

*Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.*

**Heydər Əliyev,  
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**



*Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.*

**İlham Əliyev,  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

# MÜNDƏRİCAT

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının  
Elmi Xəbərləri  
ELMİ HÜQUQ JURNALI  
№ 2 (26), 2020

BAŞ REDAKTOR:  
Nazim Əliyev

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis  
general-mayoru, hüquq elmləri doktoru

REDAKTOR:  
Hikmət Eyvazov

polis polkovniki, hüquq üzrə  
fəlsəfə doktoru, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİ:  
Masumə Məlikova  
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev  
hüquq elmləri doktoru

Fazil Quliyev  
Azərbaycan Respublikasının daxili işlər  
nazirinin müavini, Baş Təşkilat - İnspeksiya  
İdarəsinin rəisi, polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna  
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının Mülki  
proses kafedrasının müdiri, hüquq elmləri  
doktoru, professor

Ralf Kroşou  
İngiltərə Esseks Universitetinin professoru,  
hüquq elmləri doktoru

Fuad Cavadov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhrəm Zahidov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov  
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev  
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev  
hüquq elmləri doktoru, professor

Ahş Qasimov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov  
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov  
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Catyev  
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov  
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov  
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac  
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev  
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: Hikmət Eyvazov  
Korrektor: Aynur Səfərlı

Azərbaycan Respublikası  
Ədliyyə Nazirliyi Hüquq Şəxslərin Dövlət  
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri  
jurnalı elmi tədqiqatların əsas  
müddəalarını nəşr etməsi üçün  
Azərbaycan Respublikası Prezidenti  
yanında Ali Attestasiya Komissiyası  
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər  
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki c/v 18,5  
Tiraj: 300 Jurnal "Bakı" mətbəəsində  
çap olunub.

## CINAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGIYA

<b>Samxal Kərimov</b> AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CINAYƏT MƏCƏLLƏSİNDƏ BAŞA ÇATMIŞ CINAYƏTƏ VERİLMİŞ ANLAYIŞIN YARATDIĞI CINAYƏT-HÜQUQİ PROBLEM VƏ ONUN HƏLLİ YOLLARI .....	5
<b>Gülüşən Fərəcova</b> HƏDƏ-QORXU İLƏ TƏLƏB ETMƏ CINAYƏTLƏRİNİN TÖVSİFİ MƏSƏLƏLƏRİ .....	13

## KONSTITUSIYA HÜQUQU

<b>Nazakat Fərziyeva</b> AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQU VƏ AZADLIQLARININ QORUNMASI MEXANİZMİNDƏ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI .....	20
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## İNSAN HÜQUQLARI

<b>Turanə Məmmədova</b> GENDER ƏSASLI ZORAKILIQ: MƏİŞƏT ZORAKILIĞI VƏ İNSAN ALVERİ .....	25
---------------------------------------------------------------------------------------------	----

## CINAYƏT PROSESİ

<b>Hikmət Eyvazov</b> PROKUROR NƏZARƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ PROKUROR AKTLARI. PROKURORLUĞA NƏZARƏT .....	31
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

<b>Qəhrəman Cəfərov</b> CINAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ SUBYEKTİN DİSPOZİTİV RAZILIĞI VƏ ONUN HÜQUQİ ƏHƏMİYYƏTİ .....	47
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## MALİYYƏ HÜQUQU

<b>Elxan Vəliyev, Emin Veysov</b> BANK SEKTORUNDA MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİ .....	52
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## BEYNƏLXALQ XÜSUSİ HÜQUQU VƏ AVROPA HÜQUQU

<b>Bəxtiyar Əliyev</b> ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ АГРЕССИВНОГО СЕПАРАТИЗМА .....	63
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATI FƏALİYYƏTİ

<b>Naçı Aslanov</b> АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ОГНЕВОЙ И ТАКТИКО-СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ .....	71
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ

<b>Nurəddin Salımanzadə</b> CINAYƏT-AXTARIŞ HÜQUQU MÜNASİBƏTLƏRİ .....	75
---------------------------------------------------------------------------	----

## İNFORSIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİ

<b>Lətif Əliyev, Əbil Zeynalov, Sevinc Quliyeva</b> RƏQƏMSAL AUDIO VƏ VİDEOYAZILARININ HAZIRLANMA ŞƏRAİTİNİN (YHŞ) DİAQNOSTİKASINDA KOMPLEKS YANAŞMA .....	82
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## ƏCNƏBİ MÜƏLLİFLƏR

<b>Əlsad İbrahimzadə</b> ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ КОНТРОЛЯ МЕСТНОГО ОМБУДСМЕНА ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ .....	93
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## GƏNC TƏDQIQATÇININ BAXIŞI

<b>Aygün Məhərrəmli</b> İŞGƏNCƏLƏRİN QADAĞAN EDİLMƏSİ VƏ İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ .....	97
------------------------------------------------------------------------------------------------	----

<b>“QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ KRİMİNALİSTİKA VƏ MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN MATERIALLARI .....</b>	109
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Rasim İsaqov</b> İSTİNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİ ZAMANI FOTOŞKİLÇƏKMƏNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ .....	112
----------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Sabir Şabanov, Vüsal Məmmədov</b> AİLƏ-NİKAH MÜNASİBƏTLƏRİ İLƏ BAĞLI MÜLKİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ EKSPERTİZASININ TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİ .....	120
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Nuridə Əlizadə</b> DİNDİRMƏ TAKTİKASINDA ŞƏXSİ VƏ AİLƏ HƏYATININ SİRRİNİN QORUNMASI MƏSƏLƏLƏRİ .....	126
------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Natiq Abdullayev</b> ÖZÜNÜ ÖLDÜRMƏ VƏ ÖZÜNÜ ÖLDÜRMƏYƏ CƏHD HALLARININ MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ EKSPERTİZASININ METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ .....	133
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Tamerlan Qurban</b> EKSTREMİST XARAKTERLİ CINAYƏTLƏRİN (EKSTREMİST FƏALİYYƏTİNİN) İSTİNTAQINDA BƏZİ İSTİNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ VƏ APARILMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ .....	140
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

# CONTENTS

ISSN 2307-2504

Scientific News of the  
Police Academy  
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL  
№ 2 (26), 2020

EDITOR-IN-CHIEF:  
Nazim Aliyev

Head of the Police Academy of the  
Ministry of Internal Affairs police major-  
general, doctor of law

EDITOR:  
Hikmat Eyvazov  
police colonel, philosophy  
doctor of law, associate professor

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:  
Masuma Malikova  
The corresponding member of Azerbaijan  
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev  
doctor of law

Firudin Samandarov  
doctor of law, prof.

Fazil Guliyev  
The head of the inspection office of the  
head organization of the Ministry of Internal  
Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna  
Head of the Civil Procedure Saratov State  
Academy of Law, doctor of law, professor

Ralph Crawshaw  
Professor at Essex University in England, the  
United Nations human rights expert

Fuad Javadov  
doctor of law, prof.

Bakhram Zahidov  
doctor of law, prof.

Kamil Salimov  
doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov  
doctor of law, prof.

Habil Gurbanov  
doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev  
doctor of law, prof.

Amir Aliyev  
doctor of law, prof.

Alish Gasimov  
doctor of law, prof.

Midhad Gəfərov  
doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov  
doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev  
doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov  
doctor of law, prof.

Rashad Gurbanov  
doctor of law, prof.

Anatoly Berlac  
doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva  
philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh  
philosophy doctor of law

Jabir Guliyev  
philosophy doctor of law

Executive secretary: Hikmat Eyvazov  
Proofreader: Aynur Safarli

Azerbaijan Republic State registration of the  
juridical persons of the Ministry of Justice.  
№10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the Police  
Academy" has been included in the editions  
recommended by the High Attestation Commis-  
sion under the President of the Republic of  
Azerbaijan to publish the basic theses of  
scientific researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 18,5  
Draw: 300  
Journal have been printed in "Baku".

## CRIMINAL LAW AND KRIMINOLOGY

<b>Shamkhal Kerimov</b> CRIMINAL-LEGAL PROBLEM CREATED BY THE DEFINITION OF COMPLETED CRIME IN THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND WAYS TO SOLVE IT .....	5
<b>Gulshan Farajova</b> THE ISSUES ABOUT CLASSIFICATION OF EXTORTION .....	13

## CONSTITUTIONAL LAW

<b>Nezaket Farziyeva</b> NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE MECHANISM OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....	20
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## HUMAN RIGHTS

<b>Turana Mamedova</b> GENDER BASED VIOLENCE: DOMESTIC VIOLENCE AND HUMAN TRAFFICKING .....	25
------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## CRIMINAL PROCESS

<b>Hikmet Eyvazov</b> THE MAIN DIRECTIONS OF PROSECUTORIAL ACTIVITIES AND ACTS OF THE PROSECUTOR. SUPERVISION OF THE PROSECUTOR'S OFFICE.....	31
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## CRIMINAL PROCESS

<b>Qakhraman Cafarov</b> DISPETITIVE CONSENT OF THE SUBJECT AND ITS SIGNIFICANCE IN CRIMINAL PROCEDURE RELATIONS.....	47
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## FINANCIAL RIGHT

<b>Elkhan Valiyev, Emin Veysov</b> ANALYSIS OF THEORETICAL ASPECTS OF FINANCIAL SECURITY IN THE BANKING SECTOR.....	52
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## PRIVATE INTERNATIONAL LAW AND EUROPEAN LAW

<b>Bakhtiyar Aliyev</b> PECULIARITIES OF THE MECHANISM OF TERRORIST ACTIVITIES OF A CRIMINAL GROUP ON THE BASIS OF AGGRESSIVE SEPARATISM.....	63
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW-ENFORCEMENT BODIES

<b>Hacı Aslanov</b> TOPICAL ISSUES OF IMPROVING THE TEACHING OF FIRE AND TACTICAL-SPECIAL TRAINING.....	71
------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## SEARCH OPERATIONS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

<b>Nureddin Salmanzade</b> CRIMINAL-SEARCH LAW RELATIONSHIPS .....	75
-----------------------------------------------------------------------	----

## INFORMATION SECURITY

<b>Latif Aliyev, Abil Zeynalov, Sevinj Guliyeva</b> AN INTEGRATED APPROACH FOR EXPERT DIAGNOSIS OF CIRCUMSTANCES MAKING DIGITAL VIDEO AND SOUND RECORDINGS .....	82
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## FOREIGN AUTHORS

<b>Elshad Ibrahimzade</b> FOREIGN EXPERIENCE OF LOCAL OMBUDSMAN CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES AND THE POSSIBILITY OF ITS APPLICATION IN UKRAINE.....	93
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

## YOUNG RESEARCHER'S VIEW ON SCIENCE

<b>Aygun Maharramli</b> PROHIBITION OF TORTURE AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS .....	97
----------------------------------------------------------------------------------------	----

<b>INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE ON "CRIMINALISM AND FORENSIC EXAMINATION IN THE PERIOD OF GLOBALIZATION: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS" .....</b>	109
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Rasim Isagov</b> ISSUES OF APPLICATION OF PHOTOGRAPHY DURING INVESTIGATION ACTIONS.....	112
-----------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Sabir Shabanov, Vusal Mammadov</b> ORGANIZATION AND CONDUCT OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION IN CIVIL CASES ARISING FROM MARITAL AND FAMILY RELATIONS.....	120
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Nurida Alizade</b> ISSUES OF PROTECTING THE PRIVACY OF FAMILY AND PRIVATE LIFE IN INTERROGATION TACTICS.....	126
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Natiq Abdullayev</b> METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FORENSIC-PSYCHOLOGICAL EXPERTISE OF SUICIDES AND SUICIDE ATTEMPTS .....	133
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Tamerlan Qurban</b> FEATURES OF CARRING OUT SEPARATE INVESTIGATIVE ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF EXTREMIST NATURE CRIMES ..	140
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

**Назим Алиев**  
Начальник Академии Полиции МВД,  
генерал-майор полиции,  
доктор юридических наук

РЕДАКТОР:

**Хикмат Эйвазов**  
полковник полиции, доктор  
философии по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

**Масума Маликова**  
член-корреспондент НАНА, профессор

**Фархад Абдуллаев**

доктор юридических наук

**Фахиль Гулиев**

начальник Главного организационно-  
инспекционного отдела,  
генерал-лейтенант полиции

**Исаенкова Оксана Владимировна**

Заведующая кафедрой Гражданского  
процесса Саратовской Государственной  
Юридической Академии,  
доктор юридических наук, профессор

**Ральф Крошоу**

доктор юридических наук, профессор  
Эсексского Университета Великобритании

**Фуад Джавадов**

доктор юридических наук, профессор

**Бахрам Захидов**

доктор юридических наук, профессор

**Камиль Салимов**

доктор юридических наук, профессор

**Махир Ахмедов**

доктор юридических наук, профессор

**Хабиль Гурбанов**

доктор юридических наук, профессор

**Ибрагим Гулиев**

доктор юридических наук, профессор

**Амир Алиев**

доктор юридических наук, профессор

**Алыш Гасымов**

доктор юридических наук, профессор

**Мидхад Гафаров**

доктор юридических наук, профессор

**Дмитрий Шестаков**

доктор юридических наук, профессор

**Владимир Джатиев**

доктор юридических наук, профессор

**Эсберген Алауханов**

доктор юридических наук, профессор

**Рашид Гурбанов**

доктор юридических наук, профессор

**Анатолий Берладж**

доктор юридических наук, профессор

**Егяна Балакишьева**

доктор философии по праву

**Ханлар Байрамзаде**

доктор философии по праву

**Джабир Гулиев**

доктор философии по праву

Испол. секретарь: **Хикмат Эйвазов**  
Корректор: **Айнур Сафарли**

Государственная регистрация  
юридических лиц Министерства  
Юстиции Азербайджанской Республики  
№10г-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской  
Академии» попал в список рекомендуемых  
изданий Высшей Аттестационной Республ  
ки за публикацию основных положений  
научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 18,5

Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве  
"Bak"

## СОДЕРЖАНИЕ

### УГОЛОВНОЕ ПРАВО

<b>Шамхал Керимов</b> УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ, ВЫТЕКАЮЩИЕ ИЗ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОКОНЧЕННОМУ ПРЕСТУПЛЕНИЮ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ .....	5
<b>Гюльшан Фараджова</b> ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ТРЕБОВАНИЙ С УГРОЗАМИ .....	13

### КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

<b>Тазакет Фарзиева</b> НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В МЕХАНИЗМЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ .....	20
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

<b>Турана Мамедова</b> НАСИЛИЕ НА ГЕНДЕРНОЙ ПОЧВЕ: ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ И ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ .....	25
------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

<b>Хикмет Эйвазов</b> ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОКУРОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И АКТЫ ПРОКУРОРА. НАДЗОР ЗА ПРОКУРАТУРОЙ .....	31
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

<b>Гахраман Джафаров</b> ДИСПОЗИТИВНОЕ СОГЛАСИЕ СУБЪЕКТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ .....	47
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

<b>Эльхан Велиев, Эмин Вейсов</b> АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА .....	52
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО И ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

<b>Бахтияр Алиев</b> ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ АГРЕССИВНОГО СЕПАРАТИЗМА .....	63
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

<b>Гаджи Асланов</b> АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ОГНЕВОЙ И ТАКТИКО-СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ .....	71
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### РОЗЫСКНЫЕ ОПЕРАЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

<b>Нуралдин Салманзаде</b> УГОЛОВНО-РОЗЫСКНЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ .....	75
-----------------------------------------------------------------------	----

### ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

<b>Лятиф Алиев, Абиля Зейналов, Севиндж Гулиева</b> КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД ПРИ ЭКСПЕРТНОЙ ДИАГНОСТИКЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ВИДЕО- И ЗВУКОЗАПИСЕЙ .....	82
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

<b>Эльшад Ибрагимзаде</b> ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ КОНТРОЛЯ МЕСТНОГО ОМБУДСМЕНА ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ .....	93
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

### ВЗГЛЯД МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

<b>Айгюнь Магеррамзаде</b> ЗАПРЕТ ПЫТОК И ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА .....	97
-------------------------------------------------------------------------	----

<b>МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «КРИМИНАЛИЗМ И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ВЕКЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ» .....</b>	109
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Расим Исагов</b> ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ФОТОГРАФИИ ПРИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ДЕЙСТВИЯХ .....	112
--------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Сабир Шабанов, Вюсал Мамедов</b> ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ, ВОЗНИКАЮЩИМ ИЗ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ .....	120
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Нуридла Ализаде</b> ВОПРОСЫ ОХРАНЫ ЛИЧНОЙ И СЕМЕЙНОЙ ТАЙНЫ В ТАКТИКЕ ДОПРОСА .....	126
------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Натиг Абдуллаев</b> ОМЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ САМОУБИЙСТВ И ПОПЫТОК САМОУБИЙСТВА .....	133
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

<b>Тамерлан Гурбан</b> ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТСКОГО ХАРАКТЕРА (ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ) .....	140
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----



**ŞAMXAL KƏRİMOV**  
**DİN-in Polis Akademiyası**  
 shamxalkerimov1981@gmail.com

## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNDƏ BAŞA ÇATMIŞ CİNAYƏTƏ VERİLMİŞ ANLAYIŞIN YARATDIĞI CİNAYƏT-HÜQUQİ PROBLEM VƏ ONUN HƏLLİ YOLLARI

**Açar sözlər:** cinayət tərkibi, cinayət məsuliyyəti, başa çatmış cinayət, başa çatmayan cinayət, cinayətə hazırlıq, cinayət etməyə cəhd, cinayət fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri

**Ключевые слова:** состав преступления, уголовная ответственность, оконченное преступление, неоконченное преступление, подготовка к преступлению, попытка к совершению преступления, развитие уголовной деятельности

**Key words:** composition of crime, criminal liability, completed crime, uncompleted crime, preparation for crime, attempted crime, stages of development of criminal activity

**H**üquqi islahatlar çərçivəsində həyata keçirilən fəaliyyət digər hüquq sahələri ilə yanaşı cinayət qanunvericiliyinin də müasir tələblərə cavab verməsini, qanunvericilikdə olan boşluqların və ziddiyyətli məqamların aradan qaldırılmasını şərtləndirir. Konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normasının olmaması və yaxud eyni ictimai münasibətləri tənzimləyən qüvvədə olan normativ hüquqi aktların uyğunsuzluğu cinayət-hüquqi təcrübədə müəyyən çətinliklər yaradır.

Bu baxımdan hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq normaları arasında olan ziddiyyətli məqamlar da az deyil. Bu kimi neqativ halların vaxtında aradan qaldırılmamasının cinayət məsuliyyətinin realizə-sində müvafiq cinayət-hüquqi problem yaratmasına səbəb ola biləcəyi qaçılmazdır. Odur ki, adı çəkilən Qanunda ziddiyyətli xüsusiyyətləri özündə əks etdirən normaların elmi araşdırma aparıl-

maqla müəyyən edilməsi və bu cür halların aradan qaldırılmasına ehtiyac duyulur.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində normalar arasında hüquqi uyğunsuzluğu yaranan bir çox amillər mövcuddur ki, onlardan biri də başa çatmayan cinayətlərlə başa çatmış cinayətlərin “sərhəddində” cinayət məsuliyyətinin əsaslarına verilmiş anlayışın düzgün müəyyən edilməməsi ilə əlaqədardır. Göstərilən ziddiyyətli məqamlara səyahət etməklə daha dolğun baxış yaratmaq üçün ilk növbədə nəzəri ədəbiyyatlarda cinayətin edilmə mərhələlərinə dair bəzi məqamlara diqqət yetirməyi məqsədmüvafiq hesab edirik.

Bildiyimiz kimi, cinayət tərkibinin mövcud olması üçün törədilmiş əməl, həmin cinayətin müvafiq olaraq obyektini, obyektiv cəhətini, subyektini və subyektiv cəhətini xarakterizə edən dörd qrup ünsürləri (əlamətləri) özündə birləşdirməlidir. Bu zaman cinayətin törədilməsinin müxtəlif mərhələlərində həmin cinayət tərkibinə daxil olan ünsürlərin mövcudluğu vəziyyəti müxtəlif olur. Məhz bu ünsürlərin tamamilə və ya onlardan bir hissəsinin həyata keçirilmiş olmasından asılı olaraq, başa çatmayan cinayətlər başa çatmış (bitmiş) cinayətlərdən fərqləndirilir.

İnsan fəaliyyətinin bir növü olan cinayət də, obyektiv aləmin istənilən hadisəsi kimi, gümandan həqiqətə qədər müəyyən proses keçir. Bu prosesin gedişində şəxsə ilk əvvəl cinayətkar niyyət yaranır.

Niyyətin cinayət şəklində həyata keçirilməsi cinayətkarın iradəvi fəaliyyətinin elə bir mərhələsidir ki, bu zaman fikri fəaliyyət müəyyən əməldə öz obyektiv ifadəsini tapır. Məhz bu mərhələdə subyektin fəaliyyəti ictimai təhlükəli əməl xarak-



teri kəsb edir [13, s. 86].

Deməli, nə qədər ki, niyyət ictimai təhlükəli davranışa çevrilmədən daxili inkişaf həddlərində qalır, o, cinayət hüquq münasibətləri yarada bilməz.

“Cinayətkar niyyət”in həyata keçirilməsi prosesinin özü bir sıra mərhələdən keçir. Cinayətin edilmə mərhələləri dedikdə, qəsdən cinayət törədən şəxsin müəyyən kriminal nəticənin əldə edilməsinə yönələn və onun zahiri davranışında təzahür edən niyyətinin həyata keçirilməsi pillələri başa düşülür ki, bu pillələrdən hər biri həmin niyyətin həyata keçirilmə həcmində və bu zaman törədilən əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) xarakterinə görə fərqlənir.

Cinayət fəaliyyətini cinayət qanunu mövqeyindən təhlil etdikdə, cinayətin edilməsinin aşağıdakı mərhələlərini ayırmaq olar: - cinayətə hazırlıq; cinayət etməyə cəhd; başa çatmış cinayət.

Cinayətin edilmə mərhələlərinin təhlili zamanı cinayət-hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflərin mövqeyinin cinayət qanunvericiliyinin mövqeyi ilə üst-üstə düşməməsi müəyyən edilmişdir. Lakin, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bəzi müəlliflər «cinayətin edilmə mərhələləri» anlayışı ilə «cinayət fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri» anlayışını eyni mənada işlətməmişlər [15, s. 39-40]. Bununla əlaqədar hüquq elmləri doktoru V.D.İvanovun belə bir fikrini düzgün qəbul etmək olar:

*“Qəsdən edilən cinayətin inkişaf mərhələləri şəxsin niyyətinin yaranmasının, formalaşmasının və həyata keçirilməsinin ayrı-ayrı pillələri olub, onun iradəvi fəaliyyətinin cəmiyyətə zidd olduğunu xarakterizə edir və bu niyyətin həyata keçirilmə formaları və həcmi ilə bir-birindən fərqlənirlər”.*

Bu tərifdən çıxış edərək cinayət fəaliyyətinin inkişaf mərhələlərinə bunları aid etmək lazımdır:

- cinayət törətmək niyyəti;
- cinayət etməyə hazırlıq;
- cinayət etməyə cəhd;
- başa çatmış cinayət [14, s. 88].

Göründüyü kimi, «cinayətin edilmə mərhələləri» anlayışından fərqli olaraq, «cinayət fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri» anlayışı həm də cinayət fəaliyyətinin daxili prosesini özündə birləşdirir. İlk baxışdan cinayət qanunvericiliyinin mövqeyi-

nə uyğun gəlməyən belə yanaşma təsadüfi deyil. Çünki cinayətkarlıqdan xəbərdarlıq yalnız cinayət cəzasının tətbiqi yolu ilə həyata keçirilmir. Bunun üçün cinayətkarlığın səbəbinin, onun dinamikasının hərtərəfli təhlili zəruridir ki, bu da konkret cinayətlərin inkişafının öyrənilməsinə tələb edir. Məhz bu səbəbdən çıxış edən müəllif bu iki anlayışı bir-birindən fərqləndirməyi təklif edir.

Hüquq ədəbiyyatında cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd mərhələlərini cinayətin başa çatması mərhələsindən ayırmaq üçün bu iki mərhələ, «başba çatmayan cinayət» anlayışı altında birləşdirilir. Bir sıra hallarda bu anlayış əvəzinə «ilk cinayətkar fəaliyyət» anlayışı işlədilir. [12, s. 20]. Fikrimizcə bu son anlayış o qədər də dəqiq deyil, çünki törədilmiş əməlin xarakterini tam əhatə etmir. Belə ki, «ilk cinayətkar fəaliyyət» anlayışı bu fəaliyyətin nədənsə əvvəl baş verdiyini, nəyin isə başlanğıcı olduğu mənasını verir. Lakin CM-in 28, 29-cu maddələrinin təhlili onu göstərir ki, cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd də müstəqil cinayət fəaliyyətidirlər. Digər tərəfdən, başba çatmış cinayət törədildiyi halda, hazırlıq və cəhd heç bir müstəqil cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Məhz bu səbəbdən də professor F.Y.Səməndərov və digər müəlliflərin göstərdiyi kimi cinayətə hazırlığın və cinayət etməyə cəhdin ictimai təhlükəlilik xarakterini tam əhatə edən «başba çatmayan cinayətlər» anlayışını daha uğurlu hesab etmək olar [8, s. 323-341].

Başba çatmayan cinayətlər də bitmiş cinayətlərin malik olduğu bütün əlamətlərə malikdir. Lakin başba çatmayan cinayətlərin spesifik cəhəti, onları cinayət edilməsinin müstəqil mərhələləri kimi ayırmağa əsas verən cinayət tərkibi ünsürlərinin icra dərəcəsinin müxtəlif olmasıdır. Bəzi müəlliflər məsələyə başqa cür yanaşaraq, qeyd edirlər ki, başba çatmayan cinayətlər də cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinə malikdirlər [12, s.31]. Başba çatmayan cinayət və cinayət tərkibi anlayışları arasındakı münasibətin bu qaydada izahı belə bir fikir irəli sürməyə əsas verə bilər ki, cinayət qanunvericiliyi başba çatmayan cinayətlə bitmiş cinayət arasında fərq qoymur. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin 27-ci maddəsində başba çatmış cinayətin dəqiq tərif müəyyən edilsə də,



başə çatmayan cinayətə anlayış verilməmişdir. Bu da gələcəkdə tədqiqatçılar arasında müəyyən fikir ayrılığının yaranması ilə nəticələnə bilər. Lakin belə bir fikirlə də razılaşımaq olmaz ki, başə çatmayan cinayətlərdə, ümumiyyətlə cinayət tərkibi yoxdur. Həmin fikrin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd onunla xarakterizə olunur ki, həmin əməlləri törədən şəxs cinayət tərkibini tamamilə icra edə bilmir. Ona görə də həmin müəlliflərin cinayət tərkibi üsürlərindən bəzilərinin olmamasını cinayət tərkibinin olmaması kimi qiymətləndirmələri ilə razılaşımaq qeyri-mümkündür.

Hər bir bitmiş cinayət tərkibi, məlum olduğu kimi, onun obyektiv və subyektiv cəhətlərinin müəyyən vəhdətindən ibarətdir. Cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd zamanı belə vəhdət tam şəkildə olmur, subyektiv etdiyi əməllər onun cinayətəkar niyyətini bütövlüklə həyata keçirmiş olmur. Burada cinayətəkarın əməlinin obyektiv cəhəti onun davranışının subyektiv cəhəti ilə müqayisədə tam inkişaf etməmiş olur, başqa sözlə, cinayətəkar öz niyyətini tam obyektivləşdirməmiş olur. Başə çatmayan cinayətlərin məhz bu səbəbə görə başə çatmış cinayətlərdən fərqləndirilməsinə belə yanaşma cinayət-hüquq ədəbiyyatında, demək olar ki, birmənalı qəbul edilmiş müddəadır [16, s. 23-24].

Cinayətin törədilməsi üçün zəruri hərəkətlərin tam həcmdə yerinə yetirilməməsi və ya cinayətəkar nəticənin başə verməməsi məsuliyyəti aradan qaldırmır. Belə hallarda subyektiv başə çatmayan cinayətə görə məsuliyyətə cəlb edilir. Göründüyü kimi, başə çatmayan cinayətlər törədilən zaman cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti, bir sıra üsürlər çatışmadığına görə tam inkişaf etdirilmiş olmur.

Başə çatmayan cinayətlərdə obyektiv cəhətin üsürlərinin çatışmaması cinayət tərkibində boşluq olması, yəni bütün qalan əlamətlər olduğu halda bəzi tərkib əlamətlərinin olmaması haqqında fikir söyləməyə əsas verir. Cinayət-hüquq ədəbiyyatında bu məsələ ilə əlaqədar müxtəlif mövqelər mövcuddur. Ümumi qəbul olunmuş qaydaya əsasən, cinayət tərkibində boşluq dedikdə, tərkib əlamətlərindən birinin olmaması başə düşülür ki, bunun da nəticəsində ümumilikdə cinayət tərkibi mövcud olmur.

Bu səbəbdən də cinayət tərkibində boşluq anlayışı ilə başə çatmayan cinayət anlayışlarını qarşı-qarşıya qoyan müəlliflərin fikri ilə razılaşımaq olmaz [17, s.297]. Belə ki, başə çatmayan cinayətlərdə cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin bəzi üsürlərinin çatışmaması heç bir şübhə doğurmur. Lakin unutmamaq olmur ki, çatışmayan üsürlər yalnız başə çatmış cinayət tərkibinin zəruri üsürləridir və ona görə də həmin üsürlərin subyektiv əməlinə olmaması bütövlükdə cinayət məsuliyyətindən yox, yalnız bitmiş cinayətə görə məsuliyyəti istisna edir. Belə halda yalnız bitmiş cinayət tərkibində boşluqdan danışmaq olar.

Fikrimizcə, haqqında söhbət gedən müəlliflər iki müxtəlif anlayışı – «cinayət tərkibi» anlayışı ilə «başə çatmayan cinayət tərkibi» anlayışını eyniləşdirirlər. Cinayət qanunvericiliyinin və müvafiq cinayət-hüquq ədəbiyyatının təhlili prof. F.Y.Səməndərovun qeyd etdiyi kimi [8,s.323-339], belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ümumiyyətlə «cinayət tərkibi» anlayışı ilə yanaşı «başə çatmayan cinayət tərkibi» anlayışı da mövcuddur. Bu fikri əsaslandırmaq o qədər də çətin deyil.

Məlumdur ki, cinayət məsuliyyəti yalnız cinayət tərkibi mövcud olduğu halda yarana bilər. Bu mülahizə əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətə hazırlığa və cinayət etməyə cəhdə görə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət tərkibinin nədən ibarət olması və bitmiş cinayət tərkibi ilə onun arasındakı qarşılıqlı əlaqənin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə mənəvi olaraq məlumdur ki, cinayət tərkibinin dəqiq müəyyən edilməsi təkcə CM-in Xüsusi hissəsinin ayrı-ayrı normalarının dispozişiyasının yox, həm də Ümumi hissədən istifadə etməklə, habelə cinayət qanunvericiliyinin tam təhlili yolu ilə həyata keçirilə bilər [8, s.323-341; 9, s.65-68].

Bu mövqedən yanaşaraq, müəyyən etmək olar ki, başə çatmayan cinayət tərkibi də dörd qrup üsürlərin məcmusundan ibarətdir. Burada başə çatmayan cinayətin obyektivini, subyektivini və subyektiv cəhətini xarakterizə edən üsürlər, belə cinayəti törədən şəxsin niyyətinin yönəldiyi konkret cinayət tərkibinin müvafiq üsürləri ilə eyni-



dir. Başa çatmayan cinayət tərkibinin çatışmayan üsürləri, yəni obyektiv cəhətini xarakterizə edən üsürlər isə CM-in 28, 29-cu maddələrində göstərilmişdir. Ona görə də, başa çatmayan cinayətləri müvafiq cinayət tərkibində boşluqla eyniləşdirmək olmaz.

Bitmiş cinayət tərkibi ilə başa çatmayan cinayət tərkibinin bir-birinə münasibətinə gəldikdə isə qeyd etmək olar ki, onlar arasında fərq yalnız ikincinin obyektiv cəhətində bəzi üsürlərin bitmiş tərkibə nisbətən çatışmamasıdır. Məhz həmin üsürlərin subyektin əməlinə olmaması onu göstərir ki, o, bitmiş cinayət tərkibi ilə nəzərdə tutulmuş əməli yox, başa çatmayan cinayət tərkibi ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmişdir.

Başa çatmayan cinayət tərkiblərinin fərqləndirilməsi mühüm təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Bunun sayəsində qəsdən cinayət törədilməsinə yönəlmiş fəaliyyəti başa çatmış cinayətlərdən fərqləndirmək mümkün olmur və cinayətkar niyyətin obyektivləşmə dərəcəsi nəzərə alınmaqla cinayət məsuliyyəti tədbiri tətbiq edilir. Başa çatmayan cinayət tərkibinin müəyyən edilməsi ona görə əhəmiyyətlidir ki, subyektin əməlinə məhz real mövcud olan tərkibə görə cinayət-hüquqi qiymət verilir. Bu zaman belə bir qayda mövcuddur ki, cinayətə hazırlıq cinayət etməyə cəhdə, sonuncuların hər ikisini isə başa çatmış cinayətlə udulur. Lakin bu, o halda mümkündür ki, subyekt cinayətə hazırlıq hərəkətlərini etdikdən sonra cəhd mərhələsinə adlasın və öz niyyətini tam həyata keçirərək başa çatmış cinayət törətsin [8, s. 323-327; 9, s. 65-68]. Başqa sözlə, məsuliyyət müəyyən edilərkən subyektin əməlinə hansı tərkibin – başa çatmış cinayət tərkibinin, yoxsa, başa çatmamış cinayət tərkibinin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayət hüquq elmi cinayətlərin obyektiv və subyektiv əlamətlərinə görə başa çatmayan cinayətlərin mümkün olması hallarını konkretləşdirir.

CM-in 28, 29-cu maddələrinin təhlili nəticəsində aydın olur ki, başa çatmayan cinayətlər yalnız birbaşa qəsdlə törədilən cinayət əməlləri zamanı mümkündür. Çünki istər cinayətə hazırlıqda, istərsə də cinayət etməyə cəhdə subyekt, son nəticəsi ictimai-təhlükəli nəticəyə nail olmada ifadə olunan qəti niyyətə malikdir. Onun məqsəd-

yönlü kriminal fəaliyyəti həmin niyyətin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Başa çatmayan cinayətlərdə subyekt nəinki hazırlıq hərəkətləri etdiyini və cinayəti etməyə başladığını, həm də bu hərəkətlərin konkret cinayət törətməyə yönəldiyini dərk edir və məhz həmin cinayətin ictimai-təhlükəli nəticələrinin baş verməsini arzu edir. Beləliklə, başa çatmayan cinayətlərin mümkünlüyü birbaşa qəsdlə törədilən cinayətlərlə məhdudlaşır.

Başa çatmayan cinayətlərin mümkünlük dairəsi həm də cinayətlərin obyektiv əlamətləri ilə məhdudlaşmışdır. Belə ki, maddi tərkibli cinayətlərə hazırlıq və cəhd hər bir halda mümkündür. Çünki belə tərkiblərdə ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsi zəruri tərkib əlamətidir.

Formal tərkibli cinayətlərdə isə hazırlıq və cəhd mərhələlərinin mövcudluğu bir qədər mürəkkəbdir. Bu zaman həm cinayətkar davranışın növü (hərəkət və ya hərəkətsizlik), həm də başa çatmayan cinayətin növü (hazırlıq və cəhd) fərqləndirilir.

Cinayət-hüquq nəzəriyyəsində birmənalı şəkildə qəbul edilmişdir ki, həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə törədilən formal tərkibli cinayətlərə hazırlıq mümkündür [8, s. 323 -339 ; 9, s. 65-68].

Hərəkətlə törədilən formal tərkibli cinayətlərin əksəriyyətində də cəhd mümkün deyil, lakin bu halda istisnalar da mövcuddur. İki halda hərəkətlə törədilən formal tərkibli cinayətlərə cəhd mümkündür: birincisi, obyektiv cəhəti mürəkkəb olan, yəni bir neçə hərəkət aktından ibarət olan cinayətlərə və ikincisi, hərəkət aktının başlanması ilə bitməsi arasında xeyli zaman fasiləsi keçməsi ilə əlamətdar olan cinayətlərə (məsələn, CM-in 311-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tərkibdə, rüşvət tələb etmək aktı ilə rüşvət alma aktı arasında cəhd mümkündür, yaxud CM-in 219-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş tərkibdə hava və ya su nəqliyyatı gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını qaçırmaq məqsədilə ələ keçirmək üçün edilən hər hansı hərəkətlər – sürücünün kabinəsinə girməyə cəhddən başlayaraq onu tam ələ keçirməyə qədər edilən hərəkətlər və s) [11, s.15 ].

Müəyyən davranış qaydalarının, habelə məcburi qaydaların pozulması ilə həmçinin onların yerinə yetirilməsi ilə bağlı edilən cinayətlərə də cəhd mümkün sayılır





Başa çatması hədələmə hərəkətləri ilə bağlı olan formal cinayətlərə nə hazırlıq, nə də cəhd mümkün deyil.

Aparılmış araşdırmalar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, başa çatmayan cinayət subyektin qəsdən edilən ictimai təhlükəli fəaliyyətidir. Lakin kriminal fəaliyyətin subyektdən asılı olmayan səbəblərə görə onun cinayətkar niyyətinin tam həyata keçirilməsi ilə nəticələnir və bu səbəbdən də müvafiq bitmiş cinayətin bütün tərkib əlamətlərinə malik olmur. Kriminal niyyətin həyata keçirilməsinin hansı mərhələdə dayandırılmasından asılı olaraq, başa çatmayan cinayətin növü, habelə ona müvafiq cəza tədbiri müəyyən edilir. Beləliklə, cinayətin edilmə mərhələsinin düzgün müəyyən edilməsi təkcə başa çatmış cinayəti başa çatmamış cinayətdən fərqləndirməklə yox, həm də başa çatmayan cinayətin növünün düzgün müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan ilk növbədə qanunvericilikdə olan müvafiq normaların təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində son illər aparılmış islahatlar və başa çatmayan cinayətlərə görə məsuliyyət və cəzanın fərdiləşdirilməsi ilə bağlı edilən dəyişikliklər də, bu sahədə problemlərin mövcudluğunu istisna etmir. Hazırda qüvvədə olan cinayət qanununda olan mövcud çatışmazlıqlardan biri də, cinayətin edilmə mərhələləri ilə bağlıdır. Bu çatışmazlıqları qanunvericiliyə müraciət etmədən müəyyən etmək üçün mümkün deyildir. Odur ki, başa çatmayan cinayət və onun növlərindən bəhs edən, hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin I bölməsinin 1-ci və 6-cı fəsilərinə nəzər yetirək.

Məcəllənin 6-cı fəslə "Başa Çatmayan cinayətlər" adlanır. Adı çəkilən fəslin 27-ci maddəsi Qanunda aşağıdakı kimi formulə edilmişdir:

Şəxs tərəfindən törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddursa, cinayət başa çatmış hesab olunur (CM-in 27.1 maddəsi).

Cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd başa çatmayan cinayət hesab olunur (CM-in 27.2 maddəsi).

Başə çatmayan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 28 və 29-cu maddələrinə istinad olunmaqla həmin Məcəllənin başə çatmış cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddələrinə uyğun olaraq müəyyən edilir (CM-in 27.3 maddəsi).

Göstərilən normalara edilən ilk baxışda müvafiq ziddiyyətli məqamı müəyyən etmək çətinidir. Bu uyğunsuzluğu müəyyən etmək üçün ilk növbədə Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə müraciət etmək zərurəti yaranır. Həmin maddə "Cinayət məsuliyyətinin əsasları" adlanır və Qanunla aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

Yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

Beləliklə, mövcud olan cinayət-hüquqi problemi üzə çıxarmaq üçün həmin maddə ilə CM-in 27-ci maddəsinə yanaşı şəkildə təqdim edirik;

Şəxs tərəfindən törədilmiş əməldə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddursa, cinayət başə çatmış hesab olunur (CM-in 27.1 maddəsi).

Göründüyü kimi, Məcəllənin müqayisəli şəkildə verilmiş 3-cü və 27.1 maddələrinə bir qədər diqqətlə analiz etdikdən sonra belə bir qənaətə gəlinir;

Yalnız Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır və Cinayət Məcəlləsinin 27.1 maddəsinə əsasən həmin cinayətlərə başə çatmış cinayətlər deyilir.

Bu qənaətdən irəli gələrək qeyd etdiyimiz anlayışa baxdıqda, qəribə də olsa, aşağıdakı məzmununda suallar yaranır.

Başə çatmayan cinayətlərdə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcud deyil?

Başə çatmayan cinayətlərin törədilməsinə görə məsuliyyət yaranmır?

Cinayət məsuliyyəti yaratmayan əmələ cinayət demək mümkündür? və s.

Bu sualın cavabı əslində cinayət qanununda



vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 27-ci və 63-cü maddəsində göstərilir:

“Başa çatmayan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti Cinayət Məcəlləsinin 28 və 29-cu maddələrinə istinad olunmaqla həmin Məcəllənin başa çatmış cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq maddələrinə uyğun olaraq müəyyən edilir”(CM-in 27.3 maddəsi).

Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilərkən, cinayətin başa çatdırılmamasına səbəb olan hallar nəzərə alınır (CM-in 63.1 maddəsi).

Cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarisindən çox ola bilməz (CM-in 63.2 maddəsi).

Cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördü üçündən çox ola bilməz (CM-in 63.3 maddəsi).

Cinayətə hazırlığa və ya cinayət etməyə cəhdə görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmir (CM-in 63.4 maddəsi).

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində başa çatmayan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilmiş və həmin cinayətlərin törədilməsi ilə bağlı cəza təyin etmənin xüsusiyyətləri başa çatmış cinayətlərə münasibətdə fərqlidir. Məcəllənin cinayət məsuliyyətinin əsaslarından bəhs edən 3-cü maddəsi həm başa çatmış cinayətləri, həm də başa çatmayan cinayətləri əhatə edir. Həmin maddənin tələbinə əsasən, başa çatmış və başa çatmayan cinayətlərdə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcud olmalıdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində yaranan hüquqi problem əslində CM-in 27.1 maddəsində başa çatmış cinayətə verilmiş anlayışdan doğur. Belə ki, CM-də xüsusişədirilmə aparılmaqla maddənin “əməldə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddursa həmin əməl başa

çatmış cinayət hesab olunur” kimi formulə edilməsi məqsədmüvafiq deyil. Eyni zamanda bu problemi yaradan məqamlardan biri də, Qanunda başa çatmayan cinayətlərə dair anlayışı nəzərdə tutan müvafiq normanın olmaması ilə əlaqədardır.

Onu da qeyd edək ki, Cinayət Məcəlləsinin 6-cı fəslə “Başa çatmayan cinayətlər” adlansa da, həmin fəslin 27.1 maddəsində başa çatmış cinayətin anlayışı verilir. Cinayət Məcəlləsində başa çatmış cinayətlərlə başa çatmayan cinayətləri fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də cəza və onun təyini ilə bağlıdır. Başa çatmayan cinayətlərə görə cəza Məcəllənin 63-cü maddəsinin müvafiq maddələrinə və eləcə də Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin qanunla müəyyən edilmiş sərhədlərini daxilində tətbiq edilir. Başa çatmış cinayətlərlə bağlı cəzaya gəldikdə isə, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hər bir cinayətin törədilməsi ilə bağlı cəzanı özündə əks etdirən sanksiya müəyyən edilmişdir və həmin sanksiya hüdudunda cəza təyin edilir (Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla), (CM-in 10-cu fəslə, “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 25 iyun 2003-cü il tarixli 4№-li Qərarı).

Beləliklə, göstərilənləri nəzərə alaraq, Cinayət Məcəlləsinin 6-cı fəslinin “Başa çatmış və başa çatmayan cinayətlər” adlandırılmasını, başa çatmış və başa çatmayan cinayətlərə dair anlayışı nəzərdə tutacaq normaların ayrı-ayrı maddələrdə müəyyən edilməsini, 27.1 maddəsində nəzərdə tutulmuş başa çatmış cinayətlərə verilmiş anlayışın məzmununda dəyişiklik edilməklə həmin maddənin; “Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələri ilə müəyyən edilmiş ictimai təhlükəli əməllər başa çatmış cinayətlər hesab edilir” kimi formulə edilməsini daha məqsəduyğun saymaqla, başa çatmayan cinayətə dair anlayışı nəzərdə tutan müvafiq normanın Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməsini zəruri hesab edirik.



### İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi Bakı-2021.
3. Azərbaycan Respublikasının Normativ hüquqi aktlar haqqında 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu.
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun qərarları. 1991 – 1996-cı illər. Bakı-1996.
5. “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 25 iyun 2003-cü il tarixli 4№-li Qərarı
6. Eldar Əfəndiyev Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi (Təkliflər və onun reallaşdırılması əsasları)” Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı Bakı-2010.
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası I hissə “Hüquq yayın evi” Nəşriyyatı. Bakı-2015.
8. Səməndərov F.Y. “Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı 2017.
9. “Cinayət hüququ” Dərs vəsaiti Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası. Bakı-2007.
10. A.V.Naumov “Cinayət hüququ” “Qanun” Nəşriyyatı. Bakı-1998.
11. İ.F.Məmmədli “Başa çatmayan cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsi”. Монографија Bakı-2018.
12. Дурманов Н.Д. Стадии совершение преступления по Сов. уголовному праву. М., 1955.
13. Иванов В.Д. Понятие и виды преступной деятельности. «Правоведение», 1992.
14. Иванов В.Д. Основание уголовной ответственности за неоконченную преступную деятельность Сборник статей адъюнктов и соискателей. М., 1968.
15. Кузнецова Н.Ф. Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по Сов. уголовному праву. М., 1958.
16. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по Сов. уголовному праву. М., 1958. С.22.
17. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления, М., 1957.

### Xülasə

#### **“Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində başa çatmış cinayətə verilmiş anlayışın yaratdığı cinayət-hüquqi problem və onun həlli yolları”**

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müəyyən normaları arasında hüquqi uyğunsuzluq yaradan bir çox amillər mövcuddur ki, onlardan biri də “cinayətin edilmə mərhələləri” ilə bağlıdır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 27.1 maddəsində başa çatmış cinayətə verilmiş anlayışı nəzərdə tutan norma ilə həmin Məcəllənin 3-cü maddəsində cinayət məsuliyyətinin əsaslarına verilmiş anlayışı müqayisə etdikdə o qənaətə gəlinir ki, yalnız başa çatmış cinayətlərdə cinayət tərkibinin bütün əlamətləri mövcuddur və məhz həmin cinayətlər məsuliyyət yaradır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin VI fəslində yalnız “Başa çatmayan cinayətlər”i nəzərdə tutmalı olduğu halda, həmin fəslin 27-ci maddəsi başa çatmış cinayətə verilmiş anlayışı da əhatə edir.

Bu baxımdan Cinayət Məcəlləsinin VI fəslinin “Başa çatmış və başa çatmayan cinayətlər” adlandırılmasını, 27.1 maddəsində başa çatmış cinayətlə bağlı anlayışın təkmilləşdirilməsini və eyni zamanda başa çatmayan cinayətə dair anlayışı nəzərdə tutan müvafiq hüquqi normanın Məcəllənin həmin fəslinə daxil edilməsini zəruri hesab edirik.



## Резюме

### **Уголовно-правовые проблемы и пути их решения, вытекающие из определения окончено- мому преступлению уголовного кодекса Азербайджанской Республики.**

В уголовном кодексе Азербайджанской Республики существует фактор, который создает правовое несоответствие между нормами назначения, один из которых связан с прерогативами совершения преступления. Так, в статье 27.1 в составе преступления содержится норма, содержащая в себе понятие наказания за убийство, в статье 3 термина к основаниям ответственности за убийство, то в нем говорится, что в преступлениях присутствуют весь состав состав преступления. В то же время в главе 6 уголовного кодекса Азербайджанской Республики даётся определение неоконченному преступлению, в той же главе статье 27 даётся определение окончено-  
мому преступлению.

В этом отношении глава 6 уголовного кодекса “оконченное и неоконченное преступление” именуемое, в статье 27 понятие оконченого преступления и в то же время понятие неоконченному преступлению должно содержаться в главе уголовного законодательства.

## Summary

### **Criminal-legal problem created by the definition of completed crime in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and ways to solve it**

There are many factors that create legal inconsistencies between certain norms of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, one of which is related to the "stages of the crime." Thus, comparing the definition of a completed crime in Article 27.1 of the Criminal Code with the definition of criminal liability in Article 3 of the same Code, it is concluded that only completed crimes have all the elements of a crime and these crimes create liability. At the same time, while Chapter VI of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan should provide only for "uncompleted crimes", Article 27 of the same chapter covers the definition of a completed crime.

In this regard, we consider it necessary to improve the definition of completed crime in Article 27.1 by naming Chapter VI of the Criminal Code "Completed and uncompleted crimes" and at the same time to include the relevant legal norm in that chapter of the Cod



UOT-343.713

**GÜLŞƏN FƏRƏCOVA**

Ədliyyə Akademiyasının “Hakimlər və hakimliyə  
namizədlərin tədrisi” fakültəsinin baş məsləhətçisi,  
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin “Cinayət hüququ və  
kriminologiya; cəza-icra hüququ” ixtisası üzrə dissertantı  
email: aliyeva-gulshen@mail.ru

## HƏDƏ-QORXU İLƏ TƏLƏB ETMƏ CİNAYƏTLƏRİNİN TÖVSİFİ MƏSƏLƏLƏRİ

**H**ədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin tövsif məsələlərini izah etməzdən ilk növbədə tövsifin mahiyyətini izah etmək zəruridir.

Hüquq normaları effektiv təsiri yalnız onların səmərəli şəkildə həyata keçirildiyi zaman mümkün ola bilər.

Ədəbiyyatda hüququn həyata keçirilməsinə müxtəlif cür yanaşmalar mövcuddur; obyektiv və subyektiv, proses kimi, fəaliyyət kimi, əldə olunmuş kimi. (8, s. 5-9) Normativ aktların xarakterindən və onların gerçəklikdə tətbiq edilməsinin üsulundan asılı olaraq hüququn həyata keçirilməsinin bir neçə tətbiq formaları fərqləndirilir:

- Riayətmə;
- İcraetmə;
- İstifadə;
- Tətbiqetmə.

Riayətmə qadağanedici hüquq normalarının realizəsi zamanı istifadə olunur. Beləki, qadağanedici hüquq normasının reallaşdırılması üçün ilk növbədə, orada nəzərdə tutulan göstərişlərə əməl edilməlidir.

İcraetmə adətən, vəzifə müəyyən edən imperativ normaların reallaşdırılması zamanı tələb olunur. Beləki, hüquq subyektinin qanunla onun üzərinə qoyulan vəzifəni icra edib, həyat keçirir.

İstifadə, hüququn həyat keçirilməsinin bu növü bilavasitə dispozitiv normaların yerinə yetirilməsinə zamanı mövcud olur. Bu zaman, hüquq subyektinin hüquq norması ilə ona verilən hüquqdan istifadə edir. Təbii ki, bu hüquqdan istifadə edib-et-

məmək həmin hüquq sahibinin özünün iradəsindən asılı olan bir haldır. O, buna məcbur edilə bilər.

Tətbiqetmə digər hüququn həyata keçirilməsi növlərindən fərqli olaraq hər bir kəs tərəfindən deyil, yalnız qanunla səlahiyyət verilmiş subyektlər tərəfindən edilə bilər.

Hüquq tətbiqetmə özlüyündə bir proses olub, müxtəlif mərhələlərdən ibarətdir. Bununla bağlı, hüquq ədəbiyyatlarında vahid fikir mövcud deyil. Lakin hüquq ədəbiyyatlarının əksəriyyətində hüquq tətbiqetmənin 3 mərhələsinin mövcud olması barədə fikirlər üstünlük təşkil edir. Həmin mərhələləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

İşin faktiki hallarının müəyyən edilməsi və təhlili;

Hüquq tətbiqetmənin normativ-hüquqi əsasının təhlili;

Qərarın qəbul edilməsi.

Yuxarıda qeyd olunan mərhələlər S.S.Alekseyev, A.V. Naumov, A.S. Novichenko kimi görkəmli hüquq nəzəriyyəçiləri tərəfindən müəyyən fərqlərə baxmayaraq qəbul edilir. V.N. Kudryavsev mahiyyət etibarilə, hüquq tətbiqetmənin qeyd olunan mərhələlərini qəbul etməklə yanaşı II mərhələni, yəni normanın seçilməsi mərhələsini də bir sıra mərhələlərə ayırır:

Normanın seçilməsi;(axtarılması)

Onun qüvvədə olub olmamasının müəyyən edilməsi;

Normanın, məzmun və mahiyyətinin araşdırılması;



Normanın şərh edilməsi (8, s. 17)

Tövsif özlüyündə hüquq tətbiqetmənin bir hissəsidir. Tövsif ilə hüquq tətbiqetməni eyniləşdirmək olmaz. Hüquq ədəbiyyatlarında tövsif ilə hüquq tətbiqetmə arasında əlaqəni izah edərək müxtəlif fikirlər qeyd olunmuşdur. Məsələn: Naumov və Novicenkoya görə cinayətin tövsifi tətbiq olunacaq hüquq normasının müəyyən olunması mərhələsi ilə əhatə olunur, tövsif göstərilən mərhələnin forması kimi çıxış edir. V.N. Kudryavseva görə, cinayətin tövsifi cinayət hüquq normasının tətbiqi prosesinin yalnız elə hissəsini əhatə edir ki, orada müəyyən ictimai təhlükəli əməli nəzərdə tutulan cinayət hüquq norması seçilir və bu hüquqi aktda təsbit edilir.(8)

Fikrimizcə, tövsif və hüquq tətbiqetmə mahiyyət etibarilə ilə oxşar mərhələlərə malik olub, sadəcə hüquq tətbiqetmə daha geniş mənanı ifadə edir. Beləki, hüquqtətbiq etmə dedikdə, hər hansı bir normanın mövcu yaranan hüquq münasibətinə səlahiyyətli subyekt tərəfindən tətbiq olunmasını ifadə etdiyi halda, tövsif isə konkret bir əmələ hüquqi qiymətin verilməsidir.

Cinayətin tövsifi dedikdə, hər hansı bir baş vermiş cinayətə görə məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsi üçün qanunla nəzərdə tutulan bu və ya digər hüquq normasının seçilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət başa düşülür. Bu zaman cinayətə faktiki və hüquqi qiymət verilir.

Cinayətin tövsifi dedikdə, "... törədilən konkret əməlin cəhətləri ilə cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlamətləri arasında eyniliyi müəyyən etməklə, müvafiq hüquqi sənəddə öz əksini tapan və cinayət-hüquqi nəticələrə səbəb olan əmələ verilən cinayət-hüquqi qiymət başa düşülür".(6,s.22)

Tövsif hüquq –mühafizə orqanlarına məxsus bir fəaliyyət növü olub, bu fəaliyyəti şərti olaraq üç mərhələyə ayırmaq olar:

1. Mövcud işin faktiki hallarının müəyyən edilməsi və həmin əməlin cinayət hesab edilməsi üçün zəruri olan tərkib elementlərinin (cinayətin obyekt, subyekt, subyektiv cəhəti və obyektiv cəhəti) aşkara çıxarılmasına yönəlmiş fəaliyyət;

2. Əməlin bütün faktiki elementləri müəyyənləşdirildikdən sonra həmin əmələ hüquqi qiymət verilməsi- bu zaman mövcud əməli özündə əks

etdirən cinayət hüquq normasının seçilməsi və həmin normanın şərh edilməsi nəzərdə tutulur.

3. Cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan əlamətlərlə aşkara çıxarılmış faktiki əlamətlər müqayisə olunur və yekunda hüquqi akt tərtib olunur.

Yuxarıda qeyd olunan tövsifin mərhələləri bir sıra müəlliflər tərəfindən kiçik dəyişiklərlə, mahiyyət etibarilə bu formada qəbul olunmuşdur. Məsələn, Naumov və Novicenkoya görə tövsif 3 mərhələdən ibarətdir, lakin onların bölgüsündə 3-cü mərhələdə yekun hüquqi aktın qəbul olunması qeyd olunmamışdır.(7,s.23)

Tövsif həm prosesi, həm də nəticəni özündə əks etdirən fəaliyyətdir.(8, s.7) Yuxarıda göstərilən tövsif prosesinin mərhələləri əslində şərti xarakter daşıyır. Əslində isə, bu mərhələlər bir-biri ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir və sıx bağlıdır.

Nəzəri olaraq, tövsifi iki tipə ayırmaq olar:

1. Rəsmi;
2. Qeyri rəsmi.

Rəsmi tövsif dedikdə, konkret cinayət işi üzrə səlahiyyətli şəxs tərəfindən aparılan tövsif başa düşülür. Bunlar, təhqiqat orqanlarının əməkdaşları, müstəntiq, prokuror və məhkəmə ola bilər.

Qeyri rəsmi tövsif dedikdə isə, qanunla xüsusi səlahiyyətə malik olmayan, ayrı-ayrı subyektlər tərəfindən aparılan tövsiflər başa düşülür. Bunlar, hüquq sferasında çalışan alimlər ola bilərlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, şərh tövsifin bir hissəsi olaraq olduqca mühüm xarakter daşıyır. Hüquq normasının şərh hüquq ədəbiyyatlarında hüququn təfsiri kimi də adlandırılır.

Hüququn təfsiri- dövlət orqanlarının, təşkilatların, vəzifəli şəxslərin, ayrı-ayrı vətəndaşların hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsi, qanunvericinin həmin normalardakı iradəsinin aşkara çıxarılması üzrə fəaliyyətdir. (4,S. 296)

Tövsifi düzgün həyata keçirmək üçün ilk növbədə, tətbiq olunacaq normanın düzgün izahının verilməsi zəruridir. Qeyd etmək lazımdır ki, təfsir özü iki elementdən ibarətdir:

1. Aydınlaşdırma;
2. İzahetmə.

Aydınlaşdırma dedikdə, təfsiri edən subyektin həmin normanı özü tərəfindən dərk edilməsidir.



İzah etmə isə artıq həmin normanın başqaları üçün şərh edilməsini ifadə edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 41.2-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki:

“Cəza sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilir”. (3, m. 41.2)

Yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə, əməlin düzgün tövsif edilməsi olduqca zəruri əhəmiyyətə malikdir. Beləki, tövsif ədalətli cinayət mühakimə icraatının ən zəruri şərtlərindən biri kimi, birbaşa hökmün ədalətliyini təmin edən şərtlərdən ən zərurilərindən biridir. İlk növbədə, baş vermiş əməlin düzgün tövsifini aparmaq üçün həmin əməlin cinayət olub olmadığını, yəni ictimai təhlükəli xarakter daşması məsələsini həll etmək vacibdir. Yəni, tövsifə bir proses kimi baxsaq, bu prosesinin əvvəlində, əməlin cinayət olması məsələsi, daha sonra isə bu cinayət əməlinin qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində hansı cinayət ilə eynilik təşkil etməsi məsələsini həll etmək lazımdır.

Tövsifin düzgün aparılmasının kriminoloji əhəmiyyəti də olduqca böyükdür. Beləki, düzgün tövsif cinayətin törədilməsinin səbəb və şəraitinin öyrənilməsinə, cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxsin islah olunması və cəzasını çəkib qurtarıqdan sonra onun reabilitasiyası işinin təşkilinin təmin edilməsi məsələsinin həll edilməsinə mühüm təsir göstərir. Digər bir tərəfdən törədilən cinayətlərin statistikasının aparılması. Dövlət tərəfindən artan cinayətlərin qarşısının alınması üçün məqsədyönlü tədbirlərin işlənilməsi da bilavasitə tövsiflə əlaqədardır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, düzgün cinayət tövsifinin aparılmasını təmin edəcək şərtləri aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. Bu və ya digər cinayətin tövsifi ilə bağlı mövcud problemlərin aşkara çıxarılması;
2. Mövcud problemlərin həlli məqsədilə, bu işlə məşğul olan hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün müxtəlif təlimlərin və ya dəyirmi masaların təşkil edilməsi;
3. Bu vaxta qədər mövcud olan tövsiflə bağlı məhkəmə təcrübəsinin ayrı-ayrı cinayətlər üzrə

qruplaşdırılması;

Praktikada bir sıra cinayətlərin tövsifi ilə bağlı müxtəlif problemlər mövcuddur. Həmin cinayətlərdən biri də, hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətidir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, cinayətin obyektiv tərəfi olan hərəkət (hərəkətsizlik)-nəticə-onlar arasında səbəbli əlaqə kimi ünsürlərin aşkara çıxarılması tövsif üçün olduqca əhəmiyyətli xarakter daşıyır. Ədatən, ictimai təhlükəli nəticənin zəruri tərkib əlamət kimi qeyd olunduğu cinayətlərin tövsifində elə də böyük çətinliklər yaranmır. Lakin formal tərkibli cinayətdə bu kimi çətinliklərə rast gəlmək olur. Bildiyimiz kimi, formal tərkibli cinayətlər ictimai təhlükəli hərəkətin edildiyi andan etibarən başa çatmış hesab olunur. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti formal tərkibli olmaqla, onun obyektiv tərəfi hədələmə vasitəsilə şəxsdən əmlak, əmlaka olan hüququnu, əmlak xarakter daşıyan digər hərəkətləri etməyi tələb etmədə ifadə olunur. Bildiyimiz kimi bu formada hədələmə yalnız hədənin icrası üçün real əsas olduğu halda ictimai təhlükəli xarakter daşıyır. Bununla əlaqədar olaraq, əməldə hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin tərkibinin olub-olmamasını müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə, ictimai təhlükəli xarakter daşıyan hədənin olub-olmamasını və həmin hədənin icrası üçün real əsasın olması məsələsi həll edilir.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin dispozişiyasına əsasən, cinayətin obyektiv tərəfi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə hədəsi ilə: özgənin əmlakını; özgənin əmlaka olan hüququnu; əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə;
- Zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının haqqında rüsvayedicə məlumatlar yayma hədəsi ilə: özgənin əmlakını; özgənin əmlaka olan hüququnu; əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə;
- Zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgənin əmlakını; özgənin əmlaka olan hüququnu; əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin tövsifi



ilə bağlı “Əmlakı zorla tələb etmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 dekabr 1998-ci il tarixli 2 sayılı qərarı bir sıra məsələlərin həllində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hədə-qorxu ilə tələb etmə əməlinə mövcud olan hədə mülkiyyət əleyhinə olan digər cinayətlərdə, məsələn: quldurluq və soyğunçuluqda da rast gəlinir, özgəsinin əmlakını və ya ona olan hüququ zorla tələb etmənin soyğunçuluq və quldurluqdan fərqləndirilməsi məsələsini həll edərkən nəzərə alınmalıdır ki, əgər zor tətbiq etmə, soyğunçuluq və quldurluqda əmlakı ələ keçirmə və yaxud onu əldə saxlama üsuludursa, özgəsinin əmlakını və ya ona olan hüququ zorla tələb etmədə bu, hədənin təsirini gücləndirmə vasitəsidir. (5)

Açıq talam hesab olunan quldurluq və soyğunçuluq cinayətində cinayətkar cinayətin obyektiv cəhətinin həyata keçirilməsi ilə eyni vaxta özgəsinin əmlakını ələ keçirir, lakin hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətində yalnız bu gələcəkdə mümkün ola bilər.

Yuxarıda adı qeyd olunmuş qərardan belə bir müddəə nəzərdə tutulmuşdur:

Zorla tələb etmə, bilavasitə zərər çəkmiş şəxsin əmlakının ələ keçirilməsi ilə bağlı olub cinayətlərin real məcmuyu yarandığı hallarda zorun xarakterindən asılı olaraq bu hərəkətlər, əlavə olaraq həm də soyğunçuluq və ya quldurluq kimi tövsif edilməlidir. Burada söhbət cinayətlərin real məcmusundan gedir. Yəni, bu zaman təqsirləndirilən şəxs bir-birindən ayrı iki və ya daha artıq ictimai təhlükəli əməl edir. Cinayətkar özgəsinin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə, icrası üçün real əsas olan, ictimai təhlükəli hədə etdikdən və hədənin xarakterini gücləndirmək üçün şəxsə zor tətbiq etdikdən və ya onun sağlamlığına ağır zərər vurduqdan dərhal sonra zərərçəkmiş şəxs onun tələblərini yerinə yetirərək hər hansı bir əmlakı cinayətkara verməsi, burada cinayətlərin məcmusunu yaratmır. Beləki, bu əməli həm hədə-qorxu ilə tələb etmə, həm də xarakterin dən asılı olaraq, quldurluq və ya soyğunçuluq kimi tövsif etmək olmaz. Burada, cinayətkar şəxsin əməlinin xarakterini nəzərə almaq zəruridir. Beləki, əgər cinayətkar şəxs hər hansı bir əmlakın cinayətin törə-

dildiyi zaman zərərçəkmiş şəxsə mövcud olduğunu bilirsə və həyata keçirdiyi zorakılıq (istər həyata və sağlamlıq üçün təhlükəli olan və olmayan) zərərçəkmiş şəxsin müqavimətini qırmaqla həmin əmlakı dərhal əldə etməyə yönəldilmişdirsə, onda bu əməl işin faktiki hallarında asılı olaraq əməli oğurluq və ya quldurluq kimi tövsif etmək lazımdır.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətini tövsif zamanı digər mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə qarışıq salınmasının bir sıra səbəbləri vardır. Məsələn, hədə-qorxu ilə tələb etmə və quldurluq cinayətinin oxşar cəhətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Hər ikisinin talama cinayəti olması, hər ikisində özgə əmlakını ələ keçirmək niyyətinin olması;
2. Hər ikisində hədənin olması;
3. Hər ikisinin formal tərkibli cinayət olması, yəni əmlakın ələ keçirilib-keçirilməməsindən asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinin yaranması;
4. Zor tətbiq etmənin hər ikisində olması, hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətində bu ağırlaşdırıcı hal nəzərdə tutan tərkib əlaməti kimi özünü göstərir.

Hədə qorxu ilə tələb etmə cinayətinin elə tərkib əlamətləri mövcuddur ki, bunlar sırf həmin cinayətə xasdır. Məsələn, əmlak hüquqlarını və əmlak xarakterli bir sıra hərəkətləri etməyə məcbur etmə kimi əlaməti qeyd etmək olar. Beləki, hesab edək ki, şəxsin başqasından borc tələb etmək hüququ vardır. Ona hədə qorxu gələrək həmin borcu tələb etmək hüququnu başqasına güzəştə getməsi tələb olunur. Buradan aydındır ki, həmin güzəşt yalnız gələcəkdə əldə olunacaq əmlak barədə ola bilər.

Cinayətin tövsifində nəzərə alınması zəruri olan elementlərdən başlıcası həmin cinayət tərkibinin növüdür. Cinayət hüquq ədəbiyyatlarında cinayət tərkibinin növlərinin bölgüsü müxtəlif meyarlar əsasında aparılır. İctimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayət tərkiblərinin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. əsas tərkiblər;
2. məsuliyyəti yüngülləşdirən halı nəzərdə tutan tərkiblər;
3. məsuliyyəti ağırlaşdırın halı nəzərdə tutan





tərkiblər;

4. məsuliyyəti xüsusilə ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan tərkiblər.

Cinayət Məcəlləsinin 182-ci maddəsinin əsas tərkibi 182.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuşdur: “Hədə-qorxu ilə tələb etmə, yəni zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedicə məlumatlar yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgənin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə”. Həmin maddənin məsuliyyəti ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan tərkibləri bunlardır: “qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə; təkrar törədildikdə; zor tətbiq etmə ilə törədildikdə; xeyli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə”. Məsuliyyəti xüsusilə ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan tərkiblər isə: “mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə; külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə; zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına ağır zərər vurmaqla törədildikdə; Bu Məcəllənin 182.1–182.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllər xüsusilə külli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə”

Cinayətlərin tərkib əlamətləri quruluşunun xarakterinə görə cinayət hüquq elmi cinayət tərkiblərinin üç növünün fərqləndirir:

- sadə;
- mürəkkəb;
- alternativ.(7,s. 126)

Sadə cinayət dedikdə, yalnız bir obyektə qəsd edən bir ictimai təhlükəli əməldən söhbət gedir. Məsələn, qəsdən adam öldürmə cinayəti hərəkətlə törədilir və yalnız şəxsiyyət əleyhinə yönəlmiş cinayətdir.

Mürəkkəb cinayət isə obyekt və obyektiv cəhətləri çoxluq təşkil edir. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin dispozişiyasına nəzər salsaq görürük ki, bu cinayət mürəkkəb xarakter daşıyır. Beləki, cinayətin obyektini həm mülkiyyət münasibətləri, həm şəxsiyyətinin həyatı, onun şərəf və ləyaqəti ilə bağlı münasibətlər təşkil edir.

Alternativ tərkiblər dedikdə, dispozişiyasında iki və ya daha çox ictimai təhlükəli əməl nəzərdə tutulmuş tərkiblərdən söhbət gedir. Burada nəzərdə tutulan əməllərdən birinin törədilməsi cinayət

məsuliyyətinin yaranması üçün kifayətdir.

Tərkib əlamətlərinin quruluşuna görə cinayətlər aşağıdakı növlərə ayrılır:

1. maddi tərkiblər;
2. formal tərkiblər;
3. kəsik tərkiblər.

Maddi tərkibli cinayətlərdə ictimai təhlükəli nəticə zəruri element hesab olunur. Əks halda, cinayət baş çatmamış hesab olunur və əgər ictimai təhlükəli nəticə baş vermirsə, onda bu əməl cinayət cəhd hesab olunur.

Formal tərkibli cinayətlər ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizlik) baş verdiyi andan etibarən cinayət başa çatmış hesab edilir. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti formal tərkibli olub, nəticənin baş verməsindən asılı olmayaraq artıq cinayət başa çatmış hesab olunur.

Yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, kəsik tərkibli cinayətlər də fərqləndirilir. Bu cinayətlərin bitmə anı cinayətə cəhd edildiyi an hesab olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, kəsik tərkibli cinayətlər praktika aktual deyil və Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cinayətlər heç biri kəsik tərkibli cinayət hesab olunma bilməz. Əgər hər hansı bir cinayətə cəhd edilərsə, bu zaman təqsirləndirilən şəxsin əməli cinayətə cəhd kimi qiymətləndiriləcəkdir.

Bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik), şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamışdırsa, cinayət etməyə cəhd hesab olunur.(3, m.29)

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin tövsifi zamanı işin faktiki hallarının dəqiq müəyyənləşdirilməsi olduqca çətin bir proses olub, sübut edilməsi olduqca çox vaxt aparır. Məsələn, cinayətkar zərərçəkmişdən onun barəsində rüsvayedicə məlumatları yaymaq hədəsi ilə bir neçə dəfə əmlak tələb edərsə və nəticədə tələb olunan və əldə olunan əmlakın dəyəri beş min manatdan yuxarı olarsa, yəni “xeyli miqdarda” əlamətini özündə əks etdirərsə, əməl neçə tövsif olunmalıdır?

Burada cinayətkar şəxsin əməlinin 182.2.2 (təkrar törədildikdə) və ya 182.2.4 (xeyli miqdarda əmlak əldə etmək məqsədi ilə törədildikdə) maddəsi ilə tövsif olunması məsələsi ortaya çıxır. Əvvəla, onu qeyd etmək lazımdır ki, burada cina-



yətkar şəxsin niyyəti olduqca vacibdir. Əgər cinayətkar şəxsin niyyəti başdan xeyli miqdarda əmlakı ələ keçirməkdən ibarətdirsə, onda şəxsin etdiyi silsilə hərəkətlər eyni bir cinayətin ayrı-ayrı epizodları hesab edilməlidir. Bu cinayətkar hərəkətlər təkrar kimi hesab edilməməlidir. Qeyd edək ki, Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin qeyd hissəsində göstərilir ki:

“1. Bu Məcəllənin 177.1, 178.1 və 179.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə beş yüz manatdan yuxarı, lakin beş min manatdan artıq olmayan məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır. Bu Məcəllənin 177.2.1-177.2.3-2, 177.2.5 və 177.3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş məsuliyyət əmlakın mülkiyyətçisinə və ya digər sahibinə yüz manatdan yuxarı məbləğdə ziyan vurulduğu hallarda yaranır.

2. Bu Məcəllənin 177-182-ci, 185-187-ci və 189-1-ci maddələrində “xeyli miqdar” dedikdə, beş min manatdan yuxarı, lakin əlli min manatdan artıq olmayan məbləğ, “külli miqdar” dedikdə əlli min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ, “xüsusilə külli miqdar” dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür”. (3, m.177)

Cinayət Məcəlləsinin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir. (3, m.16.1) Buradan da belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, əgər xeyli miqdarda əmlak əldə etmək niyyəti olmadan, hədə-qorxu ilə tələb etmə əməli cinayətkar tərəfindən bir neçə dəfə törədilərsə, həmin əməl 182.2.2-ci maddə ilə tövsiyə edilməlidir.

### Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2018.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. “Digesta” nəşriyyatı, Bakı, 2008-ci il, 106 səh.
4. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərs vəsaiti. Mühazirələr toplusu Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyat 2007, 372 səh.
5. “Əmlakı zorla tələb etmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 25 dekabr 1998-ci il tarixli 2 sayılı qərarı.
6. Qarayev T., Şəmsizadə R. Cinayətin tövsiyəsinin nəzəri əsasları. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1989.
7. А.В. Наумов, А.С. Новиченко. Законы логики при квалификации преступлений. -М.: 1978
8. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. — М.: «Юридическая литература», 1972. С. 7.

### Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin tövsiyə məsələləri

#### Xülasə

Məqalədə, cinayətin tövsiyəsinin anlayışı, mahiyyəti izah edilmişdir və mərhələləri qeyd olunmuşdur. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin tövsiyə zamanı meydana çıxan problemlər təhlil edilmişdir.

Məqalədə, tövsiyə, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən şüurlu fəaliyyətin nəticəsi kimi qeyd edilmişdir. Bu fəaliyyəti həyata keçirilərkən, maddi və prosessual qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Həmcinin tövsiyə, hüquq normalarının effektiv realizəsinin ən mühüm bir vasitəsi olduğu qeyd olunmuşdur.



## **The issues about classification of extortion**

### **Summary**

In the article, the definition of the classification and the nature of the crime are explained and its stages are mentioned. The problems which arise during the classification of a crime of extortion are analyzed.

In the article, the classification is mentioned as the result of a conscious effort by compliance with the requirements of material and procedural legislation is emphasized during this activity. It is also mentioned that? The classification of the crime is the most important tool for effective implementation of legal norms.



## NƏZAKƏT FƏRZİYEVA

Bakı Dövlət Universitetinin “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının dosenti, h.ü.f.d

# AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ QORUNMASI MEXANİZMİNDƏ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI

**Açar sözlər:** müdafiə mexanizmləri, insan hüquqları, qeyri-hökumət təşkilatları, nəzarət mexanizmi, beynəlxalq hüquq, sosial-iqtisadi hüquqlar, millu hüquq, implementasiya, beynəlxalq təşkilat

**Ключевые слова:** механизмы защиты, права человека, неправительственные организации, механизм контроля, международное право, социально-экономические права, национальное право, имплементация, международная организация.

**Keywords:** defense mechanisms, human rights, nongovernmental organizations, control mechanism, international law, socio-economic rights, national law, implementation, international organization

**Q**eyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) insan hüquqlarının qorunmasında rolu ilk növbədə beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq sistemə gətirilməsi ilə bağlı qiymətləndirilməlidir. Beynəlxalq QHT-lər ilə milli QHT-in fəaliyyət istiqamətləri və məqsədləri fərqli olan konsepsiyalara əsaslanır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin QHT-ləri yalnız nəzarət qurumları kimi deyil, həm də özlərini struktur dəyişikliyi uğrunda qurumlar kimi təqdim edirlər (1, s.82). Halbuki, beynəlxalq QHT-lərin mandatu məhdud xarakterə malik olduğundan onlar özlərinə belə səlahiyyət götürə bilməzlər.

Qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) yerli, dövlət və ya beynəlxalq səviyyədə təşkil edilmiş vətəndaşların könüllü qeyri-kommersiya birliyi. Beynəlxalq QHT-lər millilərin fəaliyyətindən yararlandıqda və sonuncular da fəaliyyətlərinin beynəlxalq qruplarla koordinasiya etdikdə bütövlükdə onlar öz vəzifələrini səmərəli həyata keçirə bilərlər. Bir qayda olaraq yerli QHT-lər ilkin olaraq

hüquq pozuntuları üzrə faktları qeydə alır və dövlət orqanlarına təsir tədbirlərini artırmaq məqsədilə müvafiq məlumatları beynəlxalq QHT-lərə təqdim edirlər. Beynəlxalq QHT-lər isə öz növbəsində müvafiq faktları beynəlxalq konvension nəzarət orqanlarına təqdim edirlər. Ümumiyyətlə, hüquq müdafiəçisi olan QHT-in qəbul etdiyi sənədlər məcburi qüvvə kəsb etmir və mənəvi əhəmiyyət daşıdığından onlar əksər hallarda bilavasitə pozulmuş hüquqların bərpasına imkan vermir. Buna baxmayaraq həmin qurumların qərarları ictimai monitorinqin təşkili və alternativ məlumatın alınması istiqamətində tərbiyəvi-təsir funksiyasına malikdir. İctimai nəzarət mexanizmlərindən biri kimi qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT-in) insan hüquqlarının müdafiəsində rolu ilk növbədə beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq sistemə gətirilməsi ilə bağlı qiymətləndirilməlidir (2, s.119). Hal-hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən QHT-lər inkişaf prosesində insan hüquqlarının müdafiəsində, təhsil, səhiyyə, sosial təminat yönümlü proqramların realizəsi istiqamətində maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olurlar (3, s.32-38)

Konkret nəticələr əldə etməyə yönəlmiş qeyri-hökumət təşkilatları müxtəlif vəzifələri həll edir və bir çox humanitar funksiyaları yerinə yetirirlər. Məsələn, onlar insanların ehtiyac və istəklərini hökumətlərin diqqətinə çatdırır, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarəti həyata keçirir və yerli səviyyədə kütlələrin siyasi həyatda fəal iştirakını təşviq edir, mədəniyyət, ətraf mühit və sağlamlıq problemlərini həll edir. Onlar siyasi məsələlərin təhlili və ekspert qiymətləndirilməsini təmin edir və beynəlxalq razılaşmaların yerinə yetirilməsinə nəzarət etməyə kömək edir. İnsan hüquqları ilə bağlı müəyyən problemləri həll etmək üçün bəzi qeyri-hökumət təşkilatları



yaradıldı.

İnsan hüquqlarının müdafiəsində QHT-in praktik fəaliyyəti bir neçə istiqamətdə həyata keçirilə bilər.

Birinci növbədə bu fəaliyyət məlumat yığmaq və ya passiv müşahidə ilə;

İkincisi, insan hüquqları sahəsində qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında iştirak;

Üçüncüsü, hüquq pozuntusu qurbanlarına yardım etməklə,

Dördüncüsü, insan hüquqları sahəsində tədris-məlumat fəaliyyətinin təşviqi;

Nəhayət, mülki, sosial-iqtisadi, siyasi hüquqlar sahəsində məsləhət xarakterli xidmətlərin göstərilməsi qeyd edilə bilər.

QHT-in məhkəmə qaydasında hüquqların müdafiəsində rolu xüsusi qeyd edilməlidir. Məsələn, AİHM-də şəxslərə onların ana dilində hüquqi yardım, qəbul edilmiş qərarların ictimaiyyət üçün başa düşülən qaydada izah edilməsi və digər məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

QHT-in insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətinin beynəlxalq hüquqi əsası hələ 1975-ci il Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Helsinki Yekun Aktında qoyulub. ATƏM-in 1989-cu il Vyana görüşündə də bu məsələyə toxunulmuş və hüquq müdafiəsi sahəsində qeyri-hökumət qurumlarının fəaliyyəti təşviq edilir. QHT-lər 1952-ci ildən AŞ-da məşvərətçi status almış, hazırda isə Nazirlər Komitəsinin 38 sayılı Qətnaməsilə fəaliyyət göstərirlər. 1948-ci il İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi, Uşaq hüquqları haqqında Bəyannamə və d. beynəlxalq sazişlərin hazırlanmasında QHT-lər əvəzsiz xidmət göstərmişlər. Bütün dünyada işgəncələr əleyhinə mübarizə aparan "Beynəlxalq amnistiya" təşkilatının məhsuldar fəaliyyəti "İşgəncələr əleyhinə" Konvensiyanın qəbuluna gətirib çıxarmışdır. Universal sahədə ictimai nəzarət qurumları kimi QHT-lərin statusu BMT Nizamnaməsi ilə tənzimlənir. Nizamnamənin 71-ci maddəsində qeyd edilir ki, BMT İqtisadi və Sosial Şurası onun səlahiyyətində olan məsələlərlə bağlı qeyri-hökumət təşkilatları ilə onları maraqlandıran səviyyədə məsləhətləşmələr aparmaq üçün tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir.

1974-cü ildən qeyri-hökumət təşkilatlarının

BMT çərçivəsində fəaliyyətini QHT Konfransı koordinasiya edir. Hazırda 1000-dən çox QHT EKOSOS-da məşvərətçi statusa malikdir. EKOSOS-un 1996-cı il Qətnaməsinə uyğun olaraq müvafiq qurumla mütəmadi əlaqə saxlayan QHT-lərin insan hüquqlarının müdafiəsində rolu daha yüksəkdir. QHT insan hüquqlarının müdafiəsində, eləcə də ayrı-ayrı qadın kateqoriyalarının hüquqlarının müdafiəsi üçün beynəlxalq standartların milli qanunvericiliyə daxil edilməsinə nəzarət edir (4, s.31). Əgər bir sıra konsensio n nəzarət orqanları QHT ilə dolayısı ilə əməkdaşlıq edirlərsə, digərləri, məsələn, İşgəncələr əleyhinə Komitə QHT-dən insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı birbaşa məlumat almaq hüququna malikdir. Fəaliyyətinin sistemliliyi və diqqəti çəkən avtoriteti ilə müasir dövrdə insan hüquqlarının müdafiəsində bir sıra beynəlxalq QHT-lərin fəaliyyəti təşviq edilməlidir. Belə qurumlardan Beynəlxalq amnistiya, Human Rayts Botç, İnsan hüquqlarının beynəlxalq cəmiyyəti və d. qeyd edilə bilər.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində digər əhəmiyyətli QHT 1978-ci ildə təsis edilmiş Human Rayts Votç təşkilatıdır. Təşkilatın tətbiq etdiyi standartlar beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanır və əsasən mülki və siyasi hüquqlarla şərtləndirilir. Əsas hüquq və azadlıqların bərpası təşkilat tərəfindən mövcud hüquq pozuntusu faktlarına geniş aşkarlığın verilməsi ilə müşayiət edilir. Qurum insan hüquqlarının bərpası istiqamətində ayrı-ayrı dövlətlərə hüquq pozuntusu aradan qaldırılmayana qədər həmin dövlətə hər hansı bir yardımı göstərməməyə çağırır. Təşkilat özünün yerli nümayəndələri vasitəsilə insan hüquqlarının təmin edilməsinə nəzarət edir. QHT-nin insan hüquqlarının hərtərəfli realizəsində iştirakını təmin etmək bütövlükdə cəmiyyətin siyasi rejiminin demokratikləşməsi ilə bağlı bir problemdir (5, 4-5 sayılı, 1999, s.40-49). Bu zaman siyasi rejimin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan bütün institutlar, o cümlədən dövlətdaxili ictimai qurumlar prosesdə fəal iştirak etməlidirlər. Beynəlxalq QHT-lərin fəaliyyətinin tam realizəsi eyni zamanda dövlətdaxili hüquq müdafiə institutlarının fəaliyyətinin beynəlxalq hüquqi standartlara uyğunlaşdırılmasını, müvafiq strukturların vəhdətinə nail olmaq zərurətini yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının III fəsil 26-cı maddəsinin 2-ci hissəsində təsbit edil-



miş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlət tərəfindən qorunması təminatları ilə yanaşı 1-ci hissəsində deyilir: “Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır”. 58-ci maddənin 1-ci və 2-ci hissəsi (“Hər kəsin birləşmək hüququ vardır...İctimai birliklərin fəaliyyət azadlığı təmin edilir”) mahiyyət etibarilə, qeyri-hökumət, qeyri-hökumət (ictimai) təşkilatlarının (QHT) fəaliyyətinin konstitusiya əsasını təşkil edir.

Məqsədləri və hərəkətləri konstitusiya quruluşu əsaslarını zorla dəyişdirməyə və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla dəvirmək məqsədi, cinayət hesab edilən digər məqsədlər güdən və ya cinayətkar üsullardan istifadə edən birliklər qadağandır (6, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının III fəslə, 58-ci maddə).

QHT-lərin, o cümlədən insan hüquqları ilə əlaqəli fəaliyyətlərini tənzimləyən əsas qanunlar, “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və ona edilən əlavə dəyişikliklərdir.

Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar haqqında) Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il Qanununa əsasən normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi təklifləri ilə çıxış etmək səlahiyyətlərinə malikdirlər.

QHT-in digər əsas fəaliyyət istiqamətləri seminar və sorğuların keçirilməsi üzrə maarifçilik tədbirlərlə bağlıdır.

İctimai birlik dedikdə, nizamnamədə göstərilən ümumi məqsədləri həyata keçirmək üçün ümumi maraqlar əsasında birləşən, vətəndaşların təşəbbüsü ilə yaradılan könüllü, özünü idarə edən qeyri-hökumət təşkilatı başa düşülür.

Qeyri-hökumət təşkilatı fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi mənfəət əldə etməyən və mənfəəti iştirakçılar arasında bölüşdürməyən bir qurumdur. Qeyri-hökumət təşkilatları vətəndaşların sağlamlığını qorumaq, bədən tərbiyəsi və idmanı inkişaf erdirmək, vətəndaşların mənəvi və qeyri-maddi ehtiyaclarını ödəmək, vətəndaşların və təşkilatın hüquqlarını, qanuni maraqlarını qorumaq və mübahisələri həll etmək məqsədi ilə sosial, xeyriyyəçilik, mədəni, təhsil, elm və idarəetmə

məqsədlərinə çatmaq üçün yaradıla bilər. Eyni zamanda münaqişələr və hüquqi yardım göstərilməsi, habelə ictimai malların əldə edilməsinə yönələn digər məqsədlər həyata keçirmək üçün yaradılmalıdır.

Qeyri-hökumət təşkilatları hüquqi dövlət quruluşu, ictimai-siyasi həyatın demokratikləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, cəmiyyətdə harmonik və sabit inkişafın təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar. Eyni zamanda vətəndaş cəmiyyətinin aparıcı seqmenti kimi, qeyri-hökumət təşkilatları üçüncü sektorun, ümumilikdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının ən müxtəlif istiqamətlərinə - sülh və təhlükəsizliyin, dinc birgəyaşayışın təmin olunmasına, bəşəriyyəti narahat edən problemlərin həllinə böyük töhfə verirlər. Məhz bu baxımdan son illər qeyri-hökumət təşkilatlarının cəmiyyətdə rolu və əhəmiyyəti nəzərəcarpacaq dərəcədə artmış və onlar müasir dünyamızda mütərəqqi proseslərin aparıcı qüvvəsinə çevrilmişlər.

Azərbaycanda da qeyri-hökumət təşkilatlarının yaranması və ictimai sektorun möhkəmlənməsi, bilavasitə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafını şərtləndirən amillərdəndir. Son illər bütün demokratik və inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da qeyri-hökumət təşkilatları vətəndaş cəmiyyətinin aparıcı qüvvəsi olaraq, demokratikləşmə, vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi, hüquqi dövlət quruculuğu, sosial problemlərin həlli, maarifləndirmə, dünyaya inteqrasiya, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya obyektiv çatdırılması və digər istiqamətlərdə fəaliyyətləri ilə böyük etimad və rəğbət qazanmışlar.

Cəmiyyətin ictimai-sosial həyatında QHT-lərin rolu artdıqca, onların fəaliyyətinə diqqət də artır. Bu qurumların fəaliyyəti, ictimai mövqeyi, həyata keçirdiyi layihələr, qarşılaşdığı problemlər və s. bir qayda olaraq, cəmiyyətdə geniş müzakirə edilir. Son illər QHT-lərin fəaliyyətinə xüsusilə böyük ictimai marağın şahidi oluruq. Bu özünü QHT-lərin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinin müzakirəsi, təhlili, işıqlandırılması, müxtəlif təbəqələrin təmsilçiləri tərəfindən fikirlərin açıqlanmasında büruzə verir.

**Ədəbiyyat**

1. Матвеева Т.Д. Международные и национальные инструменты и механизм защиты прав человека. М.: Изд-во РАГС, 1995. 82 с.
2. Матвеев Т.Д. «Неправительственные организации и механизмах защиты прав человека». М.РАГС, 1997, с.119
3. Hüseynov L. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikasına implementasiyası məsələləri. İnsan hüquqları. Bülleten 1, B., 1998, s.32-38
4. Шулер М. Заявляем наши права: как использовать международную правозащитную систему для охраны прав женщин - Working the human rights: System to women s advantage / Ин-т женщин, права и развития. США; Москва: Глас, 1996. 191 с.
5. Шведова Н. Женщины и власть (Почему женщины должны реализовывать свое право избирать и быть избранными) //Права женщин в России: Законодательство и практика. 1999, 4-5, с.40-49
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası

**Назакет Фарзиева****РЕЗЮМЕ**

Роль неправительственных организаций (НПО) в защите прав человека должна оцениваться, прежде всего, с точки зрения внесения международно-правовых норм в национальную правовую систему. Он основан на концепциях, которые различаются по направлениям и целям международных НПО и национальных НПО. Неправительственные организации (НПО) - это добровольные некоммерческие объединения граждан, организованные на местном, государственном или международном уровне. Неправительственные организации, нацеленные на достижение конкретных результатов, будут решать различные задачи и выполнять многие гуманитарные функции. Например, они доводят потребности и желания людей до сведения правительств, обеспечивают общественный контроль за деятельностью правоохранительных органов и поощряют участие масс в политической жизни на местном уровне, решая проблемы культуры, окружающей среды и здравоохранения.

Практика НПО по защите прав человека может осуществляться по нескольким направлениям.

Эта деятельность в основном связана со сбором данных или пассивным наблюдением;

Во-вторых, участие в разработке законодательства по правам человека;

В-третьих, помогая жертвам преступлений,

В-четвертых, содействие просветительской деятельности в области прав человека;

Наконец, можно упомянуть предоставление консультативных услуг в области гражданских, социально-экономических и политических прав.

Следует особо подчеркнуть роль НПО в защите судебных прав. Например, ЕСПЧ имеет важность предоставления юридической помощи лицам на их родном языке, объяснения решений, принятых понятным для общественности образом, и другие вопросы.



Nezakət Farziyeva

**SUMMARY**

The role of non-governmental organizations (NGOs) in the protection of human rights should be evaluated, first of all, in bringing international legal norms into the national legal system. It is based on concepts that differ in directions and objectives of international NGOs and national NGOs. Non-governmental organizations (NGOs) are voluntary non-profit associations of citizens organized at the local, state or international level. Non-governmental organizations aiming at achieving specific results will solve various tasks and perform many humanitarian functions. For example, they bring the needs and wants of the people to the attention of governments, and they exercise public control over the activities of law enforcement agencies and encourage active participation of the masses at the local level in political life, addressing issues of culture, environment and health.

The practice of NGOs in the protection of human rights can be carried out in several directions.

This activity is primarily concerned with data collection or passive observation;

Second, participation in drafting human rights legislation;

Third, by assisting victims of offenses, Fourth, promotion of human rights education activities;

Finally, the provision of advisory services in the field of civil, socio-economic and political rights may be mentioned. The role of NGOs in the protection of judicial rights should be particularly emphasized. For example, the ECTHR has the importance of providing legal assistance to individuals in their mother tongue, explaining the decisions made in a way that is understandable to the public, and other issues.





**TURANƏ MƏMMƏDOVA**  
Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi  
Ədliyyə Akademiyasının baş məsləhətçisi,  
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı,  
II dərəcəli ədliyyə qulluqçusu  
turana.mamedova.85@mail.ru

## GENDER ƏSASLI ZORAKILIQ: MƏİŞƏT ZORAKILIĞI VƏ İNSAN ALVERİ

*“Qadınlar cəmiyyətin bəzəyidir, gözəlliyidir. Qadinsız cəmiyyət ola bilməz, həyat ola bilməz. Azərbaycan qadınları öz ağıllarına, zəkalarına, biliklərinə, istedadlarına görə dünya qadınları içərisində özünəməxsus yer tuturlar. Ona görə də biz qadınlarımızla fəxr edirik”.*

*Heydər Əliyev*

**Açar sözlər:** qadın hüquqları, cinsi istismar, qadın hüquqlarının qorunması

**Ключевые слова:** права женщин, сексуальная эксплуатация, защита прав женщин

**Key words:** women's rights, sexual exploitation, protection of women's rights

**H**al-hazırda qloballaşan dünya cəmiyyətində cinayətlərin və digər hüquq-pozmaların sayı artmaqdadır. Qadın hüquqlarının pozulması, məişət zorakılığı, gender bərabərsizliyi, cinsi ayrıseçkilik, seksual təcavüz, erkən nikahlar kimi ifadələr son zamanlar sosial həyatımızda çox işlədilir. Gender əsaslı diskriminasiya bugünkü dünyada qeyri-bərabərlik mövzusunda ən əsas səbəbdir.

Tətbiq olunan zorakılıqda nə coğrafi sərhədlər, nə yaş hədləri, nə də ki, hər hansı etnik və ya dini qrupa aidlik rol oynamır. Xüsusilə qadınlara qarşı törədilən zorakılıq dünya miqyaslı, aktual bir problemdir. Qadınlara qarşı zorakılıq insanlığın ən iyrenc insan haqları pozuntusu halıdır desək, yanılmırıq.

Qadınların cəmiyyətdəki rolu, onların azad şəkildə fəaliyyət göstərməsi, sərbəst şəkildə öz hü-

quqlarından irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməsi, iqtisadi, siyasi və digər hüquqlara görə kişilərlə bərabərləşdirilməsi məsələsi həmişə, hər bir cəmiyyətin marağında olub və olacaqdır.

Belə ki, qadın hüquqlarının qorunması hər bir dövlətin başlıca sosial məsuliyyətlərindən hesab olunur. Danılmaz tarixi faktdır ki, ölkəmizdə dövlət qadın siyasətinin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsi və dövlət səviyyəsinə qaldırılması məhz Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə qadın şəxsiyyətinin vacibliyini, aliliyini daim yüksək qiymətləndirmişdir.

Məhz Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, dövlət hər bir insanın irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qadın və kişilərin bərabər hüquqlarını, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququnu təmin



edir [1, s.10]. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qadınların ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni və şəxsi həyatında kişilərlə hüquq bərabərliyinin konstitusion hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən edir.

Eyni zamanda, qadınların konstitusion hüquqi statusu 10 oktyabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə daha da konkretləşdirilmişdir. Qanuna əsasən qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi və bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanlar, onların cəmiyyətdə bərabər sosial vəziyyəti gender bərabərliyi hesab olunur. Qadınlara qarşı gender əsaslı zorakılıq dedikdə isə məhz qadın cinsinə mənsub olduqları üçün qadınların üzvləşdiyi zorakılıqlar (məcburi abort, qadın sünneti) və ya kişilərlə münasibətdə qadınların daha çox üzvləşdiyi zorakılıqlar (cinsi zorakılıq, zorlama, təcavüz məqsədilə təqib, cinsi qısnama, məişət zorakılığı, məcburi evlilik və ya məcburi qısırlaşdırma) nəzərdə tutulur [5].

Həmçinin, Azərbaycan 1992-ci ildə avqustun 4-də “Qadınların siyasi hüquqları haqqında” 1952-ci il BMT Konvensiyasına, 1995-ci il iyunun 30-da “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” 1979-cu il Konvensiyasına, 2001-ci ildə BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondunun “Zorakılıqsız həyat” Regional Məlumatlandırma Kompaniyasına, 2001-2002-ci illərdə “Qafqazda gender zorakılığına qarşı 16 günlük fəaliyyət” aksiyasına və digər layihələr çərçivəsində olan tədbirlərə qoşulmuşdur.

Əsas Ulu öndər tərəfindən qoyulan Azərbaycanda qadın siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2010-cu ilin may ayında Bakıda keçirilən Avropa Şurasına üzv dövlətlərin gender bərabərliyinə həsr olunmuş VII konfransın iştirakçılarna təbrik məktubunda müstəqil Azərbaycan Respublikasında gender məsələlərinə münasibəti bu cür ifadə etmişdir: “Gender bərabərliyi müasir dövrdə demokratik cəmiyyətin inkişafının və insan hüquqlarının qorunmasının əsas prioritetlərindən birini təşkil edir” [2, s. 187].

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması

müasir dövrün vacib məqsədlərindən biri olsa da, yer üzündə ən ali varlıq hesab edilən insanın müxtəlif məqsədlərlə istismarı hələ də global problemlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz beynəlxalq və yaxud milli müdafiə mexanizmlərinin olmasına baxmayaraq, ətrafımızda qadınların hüquqlarının pozulmasının şahidi oluruq. Çünki müasir köləlik adlandırdığımız, bütün insanların toxunulmazlığına, ləyaqətinə, azadlığına qarşı çıxan insan alveri cinayəti, ən əsası cinsi istismar qadınlardan yan keçməmişdir.

Tarixə “qul alveri” kimi daxil olan qədim bir peşə, indi hüquq aləmində dövrüyyəyə kriminal təzahür – “insan alveri” termini kimi daxil olmuşdur. Beynəlxalq hüquqda buna analoq kimi istifadə edilən “traffic” (“traffik”) termini əslində “qeyri-qanuni daşıma” mənasını versə də, lakin bəzən insanların alver məqsədilə təyin olunmuş yerə aparılması mənasında işlədilir. Ekspertlərin bir çoxunun fikrincə, “insan alveri” qadına qarşı aldatma və istənilən növ məcburetmənin də daxil olduğu hərəkətlər kompleksi kimi başa düşülməlidir.

Qadınlar cinsi və gender əsaslı zorakılıq da daxil olmaqla müxtəlif zorakılıq, təcavüz və istismar hadisələrini yaşayırlar. Ən çox yayılan zorakılıq üsulu bir qurbana qarşı edilən fiziki zorakılıqdır ki, bununla şəxsə fiziki təsir tətbiq olunur, bu da şəxsə emosional təsir göstərir. Həmçinin məişət zorakılığı da ona məruz qalan insanın həm fiziki, həm də psixoloji sağlamlığına ciddi zərərdir. Məişət zorakılığının əsas qurbanı olan qadına qarşı zorakılıq demək olar ki, bütün dünya ölkələrində mövcuddur. Tarix boyu qadınlar zorakılığın müxtəlif formalarına məruz qalmışdır və hazırda da bu proses davam edir. İndi də mövcud mədəniyyət ənənələrinə və stereotiplərə söykənir.

İnsan alveri, xüsusilə də qadınların seksual məqsədlərlə istismarına daxildir:

- Seks-industrial və ya əyləncə sahəsi;
- Hərbi hissələrin yerləşdiyi ərazidə mütəşəkkil şəkildə seks-ticarəti;
- Seks-turizmin təşkili;
- Pornoqrafiya istehsalı (hər iki cinsdən olan uşaqlardan istifadə olunur)

Cinsi zorakılıqdan danışdıqda məişət zorakılı-



ğını qeyd etməyə bilmərik. Çünki məişət zorakılığının qurbanı çox zaman insan alverçilərinin “toruna” rahatlıqla düşür. Belə şəxslər risk qrupuna daxildir. İstənilən formada qadınlara qarşı edilən zorakılıq bir çox səbəbə görə qəbul edilməzdir. Bu nəinki zorakılığa məruz qalanların psixoloji və fiziki sağlamlığına mənfi təsir göstərir, eyni zamanda insanın şəxsi azadlığına qarşı törədilən insan alveri cinayəti üçün də münbit zəmin yaradır. Bundan əlavə, qadınlara qarşı zorakılıq fenomenini ayrı-seçkiliyin çiçəklənməsinə, kişilər və qadınların cəmiyyətdəki qeyri-bərabər mövqeyi ilə əlaqəli problemlərin artmasına kömək edir. Birlikdə bu problemlər məişətdə köləliyin əlaməti ola bilər.

Məişət zorakılığının müxtəlif növləri var, bunlar:

1. Fiziki zorakılıq, o cümlədən cinsi istismar. Buraya uşaqların davranışlarına görə fiziki cəza, qurbanlara müxtəlif növ fiziki təsir daxildir. Fiziki zorakılıq emosional təsir məqsədilə də istifadə edilə bilər.

2. Ailədəki emosional və ya psixoloji zorakılıq. İnsanın ləyaqətini alçaldan, hərəkətlərə və əməllərə nəzarət edən şifahi təhqirlərlə ifadə olunur.

3. İqtisadi zorakılıq. Bu, ailənin bir üzvünün vəsaitdən istifadəsi, təhsil almaq və ya işləmək hüququnun məhdudlaşdırılması deməkdir.

Əgər biz trafikin qın səbəblərini, köklərini axtarsaq, daha çox ailəsində zorakılıq və digər ciddi problemlər yaşayan qadınların bu yola sürükləndiyinin şahidi olarıq. Qadınlar həyat yoldaşları tərəfindən müntəzəm olaraq döyülür, təhqirə məruz qalırlar. Nəticədə isə daha yaxşı həyat axtarışına çıxaraq, bu ağır cinayətin qurbanına çevrilirlər.

Belə ki, insan alverçiləri gözəl həyat haqqında əhvalatlar danışır, bütün maliyyə problemlərinə son qoyulması ilə bağlı vədlər verir, karyera yüksəlişi və yüksək əmək haqqı ilə bağlı təkliflər edir, müxtəlif foto və video materiallar nümayiş etdirir, hazırlanmış adamlar isə “əldə etdikləri nailiyyətlər” barədə məlumatlar verir [3, s.32]. Azərbaycandan qadınlar əsasən Pakistan, İran, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və s. şərq ölkələrinə aparılırlar. İnsan alverçilərinin məhz bu ölkələri

seçməsi əsasən xərclərlə bağlıdır. Onlar qurbanların mənzil başına çatdırılması üçün mümkün qədər ucuz yolları seçirlər, amma bunun müqabilində külli miqdarda vəsaitlər əldə edirlər.

İnsan alverçiləri əsasən qadınlar olur, bu, ilk növbədə onlara kişilərə nisbətən daha çox güvənmə ilə bağlıdır. Bu “işlə” məşğul olan qadınlar çarəsiz, ailədə baş verənlərdən təngə gəlmiş qadınlarla daha tez ünsiyyətə girə, onları daha tez inandıra bilirlər. Digər tərəfdən bu qadınlar əsasən qonşular, tanışlar, bəzi hallarda isə qohumlar arasından olur.

İnsan alverçiləri qadınların bəzi regionlarda miqrasiya şərtlərinin daha yüngül olmasından məharətlə sui-istifadə etməkdə bir o qədər çətinlik çəkmirlər. Çünki miqrasiya zamanı təhsil və peşə ilə bağlı kişilərdən soruşulan, tələb edilən şərtlər qadınlara sorğu edilmir. Həmçinin maddi sıxıntı içində olmaları qadınları daim psixoloji gərginlikdə saxlayır. Bu səbəbdən də hardasa iş yeri olması xəbərini eşidəndə məsələnin mahiyyətinə varmadan getməyə razılaşırlar, aldadılaraq ölkədən çıxarılırlar, zorla fahişəliyə məcbur edirlər. Sonradan bu qadınların ölkəyə qayıtması isə problemə çevrilir. Onlar qayıtdıqları təqdirdə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib-edilməyəcəklərini bilmir və ehtiyat edirlər. Belə halda qadınlar çalışır ki, vətənə xarici ölkədə qalma müddətləri bitdikləri zaman qayıtsınlar. Bu da qadınların uzun müddət ərzində xarici ölkədə istismara məruz qalmalarını labüd edir.

Cəmiyyətin həyatında maddiyyətə əhəmiyyətli dərəcədə münasibətin dəyişməsi insanı bir əmtəyə çevirərək, onu alqı-satqı predmeti kimi satışa çıxarılması ilə nəticələnmişdir. Qeyd edək ki, adam oğurluğu cinayəti istənilən məqsədlə törədilə bildiyi halda, insan alveri cinayəti yalnız şəxsin istismar edilməsi məqsədilə törədilə bilər. Və bu istismar müxtəlif formalarda ola bilər, lakin əsas prinsip budur ki, insan alverçiləri qurbanların nə qədər çox məhsuldar səy göstərməsinə nail olarsa, insan alveri əməlini törətmək üçün maliyyə stimulu da bir o qədər böyük olacaqdır.

Ailədaxili zorakılığın miqyası və ondan doğan təhlükələrə nəzər salsaq, müəyyən edirik ki, zorakılıq ailənin yalnız bir üzvünə qarşı yönəlmiş halda, onun təsirindən ailənin digər üzvləri də zərər



çəkir. Bu hal mütəxəssislər tərəfindən “ikinci dalğa” və ya “təkrar qurban” adlanır. “Təkrar qurban”ların şahidləri ilə aparılan söhbətlər zamanı müəyyən olunur ki, onlar zorakılıqla üzləşmişlə üzlərindən heç də az psixoloji gərginlik keçirməyiblər. “İkinci dalğa”nın qurbanı əsasən zorakılığın şahidi olan uşaqlar olur. Belə uşaqlar yüksək riskə məruz qalaraq, müxtəlif emosional gərginlik yaşayır [6].

Statistik məlumatlar göstərir ki, gender bərabərsizliyi bütöv cəmiyyətin və ayrı-ayrı fərdlərin inkişafına saysız-hesabsız zərbələr vurur. Yoxsulluğun, xəstəliklərin, ailədaxili zorakılığın, savadsızlığın öhdəsindən gəlmək üçün bəşəriyyət kişi və qadın bərabərliyinə nail olmalıdır. Qadınlara qarşı törədilən zorakılıq gender bərabərsizliyinin hökm sürdüyü dövərdə cəzasız cinayət kimi qalmaqdadır. Ailədə, məktəbdə və ya iş yerində fiziki, psixoloji və ya seksual zorakılığa məruz qalan, bəzən isə öz evində dustaq kimi saxlanılan qadınlar əsas hüquqlarından istifadə etməyə belə macal tapmırlar. Məsələn, Əfqanıstanda azyaşlı qızların fiziki, seksual zorakılığa məruz qalması halları tez-tez rast gəlinir və valideynlər qız uşaqlarının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə onları məktəbə buraxmaqdan yan keçirlər.

Əhali arasında geniş yayılmış bərabərsizlik problemi, iş imkanlarının azlığı, münafişələr ayrı-seçkilik və yoxsulluq ucbatından hər il dünyada insan alveri qurbanlarının sayı durmadan artır. Gender bərabərsizliyi olaraq qadının ictimai-sosial statusunun kişidən xeyli aşağıda olması, qadının kişi “mülkiyyətində olan bir əşya kimi” qəbul edilməsi, tənha qadının heç bir şəkildə gələcək perspektivinin olamaması inamı və s. istismar üçün insan alverçilərinin münasib namizədləri əldə etməsini sürətləndirir. Cəmiyyətdə belə stereotiplərin olması gender diskriminasiyasına gətirib çıxarır ki, bu da əslində, fundamental insan hüquqlarının pozulmasıdır. Bundan başqa insan alveri problemi ilə əlaqədar pozulan insan hüquqları şəxsi toxunulmazlıq, sağlamlıq, yaşamaq və azadlıq hüquqlarıdır.

Bu bir həqiqətdir ki, son yüz il ərzində dünya dövlətləri gender problemlərinin çözümlərini istiqamətində böyük addımlar atmışdır. Qeyri-hökumət təşkilatları, ictimai fəallar gender əsaslı ayrı-seç-

kiliyə qarşı istər yerli, istərsə də qlobal müstəvidə mübarizə aparmış, kişi və qadın bərabərliyi məsələsinin beynəlxalq forumların və ayrı-ayrı dövlətlərin gündəminə daxil edilməsinə nail olmuşlar.

Bildiyimiz kimi informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) XXI əsrdə cəmiyyətin formalaşmasına təsirsiz ötürməyən mühüm amillərdən biridir. Müasir dövərdə insanın həyatına informasiya kommunikasiya texnologiyalarının izafi dərəcədə nüfuz etməsi sosial proseslərə birbaşa təsir göstərir. İnformasiya inqilabının ən parlaq modeli olan internet hər iki cins arasında bərabərsizliyin tədricən aradan qaldırılmasına səbəb olur. Bu prosesdə, cinsindən asılı olmayaraq informasiyanın daşıyıcısının təklif etdiyi məlumatların nə dərəcədə yararlı olması əsas amildir. Belə ki, İKT qadınlara işə düzəlmə, təhsil alma, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, ümumilikdə cəmiyyətin eyni hüquqlu bir fərdi kimi onların potensialının inkişafı planında imkanlarını xeyli dərəcədə artırır. Marşall McLuhanın ifadəsiylə desək, texnologiyalar yalnız insanların istifadə etdiyi icadlar deyil, insanları yenidən icad edən vasitələrdir [4, s. 8].

Lakin bununla yanaşı açıq etiraf olunmalıdır ki, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti əleyhinə olan cinayətlərin demək olar ki böyük əksəriyyətində kompüter-informasiya texnologiyalarının rolu dənılmaz faktdır. İnsan alveri cinayətində də həmçinin, aldatma yolu ilə şəxslərin qurbana çevrilməsində müasir dövrün xüsusiyyətlərindən biri olan telekommunikasiya vasitələrinin, beynəlxalq qlobal kompüter şəbəkəsi olan internetin də rolu böyükdür. Kompüter texnikasının sürətlə inkişafı, müsbət tərəfləri ilə yanaşı, öz mənfi təsirini də göstərməkdədir. İnkişafın doğurduğu mənfi cəhətlər isə cəmiyyətdə yeni problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. İşə götürənlə yazılı müqavilənin olmaması bu əməlin vüsət almasına şərait yaradan səbəblərdəndir. Belə ki, qurbanların əksər qismi internet üzərindən iş axtarır və bəzən belə axtarışlar “tələyə” düşməyə şərait yaradır. Özəl xidmət sahələrində verilən elanlar çox zaman özünü doğrultmur. Bəzən qurbanlar işlə bağlı verilən təkliflərə razılıqlarını verərək məşğulluğun potensial təhlükəliliyini görə bilmirlər. Diqqət çəkən təkliflər sırasında isə əmək haqqının aşağı ol-



duğu halda “cinsi” münasibətlərin olmaması, əksinə olduqda isə “cinsi” münasibətlərin də göstərilməsinə dair tələb olur. Vasitəçilik edən kölgə agentlikləri də “işsizlərə” iş təklif etməklə az əmək haqqı ödəməklə və çox ağır işdə işlətməklə, bir növ insanın istismarına rəvac verir. Sərhədsiz virtual aləmin mövcudluğu, informasiyanın anonim yerləşdirilməsinin çoxsaylı üsullarının mövcudluğu, həmçinin istifadəçilərin geniş auditoriyası və elektron ticarət imkanları porno-biznes nümayəndələrinin internet şəbəkəsinə xüsusi marağını şərtləndirmişdir. Ən əsas, uşaqların iştirakı ilə çəkilən pornoqrafik materialları internetdə geniş yayan cinayətkar dəstələrin fəaliyyəti hər birimizdə xüsusi narahatlıq doğurmalıdır.

Sonda onu qeyd edək ki, insan alveri ilə ciddi mübarizə aparılması Azərbaycan Respublikasının dünya birliyi qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəliklərdən irəli gəlir və olduqca əhəmiyyətlidir. Qurbanların hüquqi statusunu, müdafiəsini, bərpasını və reabilitasiyasını təmin etmək üçün bir sıra tədbirlərin inkişafı və qanunvericiliklə həyata

keçirilməsi zəruridir. İnsan alveri cəmiyyətdə sağalmaz xəstəliklər yaradır, ağır və təhlükəli cinayətlərin törədilməsinə rəvac verir, insan hüquqlarına və azadlıqlarına ciddi zərər vurur. Xüsusi ilə insan alveri cinayətləri transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın bir növü olduğundan, bütün dünya ölkələri ona qarşı birgə mübarizə aparmalı, bu sahədə fəaliyyətlərini daha geniş əlaqələndirməlidirlər.

Həmçinin insan alveri cinayəti ilə mübarizənin təşkilində mühüm əhəmiyyət kəsb edən hal qurbanların cəmiyyətdə ayrışdırılma məruz qalmasının qarşısının alınması, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onlarla nəzakətli rəftarın təşkili, belə cinayətlərə görə cəzanın labüdlüyü, hüquqi, siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati xarakterli profilaktik xarakterli maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Dövlət orqanları qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyətləri ilə sıx birgə əməkdaşlığa həvəsləndirilməlidir.

Unutmaq lazım deyil ki, qadının inkişafı bir cəmiyyətin inkişafı deməkdir!

### Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Hüquq Yayın Evi”, Bakı 2018, 92 səh.
2. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi, “Azərbaycan vahid və bölünməz Avropada”, Bakı 2011, 436 səh.
3. Günel Quliyeva, “İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə bələdçi”, “ABA CEELI”, Bakı 2012, 327 səh.
4. Derya Altay, “Küresel Koyun Medyatik Mimarı Marshall McLuhan”, Su Yayınları, İstanbul 2003, s. 6-12
5. <http://www.e-qanun.az/framework/12424>
6. <http://cssn.gov.az/documents/ZorakYOX.pdf>

**Мамедова Турана**

### Насилие на гендерной почве: домашнее насилие и торговля людьми

#### Резюме

Борьба с торговлей людьми вытекает из обязательств Азербайджанской Республики перед мировым сообществом и является очень важной. По этой причине предотвращение дискриминации жертв в обществе, обеспечение их безопасности, организация их вежливого обращения, правовой, политический, социально-экономический, организационный и превентивный характер жертв, которые играют важную роль в организации борьбы с торговлей людьми. осуществление мероприятий. Правительственные учреждения следует поощрять к тесному сотрудничеству с неправительственными организациями и гражданским обществом.



**Mamedova Turana**

## **Gender Based Violence: Domestic Violence and Human Trafficking**

### **Summary**

Fight against human trafficking arises from the commitments of the Republic of Azerbaijan to the world community and it is very substantial. Therefore, an important factor in the organization of the fight against human trafficking is the implementation of measures like ensuring their security, forming of polite treatment with them, the inevitability of punishment for such crimes, implementation of educational activities such as legal, political, socio-economic, organizational preventive. It is necessary to encourage state authorities to close co-operation with non -governmental organizations and civil society.



## HİKMƏT EYVAZOV

DİN-in Polis Akademiyasının Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

## PROKUROR NƏZARƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ PROKUROR AKTLARI. PROKURORLUĞA NƏZARƏT

**Açar sözlər:** prokuror nəzarəti, prokuror aktları, prokurorluğa nəzarət, təhqiqat, istintaq.

**Ключевые слова:** надзор прокурора, акты прокурора, надзор за прокуратурой, дознание, следствие

**Keywords:** supervision of the prosecutor, acts of the prosecutor, supervision of the prosecutor's office, inquiry, investigation

**P**rokurorluğun və prokuror nəzarətinin qısa tarixi. Prokurorluğun əsası ilk dəfə XIV əsrin başlanğıcında Fransada qoyulmuşdur. Fransız prokurorluğunun banisi IV Filip hesab edilir. Kral mənafeyinin prokurorluq tərəfindən təmsil edilməsi qanunla 25 may 1302-ci il ordonansi (fransız dilində ordonnance - əmr etmək) Fransada prokurorluq vəzifəsinin meydana gəlməsi krallıq dövründə baş köməkçisinə verilən funksiyalarla əlaqədər idi. Cinayətkara qarşı ittihamçı olmadıqda bu funksiyaları baş köməkçi öz üzərinə götürürdü və bu zaman kralı və onun mənafeyini təmsil edirdi. Baş prokuror tam və dəqiq mənada kralın gözləri idi, onun vasitəsilə kral bütün dövlət mexanizminin düzgün gedişini izləyə bilirdi.

Prokurorluq yarandığı gündən fiskal və ümumi nəzarət funksiyaları ilə yanaşı, məhkəmə baxışında iştirak funksiyasını da yerinə yetirirdi. Bu fəaliyyət müşahidə xarakterli idi, kral hakimiyyətinin - ali hakimiyyətin məhkəmə üzərində nəzarətini həyata keçirirdi ki, ədalət mühakiməsi onun mənafeyinə xidmət etsin. Fransada prokurorluq yarandığı vaxtdan məhkəmədə cinayət işlərinin icraatına müşahidə aparır, rəy verir, lakin ittiham aktı təsdiq edilmirdi. I Napoleona görə prokuror-

luq məhkəmənin müstəqilliyinə qarşı durur, ona təsir vasitəsi idi. I Pyotr isə vaxtilə Rusiyada prokurorluğu təsis edərkən, məhkəmə fəaliyyətinə nəzarəti ona həvalə etmişdi. Baş prokuror Senatın məhkəmə fəaliyyətini, Quberniya prokuroru isə məhkəmə nəzarətini həyata keçirirdi. Rusiyada 1864-cü il məhkəmə hüquq islahatları məhkəmə hakimiyyəti və prokurorluq arasında münasibətləri köklü surətdə dəyişdi. Müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin yaradılması məhkəmə hərəkətlərinin və vəzifəli şəxslərin prokurorluq qarşısında mövcud asılılığından azad edilməli idi. 28 may 1922-ci ildə Prokuror nəzarəti haqqında ilk Əsasnamə qəbul edildi. Bu Əsasnamədə prokurorluğun məhkəmə üzərində nəzarəti yer almamışdı. Prokurorlar məhkəmədə ittihamı müdafiə edir, məhkəmə hökmlərindən kassasiya qaydasında protest verirdi. Həmin dövrdə müstəntiq prokurorluğun tərkibində idi. Prokuror müstəntiq tərəfindən tərtib edilən ittiham aktı ilə razı olmadıqda, ittiham aktının təsdiq edilməsi ilə bağlı məsələni iclasda həll edirdi. 1933-cü il 17 dekabrda SSRİ Prokurorluğu haqqında Əsasnamə qəbul edildi. Bu Əsasnamə ilə məhkəmələr tərəfindən qanunların düzgün və eyni cür tətbiqinə nəzarət etmək prokurorluğa həvalə edilmişdi. İdeal yanaşmada qanunçuluğa nəzarət orqanı kimi prokuror hakimdən heç də az obyektiv olmamalıdır.

Məhkəmənin obyektivliyi onun işi həll etmə funksiyasının ittiham və müdafiə funksiyalarından ayrılması ilə, prokurorluğun obyektivliyi isə qanunla təmin edilirdi. Sonrakı dövrlərdə də prokurorluq geniş səlahiyyətli ali nəzarət orqanı statusunu saxlayırdı. Məsələn, Avropada prokurorluğun iki əsas modeli mövcuddur. Bu modellərin



hər biri konkret dövlətin hüquq sistemi və dövlət mexanizminin strukturuna müvafiqliyi ilə şərtlənir. Birinci modelə görə, prokurorluq əsasən cinayət təqibi və ittiham orqanıdır. İkinci modelə görə prokurorluq əsasən qanunçuluğa nəzarət orqanı kimi fəaliyyət göstərir.

Birinci modelə görə prokurorluğun funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

- Cinayət törətmiş şəxslərin təqibi;
- Məhkəmədə dövlət ittihamının müdafiəsi;
- İbtidai istintaq və təhqiqat orqanlarının fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət, bəzi dövlətlərdə azadlığın məhdudlaşdırılması yerlərində qanunların icrasına nəzarət.

İkinci modelə görə, prokurorluq çoxfunksiyalı orqan kimi fəaliyyət göstərir, bu funksiyalar içərisində əsas prioritet funksiyanı nəzarət funksiyası təşkil edir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, prokurorluğun əsas funksiyasının ierarxik quruluşu hər bir konkret dövlətin hüquq sisteminin təbiətindən və xarakterindən irəli gələn prokurorluğun bu və ya digər modeli ilə müəyyən edilir. Bunun SSRİ dağılıdıqdan sonra MDB dövlətlərində daha aydın müşahidə olunduğunu görmək mümkündür. Belə ki, müstəqillik qazanan dövlətlər beynəlxalq hüquq və avropa hüququ əsasında öz dövlətlərinin hüquq sistemini qururdu. Müstəqil dövlətlər bu və ya digər modelə üstünlük verirdi. Azərbaycan, Gürcüstan, Moldaviya və bədnam qonşumuz Ermənistan Respublikaları birinci modeli seçdilər. Bu dövlətlərin qanunvericiliyində ümumi nəzarət ləğv edildi. Digər səkkiz dövlətdə - Rusiya, Belarusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan, Ukrayna Respublikalarının qanunvericiliyində qanunların icra və əməl olunmasına nəzarət funksiyası prokurorluğun əsas funksiyası kimi təsbit edildi.

Prokurorluğun ümumi nəzarət funksiyasının saxlanılıb-saxlanılmaması məsələsi hüquq ədəbiyyatında daha çox mübahisə predmeti olan məsələlərdəndir, bu məsələ ilə bağlı vahid fikir yoxdur. Məsələn, Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində prokurorluğun funksiyaları sistemində nəzarət funksiyası birinci yerdə nəzərdə tutulmuşdur.

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd edilən modellərdə prokurorluğun aşağıdakı nəzarət sahələri nə-

zərdə tutulmuşdur:

- ümumi nəzarət;
- insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi;
- əməliyyat-axtarış, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət;
- məhkəmə məmurları tərəfindən qanunların icrasına nəzarət;
- cəzaların icrasına və məhkəmə tərəfindən tətbiq edilən məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinə və müvəqqəti saxlama və həbs yerlərində qanunların icrasına nəzarət.

MBD dövlətlərində birinci modeli qəbul edən dövlətlərdə də prokuror nəzarətinin bu istiqamətlərində istisnalar mövcuddur. Məsələn, hətta bəzi dövlətlərin «Prokurorluq haqqında» qanunvericiliklərində göstərilməsə belə insan hüquq və azadlıqlarının qorunması prokurorluğun fəaliyyət istiqaməti hesab edilir, prokurorluğun diqqət mərkəzində saxlanılmasının vacibliyi vurğulanır. Qazaxıstan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanununda inzibati icraatın qanunliyi üzərində nəzarət müstəqil istiqamət kimi ayrılıb. Özbəkistan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanununda vergi intizamının mökəmləndirilməsi, vergi cinayətləri və hüquq pozuntuları ilə mübarizə, dövlətə vurulmuş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı qanunların icrasına nəzarət sahəsi özünəməxsus qaydada təsbit edilib. Belarusiya, Türkmənistan və Ukrayna qanunvericiliyində məhkəmə qərarlarının qanunliliyinə nəzarət funksiyası nəzərdə tutulub. Bu funksiya digər dövlətlərin də qanunvericiliyində bu və ya digər ifadə formasında əks olunub. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, prokurorluq hüquq-mühafizə orqanı olaraq hüquq və azadlıqların qorunması olmalıdır, bu istiqamət prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri içərisində birinci yerdə durur. Rusiya, Tacikistan və Özbəkistan qanunvericiliyində bu istiqamət prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri sistemində ikinci yerdə durur. Müəlliflər belə hesab edirlər ki, hər bir halda nəzarət sahələrinin qurulmasında məhz, əsas qanun – insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına nəzarət funksiyası rəhbər götürülməlidir. Rusiyalı müəlliflər bu müddəanın nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirlər. Moldaviya Respublika-





sında nəzarət funksiyası ləğv edilərək (Moldaviya Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanunu, m. 4) prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri içərisində prioritet olan hüquq qaydasının, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi prinsipinə verildi (26, səh.302).

Müstəqillik əldə edən Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində davam etdirilən islahatlar, digər hüquq-mühafizə orqanları kimi prokurorluğun rolunun artırılmasını və müasir dövrün tələblərinə uyğun işinin keyfiyyətcə yeni səviyyədə qurulmasını zəruri etdi. Azərbaycanın demokratik cəmiyyətində hüquq sisteminin inkişafı sahəsində prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinin və strukturunun təkmilləşdirilməsi, kadr potensialının gücləndirilməsi, yeni nəsil prokurorlarının formalaşdırılması və peşəkarlığının artırılması, habelə prokurorluğun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və işçilərinin sosial müdafiəsinin yüksəldilməsi üçün mütərəqqi və beynəlxalq standartlara uyğun qanunlar qəbul edilmiş, dövlət proqramları təsdiq edilərək icra edilmişdir. Qeyd edildiyi kimi, son illərin hüquqi islahatları çərçivəsində prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti hərtərəfli təkmilləşdirilmiş və müasirləşdirilmiş, prokurorluq hüquq sisteminin inkişafında əhəmiyyətli irəliləyişlərə, eləcə də vətəndaş cəmiyyətində rolunun artırılmasına nail olmuşdur.

Beləliklə, qeyd edilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hüquq-mühafizə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən və hüquqi dövlət quruculuğu prosesində qanunun aliliyini təmin edən vasitələrdən biri də dövlət nəzarətinin tərkib hissəsi olan prokuror nəzarətidir. Prokuror nəzarətini prokurorluq orqanları həyata keçirir.

Prokuror nəzarəti prokurorluğun qanunun aliliyini təmin etmək, qanun pozuntularını müəyyən etmək, aradan qaldırmaq və qarşısını almaq istiqamətində fəaliyyətinin bir formasıdır ki, bu bərdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 133-cü maddəsində öz əksini tapmışdır: “Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir; qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət işləri başlayır və istintaq aparır; məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir; məhkəmədə iddia qaldırır; məhkəmə

qərarlarından protest verir.”

Əsas Qanunun bu müddəası “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun “Prokurorluğun fəaliyyət istiqamətləri” adlı 4-cü maddəsində aşağıdakı kimi qeyd edilmişdir:

*Prokurorluq qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada:*

– cinayət işi başlayır və ibtidai istintaq aparır, habelə korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə cinayət işinin başlanmasını və ya istintaqın aparılmasını təmin etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirir;

– cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik edir və qanunlara riayət edilməsini təmin edir;

– təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir;

– məhkəmədə iddia qaldırır (ərizə verir), mülki və kommərsiya mübahisələrinə dair işlərə baxılmasında iddiaçı kimi iştirak edir;

– məhkəmədə cinayət işlərinə baxılmasında tərəf kimi iştirak edir, dövlət ittihamını müdafiə edir;

– məhkəmə qərarlarından və səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından protest verir;

– Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama haqqında qərar qəbul edir;

– məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirak edir.

Prokuror nəzarəti mühüm dövlət nəzarəti növü kimi onun statusu, dövlət idarəetməsində yeri və rolu ilə AR Konstitusiyası, «Prokurorluq haqqında» AR Qanunu, digər qanun və normativ aktlar vasitəsilə müəyyən edilir.

Prokurorluq orqanlarının nəzarət fəaliyyətini qanunvericilik və digər normativ aktlara əsasən bir neçə istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar.

### **1. Prokuror qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir.**

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu «Prokurorluq haqqında» AR Qanununun 3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş fəaliyyət istiqamət-



lərinə uyğun olaraq qanunların icra və tətbiq olunmasına prokuror nəzarəti təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, prokuror nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər hazırlayıb həyata keçirir.

*“İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında”* Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanının 4-cü bəndində digər hüquq-mühafizə orqanları ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğuna təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsini, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının aradan qaldırılmasının təmin edilməsi tapşırılmışdır.

Prokuror nəzarətinin bu istiqamətində eyni zamanda vətəndaşın digər konstitusion hüquqları ilə yanaşı müraciət etmək hüququ ilə bağlı müddəanın yerinə yetirilməsi “Prokurorluq haqqında” Qanunun “Prokurorluqda ərizə, şikayət və digər müraciətlərə baxılması” adlı 20-ci maddəsində təsbit edilmişdir.

Prokurorluqda qanunla müəyyən edilmiş qaydada və səlahiyyətləri daxilində ərizə, şikayət və təkliflərə baxılır, vətəndaşların qəbulu həyata keçirilir.

Cinayət barədə ərizə, şikayət və məlumatlara təxirəsalınmadan baxılır. Bu hallarda müvafiq prokuror qanunla nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri çərçivəsində ərizə, şikayət və məlumatlarda göstərilən faktların yoxlanılması məqsədilə, dövlət orqanlarından və ya audit təşkilatlarından mütəxəssisin ayrılmasını təmin edir və araşdırılan faktların cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsas verib-verməməsindən asılı olaraq müvafiq qərar qəbul edir.

Prokurorluq orqanlarında *“Vətəndaşların müraciətləri haqqında”* Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsi ilə müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməyən anonim müraciətlər qəbul edilmir və onlara baxılmır.

Dövlət orqanının (və ya onun vəzifəli şəxsinin) qanunazidd hərəkəti (hərəkətsizliyi) barədə prokurorluq orqanlarına daxil olmuş müraciətlərə Prokurorluq haqqında Qanuna və *“Vətəndaşların müraciətləri haqqında”* Azərbaycan Respublikası

Qanununun 12.6-cı maddəsinə uyğun olaraq baxılır. Bu cür müraciətlər prokurorluq orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olmadıqda onlar beş iş günü müddətində müraciət edən şəxsə qaytarılır. Vətəndaşın müraciəti müraciətə baxan subyekt (və ya onun vəzifəli şəxsi) tərəfindən aidiyyəti üzrə baxılması üçün prokurorluq orqanına göndərildikdə həmin subyektə (və ya onun vəzifəli şəxsinə) onun xahişi ilə baxılmanın nəticəsi barədə məlumat verilir.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru dövlət orqanının (və ya onun vəzifəli şəxsinin) qanunazidd hərəkəti (hərəkətsizliyi) barədə prokurorluq orqanlarına daxil olmuş müraciətlərə baxılmasının nəticələri barədə altı ayda bir dəfədən az olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat verir.

*Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında* Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu Azərbaycan Respublikasında terrorçuluğa qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, terrorçuluq əleyhinə mübarizəni həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir, habelə həmin orqanların və vətəndaşların hüquqlarını və vəzifələrini təsbit edir. Bu Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən terrorçuluğa qarşı mübarizənin həyata keçirilməsinin qanuniliyinə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru və ona tabe olan prokurorlar həyata keçirirlər.

Terror fəaliyyətinə görə təşkilatın məsuliyyətə cəlb olunması barəsində ərizə ilə məhkəməyə Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru və ya ona tabe olan prokurorlar müraciət edirlər.

*Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında* Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərində aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru və onun müvəkkil etdiyi prokurorlar həyata keçirirlər.

Prokurorluq eyni zamanda hüquq-mühafizə or-



qanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir. Məsələn, «*Polis haqqında*» Qanunun 12-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki, polis orqanlarında qanunların icrasına nəzarəti qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində məhkəmələrlə yanaşı, həm də prokurorluq orqanları həyata keçirirlər. Həmin Qanunun 27-ci maddəsində qeyd edilir ki, fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiqi ilə bağlı vəzifələrini həyata keçirən polis əməkdaşı fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin, odlu silahın tətbiq edilməsi barədə 24 saat ərzində müvafiq prokurora yazılı məlumat verməlidir.

Bu, eyni zamanda *Gömrük Məcəlləsinin* 77.5-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur: “Fiziki qüvvənin, xüsusi vasitələrin və odlu silahın tətbiq edilməsi barədə gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri dərhal gömrük orqanının rəhbərinə və ya onu əvəz edən şəxsə, sonuncu isə, hadisə baş verən andan 24 saat ərzində bu barədə müvafiq prokurora məlumat verməlidir.”

Prokurorun bu nəzarət istiqamətini özündə əks etdirən normativ aktlar çoxdur. Ümumilikdə isə belə nəticə çıxarmaq olar ki, prokuror nəzarəti müasir Azərbaycanda qanunun aliliyinin təmin edilməsi, qanunların icra və tətbiq olunması mexanizminin ayrılmaz tərkib hissəsi və onun etibarlı qarantı olaraq, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli hüquqi müdafiə mexanizmi kimi çıxış edir.

## **2. Prokuror cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaaya prosesual rəhbərlik edir və qanunlara riayət edilməsini təmin edir.**

Prokurorluq Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda cinayət işləri başlayır və ibtidai istintaq aparır.

Korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə cinayət işinin başlanmasını və ya istintaqın aparılmasını təmin etmək məqsədilə Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirir.

Cinayət təqibinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə prokurorluq cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaaya prosesual rəhbərlik edir, qanunların icrasına və tətbiqinə nəzarət edir, bu sahədə qanunvericilik aktlarının icra vəziyyətini öyrənir

və ümumiləşdirir.

Professor Cəfər Mövsümov qeyd edirdi ki, qanunlara riayət olunması üzərində prokuror nəzarətinin mühüm sahələrindən biri də cinayət mühakimə icraatında prokuror tərəfindən həyata keçirilən nəzarətdir. Cinayət mühakimə icraatında prokuror nəzarəti, cinayət prosesini həyata keçirən orqanların və vəzifəli şəxslərin, habelə bununla əlaqədar işdə iştirak edən vətəndaşların fəaliyyətlərində qanunlara dürüst və dönmədən icra olunmasının mühüm hüquqi təminatıdır. Müəllif onu da qeyd edirdi ki, prokuror nəzarəti cinayət prosesinin bütün mərhələlərinə aiddir (22,səh.66).

Cinayət-prosessual Məcəllənin 84-cü maddəsinə əsasən cinayət təqibini həyata keçirərkən prokuror cinayət işinin bütün hallarının tədqiqi nəticəsinə əsaslanaraq yalnız qanunun tələblərini və daxili inamını rəhbər tutur.

*Prokuror CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:*

- törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatlara baxmaq, kifayət qədər səbəblər və əsaslar olduqda cinayət işi başlamaq və bu halda müstəntiqin səlahiyyətlərindən istifadə edərək onun ibtidai istintaqını aparmaq, yaxud onu təhqiqatçıya və ya müstəntiqə tapşırmaq;

- cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirmək;

- məhkəmədə mülki iddia qaldırmaq və onu müdafiə etmək;

- məhkəmədə cinayət işi üzrə ittihamı müdafiə etmək;

- cinayət təqibinin gedişində digər səlahiyyətləri həyata keçirmək.

*İbtidai araşdırmaaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərkən aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:*

- törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatların təhqiqat və ibtidai istintaq orqanları tərəfindən qəbulu, qeydiyyatı və həll edilməsində qanunun tələblərinin yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

- təhqiqatçıdan və ya müstəntiqdən cinayət



işinin materiallarını, sənədlərini, ibtidai araşdırmanın gedişi haqqında məlumatları tələb etmək, habelə cinayət işlərinin materiallarını və sənədlərini yoxlamaq, ibtidai araşdırmanın gedişi vəziyyəti ilə yerində tanış olmaq;

- cinayət işinin ibtidai istintaqı aparən bir hüquq-mühafizə orqanından (DİN, ƏN, Dövlət Vergi Xidməti, FHN, DGK, DTX və DSX) digərinə verilməsi halları istisna olmaqla, istintaqın hərtərəfli, tam və obyektiv aparılmasını və cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyini təmin etmək məqsədi ilə, habelə qanunun tələblərinin pozulması ilə istintaq edilən cinayət işini təhqiqatçının və ya müstəntiqin icraatından götürərək digər təhqiqatçının və ya müstəntiqin icraatına vermək, habelə istintaqı aid olan orqanın bir istintaq qurumundan digərinə vermək;
- təhqiqatçıya və ya müstəntiqə, habelə onların özü-özünə verilmiş etirazlara baxmaq;
- hadisənin araşdırılması, qətimkan tədbirinin seçilməsi, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, əməlin tövsifi, cinayət törətmiş şəxsin axtarışı, ittiham aktının məzmunu, qərarların qəbul edilməsi, habelə istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması barədə təhqiqatçıya və ya müstəntiqə yazılı göstərişlər vermək;
- təhqiqatçının və ya müstəntiqin qanunsuz və əsassız qərarlarını ləğv etmək;
- təhqiqatçının və ya müstəntiqin qərar və hərəkətlərindən verilmiş şikayətlərə baxmaq;
- məhkəmə qarşısında cinayət prosesini həyata keçirən orqanı təmsil etmək;
- cinayət işlərini və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materialları mahiyyəti üzrə baxılması üçün məhkəməyə göndərmək;
- cinayət işi üzrə müvafiq qərarları şəxsən qəbul etmək, ayrı-ayrı istintaq və ya digər prosessual hərəkətləri həyata keçirmək;
- CPM-də nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yuxarı prokurorun göstərişlərini yerinə yetirməlidir. Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi, qətimkan tədbirinin seçilmə-

si və ya dəyişdirilməsi, cinayətin tövsifi, ittihamın həcmi, işin icraatına xitam verilməsi və ya məhkəməyə göndərilməsinə dair yuxarı prokurorun göstərişləri ilə razı olmayan ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror öz əsaslandırılmış etirazını yuxarı prokurora göndərməyə haqlıdır. Bu halda yuxarı prokuror onun dəlilləri ilə razılaşıb və öz yazılı göstərişlərini geri götürür və ya onun dəlilləri ilə razılaşmayaraq cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi digər prokurora tapşırır. Yuxarı prokurorun yazılı göstərişlərindən edilən etiraz bu göstərişlərin icrasını dayandırmır (bax. CPM, maddə 84).

### 3. Prokuror təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir.

*CPM-in 84.5-ci maddəsinə əsasən ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata nəzarət edərkən aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:*

- törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair daxil olmuş ərizə və digər məlumatların təhqiqat orqanları tərəfindən qəbulu, qeydiyyatı və həll edilməsində qanunun tələblərinin yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;
- təhqiqatçıdan cinayət işinin materiallarını, sənədlərini, ibtidai araşdırmanın gedişi haqqında məlumatları tələb etmək, habelə cinayət işlərinin materiallarını və sənədlərini yoxlamaq, ibtidai araşdırmanın gedişi vəziyyəti ilə yerində tanış olmaq;
- qanunun tələblərinin pozulması ilə istintaq edilən cinayət işini təhqiqatçının icraatından götürərək digər təhqiqatçının icraatına vermək;
- təhqiqatçıya verilmiş etirazlara baxmaq;
- prosessual hərəkətlərin aparılması barədə təhqiqatçıya yazılı göstərişlər vermək;
- təhqiqatçının qanunsuz və əsassız qərarlarını ləğv etmək;
- təhqiqatçının qərar və hərəkətlərindən verilmiş şikayətlərə baxmaq;
- cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq



və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq;

- hadisələr və onlarla əlaqəsi olan şəxslər barədə sənədləri və materialları tələb etmək;
- təhqiqatçı tərəfindən tutulma, məcburi gətirilmə və ya digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin aparılmasının qanuniliyinə nəzarət etmək, habelə prosessual hərəkətlərin aparılmasını təhqiqat orqanına tapşırmaq;
- CPM-də nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

*Prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata nəzarət edərkən təhqiqatçı da öz növbəsində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:*

- prokurorun və müstəntiqin göstərişlərini və qərarlarını icra etmək;
- prokurora və məhkəməyə yazılı və şifahi izahatlar vermək;
- böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə sadələşdirilmiş icraat şəklində aparılmış təhqiqat materiallarını təhqiqat başlanmasından 10 (on) gündən, CPM-in 295.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda isə 20 (iyirmi) gündən gec olmayaraq yekun protokolu ilə prokurora göndərmək;
- CPM-də nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata nəzarət edərkən CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqatçı, həmçinin digər hüquqlardan istifadə etməklə yanaşı müdafiəçinin cinayət işinin icraatında iştirakını istisna edən hallar müəyyən edildikdə, onun cinayət işinin icraatında iştirak etməkdən kənarlaşdırılması barədə prokuror qarşısında vəsatət vermək hüququnu həyata keçirir.

Cinayət işi prokuror və ya müstəntiq tərəfindən icraata qəbul olunduqdan sonra təhqiqatçı ayır-ayrı istintaq hərəkətlərini, habelə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız prokurorun və ya müstəntiqin göstərişləri ilə işlədiyi təhqiqat orqanı vasitəsilə həyata keçirir.

*Təhqiqat orqanının ixtisaslaşmış təhqiqat qurumunun rəhbəri prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı CPM-in tələblərinə əməl edərək öz səlahiyyətləri daxilində:*

- təhqiqatçının CPM-lə müəyyən edilmiş və-

zifələrini yerinə yetirməsinə mane olan hallar (vəfat etməsi, ağır xəstəliyə tutulması və s.) yarandıqda, cinayət işinin digər təhqiqatçının icraatına verilməsi barədə vəsatəti ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərir;

- zərər çəkmiş şəxsin, şahidin və cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin təhlükəsizliyi üçün tədbirlər görülməsi ilə əlaqədar vəsatəti ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərir;
- öz səlahiyyətləri daxilində fəaliyyət göstərən prokurorun təhqiqat orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiqini yoxlamaq imkanını təmin edir, habelə prokurorun və müstəntiqin göstərişlərinin və qərarlarının icrası üçün müvafiq tədbirlər görülməsini təşkil edir.

Təhqiqat orqanının əməkdaşı CPM-in tələblərinə əməl edərək öz səlahiyyətləri daxilində hadisə yerində prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi üçün müstəntiqin və ya prokurorun göstərişlərini yerinə yetirir.

Təhqiqat orqanının rəhbəri təhqiqat orqanı əməkdaşlarının CPM-lə müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsini, məhkəmənin, prokurorun, müstəntiqin və təhqiqatçının qərar, göstəriş və ya tapşırıqlarının icrası üçün müvafiq tədbirlər görülməsini təşkil edir, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təhqiqat və əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində qanunların icra və tətbiqini yoxlamaq imkanını təmin edir (bax CPM, maddə 86).

Təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması şəklində təhqiqat cinayətin izlərinin müəyyən edilməsi və rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə aparılır. Təhqiqatçı cinayət işini başladıqdan sonra bu barədə dərhal ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat verməlidir. CPM-in 214.3.4-cü maddəsinə əsasən təhqiqatçı cinayət işinin başlanmasından 10 gün keçdikdən sonra müstəntiq və ya ibtidai araşdırmanı həyata keçirən prokurorun tapşırığı ilə ayır-ayrı istintaq hərəkətlərini aparır və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirir.

**Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin** predmetinə aid məsələlər «Əməliyyat-



axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir.

Prokuror əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədi ilə bu orqanlar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 20-ci maddəsinin I hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru həyata keçirir.»

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən olunmuş qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanuniliyi yoxlanıldıqda, prokurorların sorğuları əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslarına dair sənədləri təqdim etməlidirlər.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması halları istisna edilməklə cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olmuş şəxslərin, əməliyyat-axtarış subyektlərinin ştatdan kənar və məxfi əməkdaşlarının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda prokuror nəzarətinin subyektinə təqdim edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar (korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı məlumatları istisna olmaqla) prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyildir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının baş prokuro-

ru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Respublikanın hüquq-mühafizə orqanlarında istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi üçün Baş Prokurorluqda müvafiq idarələr fəaliyyət göstərir. İndi isə həmin idarələrin fəaliyyəti ilə tanış olaq.

**Daxili işlər orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsi** Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun müstəqil struktur qurumudur. İdarənin əsas vəzifə və funksiyalarına daxili işlər orqanlarının müvafiq struktur qurumlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət və aidiyyəti istintaq qurumlarında ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik funksiyalarının həyata keçirilməsini təşkil etmək, tabe prokurorluqların bu sahədəki fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarətini həyata keçirmək, prokurorluq sisteminə daxil olan qurumların daxili işlər orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət fəaliyyətini öyrənib ümumiləşdirmək və bu sahədə vahid təcrübəni formalaşdırmaq, daxili işlər orqanlarında törədilmiş və hazırlanan cinayətlər barədə daxil olmuş ərizə və məlumatların qəbulu, qeydə alınması, baxılması, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi və barəsində prosesual məcburiyyət tədbiri seçilmiş şəxsin müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanması zamanı qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək, aşkar edilmiş qanunsuzluqların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək və s. daxildir.

**Ədliyyə, gömrük və vergi orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsi** Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun müstəqil struktur qurumudur. İdarənin əsas vəzifə və funksiyalarına Baş Prokurorluğun rəhbərliyi tərəfindən ədliyyə, gömrük və vergi orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət və aidiyyəti qurumlarda ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik funksiyalarının həyata keçirilməsini təşkil etmək, əd-



liyyə, gömrük və vergi orqanları tərəfindən tutulan və ya həbsə alınan şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlama müddətlərinə əməl edilməsinə nəzarət etmək, qanuni əsaslar olmadan və ya qanunla müəyyən edilmiş müddətlərdən artıq saxlanılan şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərindən və istintaq təcridxanalarından dərhal azad olunması üçün zəruri tədbirlər görmək, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması məqsədi ilə zəruri göstərişlərin verilməsini, işlək istintaq planlarının tərtib olunmasını, qeyri-aşkar şəraitdə törədilmiş ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin istintaqının təşkilində və yerinə yetirilməsi zəruri olan istintaq hərəkətlərinin aparılmasında əməli köməklik göstərilməsini təmin etmək, təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət prosesində törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair ərizə və məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və həll edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi zamanı qanunların düzgün icra və tətbiq olunmasına nəzarət etmək, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə və bu fəaliyyət nəticəsində qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinə və əsaslılığına nəzarət etmək, qanunsuz və əsassız qərarların ləğv edilməsini və qanunsuz hərəkətlərə yol vermiş şəxslər haqqında qanuna müvafiq tədbirlər görülməsini təmin etmək və s. daxildir.

**Dövlət təhlükəsizliyi, fəvqəladə hallar və sərhəd xidməti orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsi** Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun müstəqil struktur qurumudur. İdarənin əsas vəzifə və funksiyalarına dövlət təhlükəsizliyi, fəvqəladə hallar və sərhəd xidməti orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət və aidiyyəti qurumlarda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik funksiyalarının həyata keçirilməsini təşkil etmək, tutulan və ya həbsə alınan şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş saxlama müddətlərinə əməl edilməsinə nəzarət etmək, qanuni əsaslar olmadan və ya qanunla müəyyən edilmiş müddətlərdən artıq saxlanılan şəxslərin müvəqqəti saxlama yerlərindən və istintaq təcridxanalarından dərhal azad olunması üçün zəruri tədbirlər

görmək, cinayət törətmiş şəxslərin ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, cinayət təqibi ilə bağlı bütün halların hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması məqsədi ilə zəruri göstərişlərin verilməsini, qeyri-aşkar şəraitdə törədilmiş ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin istintaqının təşkilində və yerinə yetirilməsi zəruri olan istintaq hərəkətlərinin aparılmasında əməli köməklik göstərilməsini təmin etmək, təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyət prosesində törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərə dair ərizə və məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və həll edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi zamanı qanunların düzgün icra və tətbiq olunmasına nəzarət etmək, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə və bu fəaliyyət nəticəsində qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinə və əsaslılığına nəzarət etmək, qanunsuz və əsassız qərarların ləğv edilməsini və qanunsuz hərəkətlərə yol vermiş şəxslər haqqında qanuna müvafiq tədbirlər görülməsini təmin etmək və s. daxildir.

**4. Prokuror məhkəmədə iddia qaldırır (ərizə verir), mülki və kommersiya mübahisələrinə dair işlərə və cinayət işlərinə baxılmasında tərəf kimi iştirak edir, dövlət ittihamını müdafiə edir.**

Prokurorlar Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda məhkəmələrdə cinayət işlərinə birinci instansiya, apelyasiya və kassasiya qaydasında baxılmasında tərəf kimi iştirak edir, rəy verir, dövlət ittihamını müdafiə edir, məhkəmədə iddia qaldırır, mülki və kommersiya mübahisələrinə dair işlərə baxılmasında iddiaçı qismində iştirak edir. İbtidai istintaq aparən və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror dövlət ittihamını müdafiə edə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə əsasən prosesdə tərəflər iddiaçı və cavabdeh hesab edirlər. Fiziki və hüquqi şəxslər, vəzifəli şəxslər, dövlət orqanları və başqa orqanlar iddiaçı və ya cavabdeh qismində çıxış edə bilərlər.

Özünün və ya başqasının mənafeyi naminə iddia qaldırmış fiziki və hüquqi şəxslər, habelə dövlət idarə və təşkilatlarının və ya təsisçisi dövlət və



ya dövlət idarəsi, yaxud təşkilatı olan hüquqi şəxslərin müvafiq müraciəti olduğu hallarda dövlət mənafeyinə müdafiəsi üçün iddia qaldırılmış prokuror iddiaçılar hesab edirlər.

Məhkəmə işə baxarkən, tərəflərin və ya digər şəxslərin hərəkətlərində cinayətin əlamətlərini aşkara çıxarsa, o, bu barədə xüsusi qərarlad çıxarmaqla prokurora xəbər verir. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi icra olunmadıqda, məhkəmə bir ay müddətində bununla bağlı cinayət işinin başlanması haqqında xüsusi qərarlad çıxarmaqla, prokuroru məlumatlandırır.

Dövlət idarə və təşkilatlarının və ya təsisçiləri dövlət və ya dövlət idarələri, yaxud təşkilatları olan hüquqi şəxslərin müvafiq müraciəti olduğu halda dövlət mənafeyinə müdafiəsi üçün prokuror aşağıdakı işlər üzrə ərizə verə bilər:

1. mülkiyyət hüququ üzrə əmlaka sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam vermək haqqında işlər üzrə;

2. daşınar əşyanın sahipsiz hesab edilməsi və daşınmaz əşya üzərində dövlət mülkiyyəti hüququnun tanınması haqqında işlər üzrə.

Prokuror MPM-nin 50-ci və 306-cı maddələrində göstərilən hallarda məhkəmə baxışında iddiaçı və ya ərizəçi olarsa, məhkəmə aktlarından protest verə bilər. Prokurorun protesti iştirak etdiyi iş üzrə onun tərəfindən apelyasiya instansiyası məhkəməsinə verilən şikayətdir və öz hüquqi mahiyyətinə, hüquqi nəticələrinə görə apelyasiya şikayətinə bərabər tutulur.

MPM-nin 50-ci və 306-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda prokuror məhkəmə araşdırmalarında iddiaçı və ya ərizəçi olduqda, protest vermək hüququna malikdir. Prokurorun protesti iştirak etdiyi iş üzrə onun tərəfindən kassasiya instansiyası məhkəməsinə verilən şikayətdir və hüquqi mahiyyətinə, nəticələrinə görə kassasiya şikayətinə bərabər tutulur.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının və Kommersiya kollegiyasının qərarlarından Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədri işdə iştirak etməyə cəlb olunmayan, məhkəmə aktı ilə maraqlarına toxunan şəxslərin müraciətinə əsasən təqdimat vermək hüququna malikdir. Şikayəti işdə vəkillə iştirak edən şəxs verə bilər. MPM-nin 50-ci və 306-cı

maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda müvafiq prokuror məhkəmə araşdırmasında iddiaçı və ya ərizəçi olmuşsa, Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru protest vermək hüququna malikdir.

CPM-in 7.0.19-cü maddəsinə əsasən cinayət prosesinin tərəfləri - çəkişmə və hüquq bərabərliyi əsasında cinayət mühakimə icraatında ittihamı və müdafiəni həyata keçirən cinayət prosesinin iştirakçılarıdır.

Beləliklə, cinayət-prosessual qanunvericiliyə əsasən prokuror - öz səlahiyyətləri daxilində CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət işləri üzrə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən və ya dövlət ittihamçısı qismində məhkəmədə ictimai, yaxud ictimai-xüsusi ittihamı müdafiə edən şəxsdir.

Ədalət məhkəməsinin həyata keçirilməsində ittihamı sübut etmə vəzifəsi prokurorun üzərinə düşür. Toplanmış sübutlarla ittiham təsdiq edilmirsə və imtinaya əsaslar varsa, prokuror ittihamı müdafiə etməkdən tam və ya qismən imtina edir.

*Xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi halları istisna olmaqla, məhkəmə baxışında dövlət ittihamçısı qismində iştirak edərkən prokuror CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydalara riayət etməklə aşağıdakı hüquqlara malikdir:*

1. etirazlar etmək;
2. vəsatətlər vermək;
3. məhkəmədə həll edilən məsələlər və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının vəsatətləri üzrə öz rəyini bildirmək;
4. ittiham tərəfinin sübutlarını məhkəməyə təqdim etmək, habelə məhkəməyə sübutların təqdim olunması məqsədi ilə məhkəmənin qərarı ilə prosesual məcburiyyət tədbirləri tətbiq etmək;
5. birinci və apelyasiya instansiyası məhkəmələrində məhkəmə istintaqında və işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;
7. müdafiə tərəfinin qanunsuz hərəkətlərinə öz etirazını bildirmək;
8. qeyd olunmalı hərəkətlərin istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin protokoluna və ya məhkəmənin iclas protokoluna daxil edilməsini tələb etmək;
9. CPM-in 41.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda təqsirləndirilən şəxsə qarşı cinayət təqibindən imtina etmək;





10. şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamla müqayisədə onun əməlinin daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət qanununun norması ilə tövsif edilməsini və ya şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamdan ayrı-ayrı bəndlərin çıxarılmasını təklif etmək;

11. birinci və apelyasiya instansiyası məhkəmələrində giriş, yekun nitqi və replika söyləmək, kassasiya instansiyası məhkəməsində isə baxılan məsələ üzrə çıxış etmək;

12. məhkəmələrdə cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın materialları ilə tanış olmaq, hökmdən və məhkəmənin digər qərarlarından protest vermək;

13. CPM-də nəzərdə tutulmuş digər hüquqlardan istifadə etmək.

Cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparmış və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirmiş prokuror məhkəmə baxışında dövlət ittihamçısı qismində iştirak edə bilməz.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində prokurorun səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Dövlət ittihamçısı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. məhkəmə iclasında qaydaya riayət etmək;
2. məhkəmə iclasında sədrlik edənin sərəncamlarına tabe olmaq;
3. CPM-də nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri icra etmək.

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunda müstəqil struktur qurum olan **Dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə İdarənin** əsas vəzifə və funksiyalarına cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə dövlət ittihamçısı qismində prokurorun iştirakı yolu ilə məhkəmədə dövlət ittihamının müdafiəsini təmin etmək, xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi halları istisna olmaqla, birinci, apelyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində dövlət ittihamçılarının iştirakını təmin etmək, birinci instansiya məhkəmələrində cinayət işlərinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarına baxılmasında dövlət ittihamının müdafiə edilməsini təmin etmək, cinayət işi və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat

materialları üzrə hökmdən və ya məhkəmənin digər qərarından apelyasiya və kassasiya protestlərinin verilməsini, məhkəmələrin hökm və qərarlarına apelyasiya və kassasiya qaydasında baxılmasında dövlət ittihamçılarının iştirakını təmin etmək, əlavə kassasiya qaydasında, yeni açılmış hallar üzrə və hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə məhkəmənin hökm və qərarlarına Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunda baxılmasında Baş prokurorun iştirakı ilə bağlı məsələləri həll etmək, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası zamanı şübhələrin və anlaşılmazlıqların həll edilməsində dövlət ittihamçılarının iştirakını təşkil etmək, məhkəmələr tərəfindən prokurorlar və prokurorluğun müstəntiqləri barəsində çıxarılmış xüsusi qərarlar barədə rəy və təkliflərini vermək, dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə vahid təcrübənin formalaşmasını təmin etmək və s. daxildir.

##### **5. Prokuror məhkəmə qərarlarından və səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından protest verir.**

Prokuror *Azərbaycan Respublikasının CPM və İXM-də* nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda məhkəmə qərarlarından və *səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından* protest verir.

CPM-in 7.0.46-cı maddəsinə əsasən protest - dövlət ittihamçısının iştirak etdiyi cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər material üzrə hökmdən və ya məhkəmənin digər qərarından prokurorun yuxarı məhkəməyə verilən şikayətidir.

Protest baxılanadək onu vermiş prokuror, yaxud yuxarı prokuror tərəfindən geri götürülə, yaxud başqa protestlə əvəz oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 31 yanvar 2017-ci il tarixli qərarına əsasən İXM-nin 54.3-cü maddəsinə uyğun olaraq prokuror inzibati xətalər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etdikdə, həmin işlər üzrə məhkəmə tərəfindən qəbul edilən qərar və ya qəraradlardan protest vermək hüququna malikdir.

İXM-nin 128-ci maddəsinə əsasən barəsində qərar çıxarılmış fiziki şəxs, yetkinlik yaşına çat-



mayanların qanuni nümayəndəsi, hüquqi şəxsin nümayəndəsi, zərər çəkmiş şəxs, müdafiəçi və nümayəndə, həmçinin İXM-nin 43.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan vəzifəli şəxs inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət, prokuror isə protest verə bilər.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət və ya protest aşağıdakı məhkəməyə və ya səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) verilir:

1. hakimin qərarından - apelyasiya instansiyası məhkəməsinə;
2. kollegial orqanın qərarından - kollegial orqanın olduğu yerin məhkəməsinə;
3. səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından - yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) və ya məhkəməyə.

#### **6. İnzibati xətlər haqqında qanunvericiliyin tətbiqi və icrasına prokuror nəzarəti.**

Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyində inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat zamanı prokuror nəzarəti qanunçuluq prinsipinin təminatı kimi nəzərdə tutulmuşdur. Qanunçuluq prinsipinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin olunması tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir.

İXM-nin 54-cü maddəsinə əsasən prokuror inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında tədbirlər görür və inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata keçirir.

İXM-nin 54.2-ci maddəsinə əsasən 55-dən çox maddədə nəzərdə tutulan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar prokuror tərəfindən qəbul edilir. Prokuror İXM-nin 99.3-cü maddəsinə əsasən digər inzibati xətlər haqqında işlər üzrə də icraatın başlanması haqqında qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Prokuror, həmçinin inzibati xətlər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etmək, işin baxılması zamanı baş verən məsələlər üzrə rəy və ya vəsatət

vermək, inzibati xəta haqqında iş üzrə qəbul edilən qərardan və ya qərardaddan *onun surətinin İXM-nin 57-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş rəsmi qaydada verildiyi vaxtdan on gün müddətində* protest vermək hüququna malikdir.

Prokuror İXM-nin 99.1.2-ci və 99.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulan məlumatlara baxaraq, on beş gün müddətində inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar və ya inzibati xəta haqqında işin başlanmasının rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərardad qəbul edir. Qərardadın surəti məlumatları vermiş şəxslərə göndərilir. Həmin qərardaddan onun rəsmi qaydada verildiyi vaxtdan on gün müddətində yuxarı prokurora və ya məhkəməyə şikayət verilə bilər.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərarda İXM-nin 100-cü maddəsində olan məlumatlar göstərilir. İXM-nin 102.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan hal istisna olmaqla, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar İXM-nin 103-cü maddəsində müəyyən edilmiş müddətdə baxılması üçün hakimə və ya səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) göndərilir.

Qanunvericiliyə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətlər haqqında, habelə öz təşəbbüsü ilə başlanmış inzibati xətlər haqqında işlərin baxılmasının yeri və vaxtı prokurora bildirilir. Həmin işə prokurorun iştirakı olmadan yalnız o hallarda baxıla bilər ki, iş baxılmasının yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya iş baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olsun. Prokuror isə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması və inzibati araşdırma aparılması haqqında qərar qəbul edir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarı qəbul edən səlahiyyətli vəzifəli şəxs 48 saat ərzində həmin qərarın surətini müvafiq prokurora göndərməlidir.

Prokuror inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında qərarı aldığı vaxtdan bir ay müddətində həmin qərarın qəbul edilməsində İXM-nin 104.1-ci maddəsinin tətbiq edilməsinin düzgünlüyünü yoxlayır. Həmin yoxlama ilə əlaqədar prokuror müvafiq qərarı qəbul edən səla-



hiyyətli vəzifəli şəxsdən inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın materiallarını tələb etdikdə, materiallar bir gün ərzində prokurora təqdim edilməlidir.

Baş Prokurorluq tərəfindən qeyd edilənləri və digər bu sahə ilə bağlı məlumatları özündə əks etdirən prokurorluq orqanları əməkdaşları üçün "İnzibati xətalər haqqında qanunvericiliyin tətbiqi və icrasına prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsinə dair Metodiki vəsait" hazırlanmışdır.

### **7. Prokuror məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirak edir.**

Prokurorluq qanunla (mad.4) nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirak edir. Qeyd edilən prokuror nəzarətinin hüquqi əsası hələ "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanının 5-ci bəndində öz əksini taparaq digər hüquq-mühafizə orqanları ilə yanaşı azadlıqdan məhrum edilmiş və ibtidai istintaq zamanı həbsə alınmış şəxslərin saxlanılması şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğuna tapşırılmışdır.

AR CİM-in 21-ci maddəsində prokurorluğun məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirakı hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında məsələlərə dair müraciətlərə məhkəmə iclasında baxılarkən cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçiriləni göstərilir.

Məhkum üzrlü səbəb olmadan cəzanın icrası yerinə gəlmədikdə cəzanı icra edən müəssisənin və ya orqanın vəsatəti və müvafiq ərazi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə onun tutulması barədə qərar qəbul edə bilər.

Məhkəməyədək icraat zamanı göstərilən məsələlərə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkumun cəza çəkdiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən CPM-in 520-ci maddəsi

ilə nəzərdə tutulmuş qaydada baxılır.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslər digər cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb olunduqda, onların cəzaçəkmə müəssisələrindən istintaq təcridxanalarına keçirilməsi ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir. Bu şəxslərin istintaq təcridxanalarında saxlanma müddəti CPM-də nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanma müddətləri daxilində müəyyən edilir.

Cəzaçəkmə müəssisəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 20-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğu tutulmuş və həbs edilmiş hərbi qulluqçuların saxlanıldığı yerlərdə, intizam hissələrində, eləcə də cəzaların hərbi hissələrdə icra edilməsi zamanı qanunlara və hərbi nizamnamələrə əməl olunmasına nəzarət edir, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində keçirilən idarə daxili yoxlamaların materiallarını tələb edir, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində əmlakın talanması, hərbi xidmət əleyhinə, habelə hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən və ya hazırlanan digər cinayətlər barədə ərizə, şikayət, müraciət, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin məlumatları və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər məlumatlar əsasında Azərbaycan Respublikası Hərbi prokurorunun qərarı ilə yoxlamanın aparılmasını, bu məqsədlə mütəxəssislərin ayrılmasını, habelə araşdırılan faktların cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsas verib-verməməsindən asılı olaraq müvafiq qərarın qəbul edilməsini təmin edir.

Baş Prokurorluq fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq qanunların icra və tətbiq olunmasına prokuror nəzarəti təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, prokuror nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün tədbirlər hazırlayıb həyata keçirir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə



nəticəyə gəlmək olar ki, prokuror nəzarətinin əsas istiqamətləri daha spesifik xarakter daşıyır, müxtəlifliyi ilə xarakterizə olunur və birbaşa prokurorluğun səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilir.

**Prokuror aktları.** Prokuror öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən qanunla müəyyən edilmiş qaydada və çərçivədə aşağıdakı aktları çıxara bilər:

- xəbərdarlıq;
- təqdimat;
- qərar;
- qəraradad;
- yazılı göstəriş;
- iddia ərizəsi (ərizə);

• məhkəmə qərarlarından və səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarlarından və ya qəraradlarından protest.

Bu aktların bir neçəsi barədə artıq prokuror nəzarəti ilə bağlı məlumatı qeyd etdik.

**Xəbərdarlıq.** Qanun pozuntularından çəkinmə məqsədi ilə prokuror və ya onun müavini vətəndaşa və ya vəzifəli şəxsə rəsmi xəbərdarlıq edir.

**Təqdimat.** Prokuror «Prokurorluq haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri həyata keçirərkən qanun pozuntularının, onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına dair müvafiq təşkilatlara, yaxud vəzifəli şəxslərə təqdimat verir.

Təqdimata baxılması və görülmüş tədbirlər barədə bir aydan gec olmayaraq prokurora yazılı məlumat verilməlidir. Təqdimata kollegial orqan tərəfindən baxıldıqda iclasın keçirilmə vaxtı barədə prokurora azı 3 gün əvvəl məlumat verilməlidir. Prokuror təqdimata kollegial orqan tərəfindən baxılmasında iştirak edə bilər. Prokuror prosesual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda da təqdimat verə bilər.

**Yazılı göstəriş.** Prokuror qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda təhqiqat və ya ibtidai istintaq orqanlarına yazılı göstəriş vermək hüququna malik-

dir. Prokurorun təhqiqat və ya ibtidai istintaq məsələlərinə dair yazılı göstərişinin icrası məcburi-dir.

Prokurorluq işçilərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) və aktlarından müvafiq olaraq yuxarı prokurora və ya məhkəməyə şikayət verilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə şikayətin verilməsi prokuror aktlarının icrasını dayandırmır.

**Prokurorluğa nəzarət.** Əsas Qanunumuz Konstitusiyaya prokurorluğun təyinatını qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada qanunların icrasına nəzarət kimi formulə edir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, prokurorluq özü nəzarətdən kənar fəaliyyət göstərir. «Prokurorluq haqqında» Qanun (VIII fəsil, mad. 43 – 46) prokurorluğun fəaliyyəti üzərində nəzarətin üç növünü fərqləndirir. Belə ki, prokurorluğun fəaliyyəti üzərində aşağıdakı nəzarət növləri mövcuddur:

– Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin məlumatlandırılması;

– Azərbaycan dövləti başçısının məlumatlandırılması;

– Məhkəmə nəzarəti.

Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru prokurorluğun fəaliyyəti haqqında, istintaq edilən cinayət işləri istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə məlumat verir.

Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru Azərbaycan dövlətinin başçısına - Azərbaycan Respublikasının prezidentinə istintaq edilən cinayət işləri istisna olmaqla, prokurorluğun fəaliyyəti haqqında məlumat verir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran prosesual hərəkətlərin prokurorluq tərəfindən həyata keçirilməsinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hallarda məhkəmənin qərarına əsasən yol verilir.

**ƏDƏBİYYAT****Azərbaycan dilində:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2020.
2. “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
3. “Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
4. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 iyul 2000-ci il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
5. “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2020.
6. Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
7. Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
8. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
9. “Prokurorluğa işə qəbul olunmaq üçün namizədlərlə müsabiqə keçirilməsi qaydaları haqqında” Əsasnamənin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 2020.
10. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2020.
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. Bakı, 2020.
12. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı, 2020.
13. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi. Bakı, 2020.
14. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2020.
15. “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı.
16. Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinin Əsasnaməsinin və prokurorluğun işçilərinin ümumi say tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 oktyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı.
17. “Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 oktyabr 1998-ci il tarixli Qanunu. Bakı, 2020.
18. Prokurorluq orqanları işçilərinin fərqlənmə nişanları və xüsusi geyim forması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2020.
19. Prokurorluq orqanları işçilərinin maddi və sosial təminatı haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı, 2020.
20. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı. Bakı, 2020.
21. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu Kollegiyasının 08 fevral 2008-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu İşçilərinin Etik Davranış Kodeksi”. Bakı, 2020.
22. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: “Maarif”, 1989, 312 səh.
23. Dərslik. M.Qəfərov, H.Eyvazov. Hüquq-mühafizə orqanları. Bakı, Qanun, 2012.
24. Qafarov M.S., Eyvazov H.Q., Hüquq-mühafizə orqanları. 100 suala 100 cavab. Dərs vəsaiti. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı. 2012, 100 səh.

**Rus dilində:**



25. Юридический энциклопедический словарь, Сухарев А.Я., 1984.

#### **Əlavə ədəbiyyat:**

26. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli Qanunu, 12-ci maddə.
27. İbrahimov Ə. Azərbaycan SSR-də məhkəmə və prokurorluğun təşkili. Bakı, 1997.
28. "Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1 dekabr 1998-ci il).
29. "Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 may 2001-ci il).
30. Beynəlxalq Prokurorlar Assosiasiyası (BMT, 06 iyun 1995-ci il).
31. "Prokurorluğun rəsmi emblemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 iyun 2001-ci il).
32. "Prokurorluq işçilərinin xidməti vəsiqəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 iyun 2001-ci il).
33. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 iyun 1997-ci il). Bakı, 2020.
34. "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (23 dekabr 2003-cü il). Bakı, 2020.
35. "Hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2020.
36. "Hərbi qulluqçularının statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2020.
37. "Dövlət qulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2020.
38. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri İntizam nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 23 sentyabr tarixli, 885 sayılı Qanunu. Bakı, 2020.

**Хикмат Эйвазов**

#### **Основные направления прокурорской деятельности и акты прокурора. Надзор за прокуратурой.**

#### **Резюме**

В статье раскрывается краткая история прокуратуры. Раскрываются основные направления деятельности прокуратуры. Указаны виды и критерии актов прокурора. В то же время раскрыты формы и содержание прокурорского надзора и надзора за деятельностью органы прокуратур.

**Hikmet Eyvazov**

#### **The main directions of prosecutorial activities and acts of the prosecutor. Supervision of the prosecutor's office.**

#### **Summary**

The article reveals a brief history of the prosecutor's office. The main directions of the activity of the prosecutor's office are revealed. The types and criteria of acts of the prosecutor are indicated. At the same time, the forms and content of prosecutorial supervision and supervision over the activities of the prosecutor's office have been disclosed.



QƏHRƏMAN CƏFƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi”  
kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

## CINAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ SUBYEKTİN DİSPOZİTİV RAZILIĞI VƏ ONUN HÜQUQİ ƏHƏMİYYƏTİ

**Açar sözlər:** cinayət-prosessual hüquq, münasibətlər, tərəflər, subyektin razılığı, dispozitivlik, qanun, təhlil.

**Ключевые слова:** уголовно-процессуальное право, отношения, стороны, согласие субъекта, диспозитивность, закон, анализ.

**Key words:** criminal procedure law, relations, parties, consent of the subject, dispensability, law, analysis.

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik sistemli təhlil edilərkən aşkar görünür ki, onun bir sıra normalarında cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin iştirakçıları, o cümlədən cinayət prosesinin tərəfləri olan subyektlərin “razılığına” xüsusi önəm, hüquqi nəticə doğuran normativ əhəmiyyət verilmişdir. Könüllü razılığın verilməsi azad iradə ifadəsi ilə bağlı olduğu üçün bu hüquqi fenomen cinayət-prosessual hüquqda dispozitivlik prinsipinin təsir dairəsində də düşür.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “razılıq” – razı olma, məmnunluq hissi, məmnuniyyət, “razi” – bir şeydən razı olan, məmnun, “razi olmaq” isə – razılığını vermək, razılıq ifadə etmək kimi mənalara izah olunur (2, s. 637, 638).

Bununla belə, təkə qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin təhlili (ehtimal edirik ki, digər sahələrə aid olan qanunvericiliyin təhlili də eyni nəticəni verəcəkdir) və bu təhlildən çıxarılan nəticələr belə deməyə əsas verir ki, “razılıq” sözünün izahlı lüğətdəki mənası hüquq münasibətləri müstəvisində kifayət qədər dar və birtərəfli-

dir. Halbuki, ayrı-ayrı cinayət-prosessual hüquq normalarında “razılıq” sözü müəyyən qədər terminləşir və hüquq normasının kontekstindən asılı olaraq müxtəlif mənalar ifadə edir – məsələn, bir norma daxilində “razılıq” bir termin olaraq, prosesual nəzarət səlahiyyətli vəzifəli şəxsin bilavasitə icraat aparan vəzifəli şəxsə konkret prosesual qərarın qəbul edilməsinə icazə verməsi mənasını ifadə edirsə, digərində heç bir hakimiyyət səlahiyyəti olmayan bir subyektin onun barəsində hər hansı bir qərarın qəbul edilməsinə etiraz etməməsi mənasını ifadə edir və s.

Bu mənada, cinayət mühakimə icraatında bu və ya digər prosesual hərəkətin həyata keçirilməsi üçün, yaxud prosesual qərarın qəbul edilməsi üçün hakimiyyət səlahiyyəti olmayan subyektlərin razılığı tələb edilirsə, deməli burada könüllü iradə ifadəsinin hüquqi əhəmiyyətindən, yəni dispozitivlik prinsipinin tərkib hissəsi olan subyektin iradə muxtariyyətindən bəhs olunur. Başqa sözlə, qüvvədə olan qanunvericiliyinin normaları ilə konkret hallarda vəzifəli şəxslərin davranış imkanlarının hakimiyyət səlahiyyəti olmayan subyektlərin iradəsindən (razi olub-olmamasından) “asılı vəziyyətə salınması” dispozitivlik prinsipinin təzahür formalarından biri kimi nəzərdən keçirilə bilər. Çünki subyektin qanunda mütləq əməl edilməli olan normativ şərt qismində təsbit edilmiş “hüquqi nəticəyə səbəb olan razılığı” ilə əlaqədar mexanizminin işə düşdüyü bütün hallarda həmin subyekt məhz öz arzusu ilə bu və ya digər prosesual hərəkətin yerinə yetirilməsinə, yaxud prosesual qərarın qəbul edilməsinə “razi ol-



maq, yaxud buna razı olmamaq” hüququndan istifadə etmək azadlığı əldə edir. Odur ki, qeyd edilən mexanizmlə bağlı halları, birmənalı olaraq, cinayət-prosessual hüququn dispoziitivlik prinsipinin elementi kimi qiymətləndirmək olar.

Bununla belə, xüsusi vurğulanmalıdır ki, istər məhkəməyədək icraatda (ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən), istərsə də məhkəmədə (dövlət ittihamçısı nəzərdə tutulur) dövlət orqanı (vəzifəli şəxs) olan subyektlərin bu və ya digər məsələlərin həllində razılığının alınmasına dair proseduralar dispoziitivlik prinsipi ilə əhatə edilmir, çünki həmin subyektlər şəxsi deyil, ictimai maraqların təmsil və müdafiəsi ilə məşğuldurlar, onların bu və ya digər hərəkət və ya qərar razılıq verməsinə dair prosedurlar, bu subyektlərin iradə azadlığının ifadəsi kimi deyil, daha çox prosesual səlahiyyətlərin, xüsusən də prosesual nəzarət səlahiyyətlərinin realizə vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir (4; 5).

Məsələn, CPM-in 40.2-ci maddəsinə əsasən, şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün CM-in 72.1, 73.1, 73-1.3 və 74-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təhqiqatçının və ya müstəntiqin prokurorla razılaşdırılmış qərarına əsasən cinayət təqibi başlanılmaya və ya ona xitam verilə bilər; 40.3-cü maddəsinə əsasən isə, şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün CM-in 72.2-ci, 73.2-ci, 73.3-cü, 73-1.1-ci və 73-1.2-ci maddələrində, habelə Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar müəyyən edildikdə təhqiqatçının və ya müstəntiqin prokurorla razılaşdırılmış qərarına əsasən cinayət təqibi başlanılmır və ya ona xitam verilir. Göründüyü kimi, bu normalarda, faktiki olaraq, “prokurorun razılığının” və “ondan razılığın alınmasının” hüquqi əhəmiyyətinə diqqət çəkilir. Lakin bu halda, prokurorun razılıq vermə proseduru dispoziitivlik prinsipinin təzahürü kimi qiymətləndirmək mümkün deyil. Baxılan misalda razılaşdırma proseduru sırf cinayət təqibinin başlanılmaması və ya ona xitam verilməsi üzərində prosesual nəzarətin (publik xarakterli səlahiyyətlərin) – bu barədə qərarların qanuniliyinin və əsaslılığının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Dispoziitivlik prinsipinin təzahürü kimi qiymətləndirilə biləcək “subyektin razılıq verməsi”

qaydalarına gəlincə, qeyd edilməlidir ki, belə imkanlardan istifadə edə bilən subyektlərin dairəsi kifayət qədər genişdir, onların sırasında həm ittiham tərəfinə, həm müdafiə tərəfinə aid olan, həm də cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərə aid olan subyektlər mövcuddur. Onlara ayrı-ayrılıqda baxmaq məqsədəuyğundur. İlk olaraq, müdafiə tərəfinə aid subyektlərdən başlayaq.

Məlum olduğu kimi, CPM-in 29-cu maddəsi məhkəmə aidiyyətinə əməl edilməsi prinsipini elan edir. Bu prinsip hər kəsin onun işinə aidiyyəti qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılması hüququnun təminatını və bu təminatla bağlı olaraq, məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinin yolverilməzliyi müddəasını nəzərdə tutur. Bununla belə, baxılan prinsipin CPM-də öz əksini tapmış hüquqi formulunda istifadə edilmiş bir müddəə diqqəti cəlb edir. Belə ki, CPM-in 29.1-ci maddəsi hər hansı bir şəxsin işinə başqa məhkəmədə “onun razılığının olmadığı” halda baxılmasını yolverilməz elan edir. Normadan göründüyü kimi, əgər təqsirləndirilən şəxsin özünün buna razılığı olarsa, onun işinə aidiyyəti qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə deyil, digər eyni hüquqlu məhkəmədə də baxıla bilər. Deməli, işin aidiyyəti qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə deyil, digər eyni hüquqlu məhkəmədə baxılmasına zərurət yaranan hallarda bu məsələnin həlli təqsirləndirilən şəxsin buna razılıq verib-verməməsindən asılı olacaqdır. Bu da onun göstəricisidir ki, onun işinə aidiyyəti qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə deyil, başqa məhkəmədə baxılmasına razılıq vermək təqsirləndirilən şəxsin dispoziitiv hüquqlarından biridir.

CPM-in 41.2-ci maddəsi məhkəməyədək icraatda bəraətverici əsaslar olmadan cinayət təqibinə xitam verilməsi zamanı müdafiə tərəfinin razılığının hüquqi əhəmiyyəti təmin edir. Həmin maddəyə əsasən, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror bəraətverici əsaslar olmadıqda təqsirləndirilən (şübhəli şəxsin), habelə ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş, lakin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin qismində tanınanadək ölmüş şəxsin hüquqi varisinin, hüquqi varis müəyyən edilmədiyi, o cümlədən CPM-in 106-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiəçinin, barəsin-





də cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin razılığı olmadan cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə qərar çıxara bilməz. Belə halda cinayət təqibi üzrə icraat CPM ilə müəyyən edilmiş qayda-da davam etdirilir və hökmün, məhkəmənin digər qərarının çıxarılması ilə başa çatdırılır. Eynilə, cinayət-prosessual qanunvericilik məhkəmə baxışının gedişində də konkret hallarda cinayət təqibinə xitam verimə bilmə imkanını məhz müdafiə tərəfinin müvafiq razılığının mövcudluğu ilə şərtləndirmişdir. Belə ki, məhkəmə baxışının gedişində təqsirləndirilən şəxsə qarşı cinayət təqibinə, həmçinin CPM-in 39.1.3, 39.1.12 və 40.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiə tərəfinin razılığı ilə xitam verilməsi barədə məhkəmə qərar çıxarmağa haqlıdır, məhkəmə baxışının gedişində cinayət təqibinə CPM-in 39.1.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halda xitam verilməsinə isə ölmüş şəxsin hüquqi varisinin, hüquqi varis müəyyən edilmədiyi, o cümlədən CPM-in 106-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiəçisinin razılığı ilə yol verilir.

Bəzən müdafiə tərəfinə aid olan “əsas subyektin” – cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin razılığı təkcə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın prosesual qərar və hərəkətləri üçün deyil, müdafiə tərəfində aid olan digər subyektin davranışı üçün də müəyyən edici faktor kimi çıxış edir. Bu, özünü müdafiə edilən şəxslə müdafiəçi arasındakı münasibətlərdə aydın şəkildə biruzə verir. Məsələn, onda olan əşya və sənədləri cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək müdafiəçi üçün qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliklə bir prosesual vəzifə kimi nəzərdə tutulmuş olsa da (bu müdafiəçinin belə bir öhdəliyi CPM-in 92.11.4-cü maddəsində təsbit edilmişdir, 92.11-ci maddə isə müdafiəçinin yerinə yetirməli olduğu vəzifələrin sistemini müəyyən edir), onun bu vəzifəni yerinə yetirməsinin mütləqlik həddi iki xüsusi şərtlə məhdudlaşdırılmışdır:

1) müdafiəçidə olan əşya və sənədlərin cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi onun müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə zidd olmamalıdır;

2) müdafiəçidə olan əşya və sənədlərin cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi-

nə müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxs razı olmalıdır.

Eyni tipli hala, həmçinin, CPM-in 92.10.6-cı maddəsinin tələbi baxımından rast gəlmək mümkündür. Həmin maddə müdafiəçiyə müdafiə etdiyi şəxsin razılığı olmadan hər hansı şəxsi şahid və ya ekspert qismində çağırmağı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hadisə ilə əlaqəsini, cinayət törətməkdə təqsiri olduğunu, zərər çəkmiş şəxslə barışdığını elan etməyi, mülki iddianı tanımağı, müdafiə etdiyi şəxsin şikayətdən və ya ittiham hökmündən verdiyi şikayətdən imtina etməyi qadağan edir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edilməlidir ki, maraqları təmsil olunan şəxsin razılığının həmin şəxsin maraqlarını təmsil edən şəxsin hərəkətləri üçün hüquqi əhəmiyyətə malik olması təkcə müdafiə tərəfinə aid olan subyektlərin arasındakı münasibətlər üçün xarakterik deyildir, belə bir əlamət ittiham tərəfinə aid olan subyektlər arasındakı münasibətlərdə də müşahidə edilə bilər. Məsələn, CPM-in 95.3-cü maddəsinə diqqət yetirsək, görürük ki, burada zərər çəkmiş şəxsin və mülki iddiaçının, yəni faktiki olaraq, ittiham tərəfinə aid olan subyektlərin nümayəndələri qismində iştirakı ilə əlaqədar həmin cinayət işinə dair məlumatları bilən şəxslər hüquqlarını təmsil edən şəxsin razılığı ilə onun xeyrinə ifadə verə bilərlər. Bu fakt həmin şəxslərin bundan sonra cinayət prosesində iştirakını istisna edir. Göründüyü kimi, zərər çəkmiş şəxsin və mülki iddiaçının şahid qismində dindirilə bilməsi üçün müvafiq olaraq zərər çəkmiş şəxsin, yaxud mülki iddiaçının buna razılıq vermiş olması mütləq əməl edilməli olan normativ tələb kimi çıxış edir.

Cinayət-prosessual hüquqda “subyektin razılığı” institutundan və onun hüquqi əhəmiyyətindən bəhs edərkən, məhdud cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətli subyektlərlə onların qanuni nümayəndələri arasındakı münasibətlər xüsusi diqqətə layiqdir. Bu münasibətlərin yuxarıda diqqət yetirdiyimiz münasibətlərlə müqayisədə əsas fərqi ondan ibarətdir ki, əgər yuxarıda nəzər saldıığımız münasibətlərdə təmsil edilən şəxsin razılığının təmsil edən şəxsin davranışı üzərində prioriteti görünürdüsə, məhdud cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətli subyektlərlə onların qanuni nüma-



yəndələri arasındakı münasibətlərdə isə, əksinə, qanuni maraqları təmsil edən subyektin razılığı maraqları təmsil edilən subyektin davranışları üzərində prioritetə malikdir.

Belə ki, CPM-in 100.4-cü maddəsinə əsasən, 14 yaşdan 18 yaşadək olan zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, yaxud mülki cavabdeh məhdud fəaliyyət qabiliyyətlidir. Həmin şəxslərin cinayət prosesinin iştirakçıları qismində öz hüquqlarını müstəqil həyata keçirmək imkanları CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda onların qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə məhdudlaşdırılır. Cinayət prosesinin məhdud fəaliyyət qabiliyyətli iştirakçısı qanuni nümayəndəsinin razılığı olmadan onun barəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş hərəkətin edilməsinə dair şikayətdən imtina edərək, zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslə barışa, ona qarşı verilmiş mülki iddianı qəbul edərək, onun xeyrinə verilmiş mülki iddianı geri götürərək, öz qanuni mənafeyinin müdafiəsi üçün verilmiş şikayətdən imtina edə bilməz (1, s. 235).

Azərbaycan Respublikasının cinayət mühakimə icraatında bir qrup subyektin cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinə subyekt kimi cəlb edilə bilmələri üçün də bu subyektlərin razılığı tələb olunur. Bir qayda olaraq, cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinə cəlb edilə bilməsi üçün razılığı tələb olunan subyektlər qismində “cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər” çıxış edirlər. Belə ki, CPM-in 94.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, **öz razılığı ilə** (*tünd rənglə vermə - bizimdir*) aşkar olunan faktların, onların məzmununun, gedişinin və nəticələrinin təsdiq olunması üçün CPM-in 236, 244, 246-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak etmək üçün cəlb edilmiş şəxs hal şahidi ola bilər; 96.1-ci maddəsinə görə, mütəxəssis cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, **öz razılığı əsasında** (*tünd rənglə vermə - bizimdir*) istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir; 97.1-ci maddəsinə əsasən, ekspert elm, texnika, incəsənət

və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, **öz razılığı əsasında** (*tünd rənglə vermə - bizimdir*) materialların tədqiqinin aparılması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir; 99.1-ci maddəsinə görə isə, tərcüməçi cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, **öz razılığı əsasında** (*tünd rənglə vermə - bizimdir*) icraatın materiallarını, habelə məhkəmə iclasının gedişi, istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması zamanı səslənən bütün danışqları tərcümə etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir və s. Tərcüməçi cinayət prosesi iştirakçılarının təklif etdikləri şəxslər sırasından təyin edilə bilər və s.

Prosessual əhəmiyyətli məsələlərin həllində “razılıq” elementindən bəhs edərkən “tərəflərin razılığı” kimi bir fenomeni də qeyd etmək lazımdır. Hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, qeyd edilədiyi kimi “tərəflərin razılığı” tələbi bir subyektin və ya yalnız bir tərəfin razılığının kifayət etməsi kimi təfsir edilə bilməz (3). Əgər qanunda prosessual əhəmiyyətli məsələnin həlli üçün tərəflərin razılığı tələb olunursa, bu zaman həmin məsələnin həlli üçün cinayət prosesinin hər iki tərəfinin – həm ittiham tərəfinin, həm də müdafiə tərəfinin razılığı alınmış olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində də həm məhkəməyədək icraatda, həm də məhkəmə icraatında prosessual əhəmiyyətli məsələnin həlli üçün eyni anda hər iki tərəfin razılığının tələb edilədiyi hallara rast gəlmək mümkündür. Məsələn, zərər çəkmiş (*ittiham tərəfi – Q.Cəfərov*) və ya təqsirləndirilən şəxs (*müdafiə tərəfi – Q.Cəfərov*) təhqiqatın sadələşdirilmiş icraat qaydasında aparılmasına etiraz etdikdə (*başqa sözlə, bu razi olmadıqda – Q.Cəfərov*) böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın aparılması istisna edilir (CPM-in 293-1.0.4-cü maddəsi); cinayət prosesinin tərəfləri etiraz etmədiyi halda məhkəmə zərər çəkmiş şəxsin vəsatəti əsasında ona dindirildikdən sonra məhkəmənin iclas zalını tərk etməyə icazə verə bilər (CPM-in 330.4-cü maddəsi) və s.

**Ədəbiyyat siyahısı:**

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Bakı: "Zərdabi LTD" MMC, 2015, 412 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
3. Адамайтис М. Согласие сторон не тождественно согласию одной стороны // Российская юстиция, 2003, № 2, с. 30-31.
4. Пушкарев В.В. Теоретико-правовой конструкт «согласие»: гносеология юридического факта в уголовном процессе // Философия права, 2017, № 3 (82), с. 29-32.
5. Хайдаров А.А. О понятии «согласие» в уголовном процессе России // Журнал российского права, 2016, № 10, с. 151-157.

**ДИСПОЗИТИВНОЕ СОГЛАСИЕ СУБЪЕКТА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ****Резюме**

Согласие субъекта уголовно-процессуальных правоотношений является своеобразным правовым феноменом, вытекающим из диспозитивных прав отдельно взятого субъекта, который в установленных законом случаях имеет принципиальное влияние на возможности поведения иных субъектов, даже на субъектов с властными полномочиями. Так, например, без согласия лица не допускается рассмотрение его дела другим судом; ограниченно дееспособный участник уголовного процесса без согласия своего законного представителя не вправе примириться с потерпевшим, подозреваемым или обвиняемым и т.д. В статье нормы действующего уголовно-процессуального законодательства были подвергнуты системному анализу с целью выявления корреляционных связей между феноменом «согласие участника» и особенностями правового регулирования отдельных процессуальных институтов.

**DISPETITIVE CONSENT OF THE SUBJECT AND ITS SIGNIFICANCE  
IN CRIMINAL PROCEDURE RELATIONS****Summary**

The consent of the subject of criminal procedural relations is a legal phenomenon arising from the dispensative rights of an individual subject, who in cases established by law has a fundamental influence on the possibilities of conduct of other subjects, even on subjects with power. For example, without a person's consent, his case could not be tried by another court; A person with limited capacity to act in criminal proceedings, without the consent of his legal representative, may not reconcile with the victim, suspect or accused, etc. In the article, the norms of the current criminal procedure legislation were subjected to systematic analysis in order to identify the correlation between the phenomenon of "consent of the participant" and the peculiarities of the legal regulation of certain procedural institutions.

**ELXAN VƏLİYEV**

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

**EMİN VEYSOV**

Belarus Dövlət İqtisad Universitetinin magistrantı

## BANK SEKTORUNDA MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİNİN TƏHLİLİ

**Açar sözlər:** maliyyə təhlükəsizliyi, bank sistemi, pul siyasəti, maliyyə sistemi.

**Ключевые слова:** финансовая безопасность, банковская система, денежно-кредитная политика, финансовая система.

**Keywords:** financial security, banking system, monetary policy, financial system.

**D**ünya iqtisadiyyatında baş verən hadisələr də sübut edir ki, maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmədən bir çox iqtisadi problemlərin həllinə nail olmaq mümkün deyildir. dünya maliyyə sistemlərində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatında qeyri-stabil şəraitin mövcudluğu maliyyə sistemlərinin vəziyyətlərinin parametrlərinin və onların destabilizə edən amillərinin daimi monitorinqinə və təhlilinə kompleks yanaşma tələb edir. Hal-hazırda Azərbaycan qarşısında dayanan sürətləndirilmiş inkişaf üzrə strateji məqsədlərlə əlaqədar bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyi məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə ilə yararlanmaq və ölkənin maliyyə potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtidir və qeyd edilən bütün xüsusiyyətlər "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində öz əksini tapmışdır.

Məqalənin məqsədi milli maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aləti olan monetar siyasətin inkişaf qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmağa imkan verən bir sıra nəzəri və metodoloji yanaşma-

ları əsaslandırmaq, habelə bank sistemində maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönələn monetar siyasətin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

### Giriş

Dünya iqtisadiyyatında baş verən hadisələr də sübut edir ki, maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmədən bir çox iqtisadi problemlərin həllinə nail olmaq mümkün deyildir. Qeyd edək ki, maliyyə bazarlarının inteqrasiyası və qloballaşma yeni formalaşan bazar iqtisadiyyatlarının siyasət qurucuları qarşısında yeni çağırışları da ortaya qoyur. Dünya maliyyə sistemlərində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatında qeyri-stabil şəraitin mövcudluğu maliyyə sistemlərinin vəziyyətlərinin parametrlərinin və onların destabilizə edən amillərinin daimi monitorinqinə və təhlilinə kompleks yanaşma tələb edir.

Hal-hazırda Azərbaycan qarşısında dayanan sürətləndirilmiş inkişaf üzrə strateji məqsədlərlə əlaqədar bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyi məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə ilə yararlanmaq və ölkənin maliyyə potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtidir və qeyd edilən bütün xüsusiyyətlər "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində- "İqtisadiyyatda uzunmüddətli investisiya resurslarının əsas mənbəyi olan kapital və sığorta bazarının inkişafı sürətləndirilməlidir. Milli bank sektorunun dayanıqlığı təmin



olunmalı, ona olan etimad yüksəlməli, real iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində bankların payı artırılmalı və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təkan verməlidir. Bank kreditlərinin sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlçatanlığını təmin edəcək real işlək mexanizmlər hərəkətə gətirilməli, bank kreditlərinin təminatı məsələlərində bürokratik əngəllər aradan qaldırılmalıdır” ök əksini tapır.

Azərbaycanda davamlı iqtisadi artıma keçid milli maraqların və maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin şərti olmaqla adekvat pul siyasətinin aparılmasını tələb edir. Hazırda dünyada gedən siyasi və iqtisadi proseslər ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, idxaldan asılılığı azaltmaq, ixrac yönümlü qeyri-neft iqtisadiyyatının əsaslı inkişafını təmin etmək məqsədi ilə səmərəli pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin tətbiqinin ön planına çəkilməsini zəruri edir.

Məqalədə bank sistemində maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində monetar siyasətin nəzəri və təcrübi əsasları təşkil edir və sistemləşdirilmiş şəkildə problemlər qeyd etməklə yanaşı maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində monetar siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

### **Maliyyə təhlükəsizliyi siyasətinin mahiyyəti və məqsədləri**

1970-ci illərin sonundan etibarən pul-kredit sferası sahəsində aparılan araşdırmalarda maliyyə təhlükəsizliyinin monetar sabitliklə əlaqələndirən yanaşma üstünlük təşkil etməyə başlayır. Bütövlükdə maliyyə sistemini əhatə edəcək maliyyə tənzimlənməsi və nəzarətə makroprudensial yanaşmanın tətbiq edilməsi zərurəti 2007-2009-cu illərin qlobal maliyyə böhranından və şokların yeni yayılma kanallarının qiymətləndirilməsindən sonra özünü daha əyani şəkildə nümayiş etdirməyə başladı[1, 25].

Qlobal maliyyə böhranı başladıqdan sonra bir neçə il ərzində mütəxəssislər arasında və Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının təşkil etdiyi konfranslarda maliyyə təhlükəsizliyi siyasətinin mahiyyəti və məqsədləri ilə bağlı canlı diskussiyalar gəzirdi. Həm ekspertlər, həm də milli mərkəzi bankların nümayəndələri yekdilliklə bildirdilər ki, maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti həm milli, həm də qlobal səviyyələrdə maliyyə sabitliyinin dəstəklə-

mək məqsədini güdməlidir. Lakin müxtəlif yanaşmaları bir araya gətirmək çətin idi.

Maliyyə təhlükəsizliyi – iqtisadi və milli təhlükəsizliyin bir hissəsidir. Praktik olaraq milli təhlükəsizliyin elə bir aspekti yoxdur ki, maliyyə təhlükəsizlik səviyyəsindən bilavasitə asılı olmasın. Maliyyə təhlükəsizliyi haqqında daha dolğun təsnifat V. K. Sençaqovun əsərlərində işlənilib hazırlanmışdır. O, hesab edir ki, «Maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti - sisteməlik maliyyə böhranı riskinin minimallaşdırılmasına yönəldilmiş preventiv tədbirlər toplusudur»[8, 12].

Maliyyə təhlükəsizliyi siyasətinin bir çox məqsədləri arasında Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı aşağıdakı 2 əsas məqsədi qeyd edir[9, 42]:

- 1) Milli maliyyə sisteminin neqativ aqreqasiya etmiş şoklara və iqtisadi tənəzzülə (həm daxili, həm də xarici) qarşı davamlılığını möhkəmləndirilməsi;
- 2) Sistemli maliyyə risklərinin identifikasiyası və onların formalaşmasının məhdudlaşdırılması.

Beləliklə, adı çəkilən sistem maliyyə təhlükəsizliyini o zaman təmin etməyə qadirdir ki, aşağıdakı problemləri həll edə biləcək:

- milli iqtisadiyyatın maliyyə təhlükəsizliyinin mümkün təhlükələrini aydınlaşdırmaq;
- Onların qarşısının alınması üzrə tədbirlər hazırlayacaq.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təminat sahəsində idarəetmənin məqsədi – maliyyə sahəsində təhlükələrin yaranma riskinin qarşısını almaq və münasib səviyyəyə endirməkdir.

Milli iqtisadiyyatın maliyyə təhlükəsizliyinin təminat sistemi – maliyyə münasibətlərinin nəzarəti və təhlilinə, həmçinin monetar orqanlar tərəfindən müəyyən funksiya və məsələlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan kifayət qədər maliyyə resurlarının formalaşması üçün belə münasibətlərin neqativ təsirinin təzahürlərinin neytrallaşması və qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər, alətlər və prosedurlar kompleksidir.

BVF, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı və Maliyyə Sabitliyi Şurası tərəfindən birgə hazırlanmış və 2009-cu ildə dərc olunmuş “Maliyyə institutlarının, bazar və alətlərin sistem əhəmiyyətliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə Təlimat”da sistem riski



“maliyyə sisteminin və ya onun bir hissəsinin vəziyyətinin pisləşməsi nəticəsində maliyyə xidmətlərinin göstərilməsinin pozulması riski<sup>1</sup>» kimi qeyd olunur.

Maliyyə təhlükəzliyi siyasətin obyektini kimi maliyyə vasitəçiləri, bazarlar, maliyyə bazarının infrastrukturunu, eləcə də maliyyə sistemi və real iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı əlaqələr çıxış edir.

Maliyyə təhlükəsizlik təhdidi dedikdə maliyyə sisteminin fəaliyyət mühitinin ətraf və daxili elementlərində dəyişiklik başa düşülür, hansılar ki təhlükəsizlik predmetinin (yəni təhlükəsizliyin (müstəqilliyinin) təmin edilməsi üçün maliyyə resurslarının və onların hərəkətinin) elə bir dəyişikliyinə gətirib çıxara bilər ki, bu zaman maliyyə sistemini dəyişiksiz vəziyyətdə saxlamaq çətin olacaqdır.

Maliyyə təhlükəsizlik təhdidlərinin istənilən təsnifatının əsasında iki əlaməti qeyd etmək olar: onların yaranma səbəbləri; təhdidlərin maliyyə və iqtisadi sistemlərin parametrlərinə təsiri. Bu, onların analizi, qiymətləndirilməsi, bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün təhdidlərin aşkarlanmasının nəticələri üçün olduqca vacibdir.

Təhdidlərin konkret reallaşdırılması nəticələri, sonda birbaşa və ya dolaylı itki formasına malik olan ziyan şəklində üzə çıxırlar. Nəticə etibarilə, bank sistemlərin təhlükəsizlik təhdidlərinin gerçək reallaşdırılması mümkünlüyü, onların fəaliyyəti üçün birbaşa və ya dolaylı itkilərə səbəb olma riskindən ibarətdir.

Maliyyə təhlükəsizliyi təhdidlərini müxtəlif əlamətlərə görə təsnifatlaşdırmaq olar: təhdidlərin gerçək və potensial növlərə təsnifatlaşdırılması onların yaranma ehtimalının qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır.

Potensial təhdidlər daha böyük diqqətə layiqdirlər, çünki onlar çətin proqnozlaşdırılır və ölkə üçün daha təhlükəlidir.

Daxili və xarici, potensial və gerçək təhdidlər ola bilər:

- Birbaşa və dolaylı, bunlar ölkənin iqtisadiyyatına

yatına təsiri və ona ziyan vurma xarakteri ilə əlaqədirlər;

- İlkin və ya ikincili, onlar arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin xarakterindən və ilkin təhdid ilə vurulan ziyandan asılı olan təhdidlərin ayrılması ilə əlaqədirlər;
- Subyektiv və obyektiv, onların yaranma səbəbinə görə fərqlənirlər;
- İqtisadiyyat sahələrinə görə istehsalat sahəsində, xarici ticarət sahəsində, maliyyə, vergi sferasında və s. təhlükəsizlik təhdidərini qeyd edirlər.

Beləliklə, böhranın yayılmasını qabaqlamaqdan ötrü ölkənin maliyyə sisteminin vəziyyətinin, həmçinin onun stabilliyini müntəzəm əsaslarla analiz etməyə imkan verən bəzi indikator yığımı üzrə monitoring sistemi yaratmaq lazımdır.

Maliyyə təhlükəsizliyinin təminat strategiyasının müəyyən edilməsi üçün maliyyə sahəsinin diaqnostikasının açar struktur elementləri: bank, maliyyə bazarının fəaliyyətinin diaqnostikası.

İqtisadi böhran şəraitində ölkənin maliyyə təhlükəsizliyi olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki o, monetar orqanlara pul siyasətinin istiqamətləri üzrə qərarlar qəbul etməyə oriyentir verir. Bundan əlavə, təhlükəsizlik əhəmiyyəti olaraq bank sisteminin fəaliyyətinin normal şəraitini, bankların dayanıqlılığının resurs təminatını, bank likvidliyini dəstəkləmək qabiliyyətini müəyyən edən mühüm keyfiyyət xarakteristikası kimi baxılır.

Ölkənin maliyyə sektorunda ümumi vəziyyəti əks etdirən əsas makroiqtisadi indikatorlar aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər: İqtisadi artım tempi: -UDM artım tempi; Sənaye istehsalatının dinamikası; Tədiyyə balansı: Cari hesabın saldosu; Qızıl-valyuta rezervləri; Xarici borc; Ticarət şərtləri (idxal qiymətləri); İdxal və ixrac; Gerçək effektiv məzənnə; Kapital axını; Faiz dərəcələri - daxili fəzi stavkası illə LIBOR stavkası arasında fərq; Kredit üzrə stavkaların depozitlər üzrə stavkalara nisbəti. Pul indikatorları: - Monetizasiya; Daxili kredit həcmi; Pul multiplikatoru; Depozit artımının tempi; Qızıl-valyuta rezervlərinə pul kütləsinin münasibəti; Pul təklifinin həcmi; Dollarlaşma səviyyəsi.

Ölkənin təhlükəsizliyinə qarşı təhdidlər, ilkin olaraq qonşu ölkələrdə və yaxud digər kontinent-

<sup>1</sup> Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının hesabatlarında maliyyə xidmətləri dedikdə - maliyyə vasitəçiliyi xidmətləri, risklərin idarə edilməsi, ödəniş və hesablaşma xidmətləri və s. nəzərdə tutulur.



lərdə yaranaraq, məsələn, maliyyə böhranı kimi, bir çox hallarda istər xaricdən, istərsə də daxildən baş qaldırırlar. Bunun üçün də maliyyə təhlükəsizlik göstərici-indikatorlarını müntəzəm olaraq izləmək və kompleks analiz aparmaqla ölkənin maliyyə bazarlarında maliyyə böhranını yaranması mümkünlüyünü müəyyən etmək lazımdır, xüsusən də əgər böhranlı ölkələrlə qarşılıqlı xarici iqtisadi və xarici ticarət əlaqələri varsa.

### **Bank sistemində maliyyə təhlükəliyinin göstəricilərinin təhlili**

Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində (hansı ki iqtisadi sistemin ən mühüm keyfiyyət xarakteristikalarından biridir) maliyyə münasibətlərinin nizamlanmasını xüsusən vurğulamaq lazımdır. Bu, həmçinin maliyyə münasibətlərinin iştirakçıları arasındakı təzadlar əsasında formalaşan maliyyə təhlükələrinin və risklərinin dövlətin sabitliyinə və inkişafın mümkünlüyünə təsiri ilə əsaslanır. Məhz buna görə də maliyyə sisteminin davamlı inkişafı məqsədilə maliyyə təhlükəsizliyinin təhditlərinin müəyyən edilməsi və monitorinqi, maliyyə resurslarının paylaşması vasitəsilə təkrar istehsalatın, müstəqilliyin və rəqabətə davamlılığın lazımı səviyyəsini dəstəkləmək üçün bank sektorunun maliyyə təhlükəsizlik sisteminin yaradılması məsələsi aktual olaraq qalır.

2007-2009-cu illərin global maliyyə böhranından sonra başlayan diskussiyaların gedişində ilk mərhələlərdə ekspertlər və praktikalr maliyyə təhlükəliyi anlayışına müxtəlif mövqələrdən yanaşırdılar. Ümumilikdə mövcud fikirləri iki yanaşmaya ayırmaq olar:

Birinci yanaşmanın tərəfdarları hesab edirdilər ki, maliyyə təhlükəliyi dedikdə, milli maliyyə sisteminin xarici şoklara davamlılığı başa düşülməlidir.

İkinci yanaşmanın nümayəndələri sübut edirdilər ki, maliyyə təhlükəliyini dəstəkləmək üçün ilk növbədə maliyyə stresslərinin daxili mahiyyətini nəzərə almaq lazımdır.

Eyni zamanda hər iki yanaşmanın tərəfdarları bir fikirdə yekdil olurdular ki, səmərəli pul siyasəti sistemli böhranların risklərini və cəmiyyətin məsrəflərini məhdudlaşdırmalıdır.

Lakin nəşrlərdə və sənədlərdə istifadə olunan təriflərdə müxtəlif məqamlar önə çəkilir [10, 45]:

- 1) Makrotənzimləmə maliyyə vasitəçiləri tərəfindən pik dövründə risklərin yetərincə qiymətləndirilməməsinə, müvafiq olaraq onların tənəzzülü dövründə həddindən artıq qiymətləndirilməsinə qarşı əks təsir göstərməli, yəni kontrtsiklik xarakter daşmalıdır;
- 2) Makrotənzimləmə işgüzar tsiklin bütün fazalarında maliyyə vasitəçiliyi xidmətlərinin (ödəmə-hesab, kredit və risklərdən sığortalanma) stabil şəkildə təklif olunmasını təmin etməlidir (İngiltərə Bankı);
- 3) Makrotənzimləmə aktivlərin qiymət köpüklərini, ardınca da partlayış və kredit sıxılmalarını şişirdən kredit bumlarının formalaşmasına yol verməməyi hədəf götürməlidir (Fransa Bankı);
- 4) Makroprudensial tənzimləmənin məqsədi sistemli stress riskini məhdudlaşdırmaqdır (Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı);
- 5) Makroprudensial siyasətin məqsədi “bütün maliyyə təsisatları ilə maliyyə sisteminin protsiklikliyi arasındakı əlaqələrə birbaşa cavab verməklə sistemli riski azaltmaqdır” (Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı);
- 6) Makrotənzimləmə maliyyə vasitəçiliyinin doğurduğu neqativ eksternalilərə əks təsir göstərməlidir;
- 7) Makrotənzimləmə maliyyə sistemində aktivlərin ümumi azalmasının sosial məsrəfləri üzərində nəzarəti təmin etmək məqsədini güdməli, yəni böhranın materiallaşmasından sonra maliyyə sisteminin normal fəaliyyətinə çəkilən mümkün büdcə xərclərini məhdudlaşdırmalıdır.

Baxışların müxtəlifliyi milli tənzimləyicilərin və mərkəzi bankların praktikasına təsir göstərirdi. Lakin ümumilikdə mütəxəssislər bu fikirlər razılaşdırdılar ki, maliyyə təhlükəliyi siyasəti maliyyə tsiklini hamarlamaqdan çox maliyyə bazarındakı uğursuzluqları korreksiya etməlidir [11, p.42].

Bank sistemində maliyyə təhlükəliyinin təmin edilməsində pul siyasətinin xüsusi rolunu şərtləndirir. Bank sistemində maliyyə təhlükəliyinin aşağıdakı göstəricilərin köməyi ilə qiymətləndirmək olar: iqtisadiyyatın monetizasiyasının səviyyəsi; pul vahidinin davamlılığı, pul dövryyəsinin davamlılığı; inflyasiyanın səviyyəsi; pul-kredit si-



yasətinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi; milli pul sisteminin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dərəcəsi.

2015- ci ilin əvvəllərində dünya bazarından neftin və neft məhsullarının qiymətinin düşməsi AMB məzənnə siyasətinin tətbiqi xarici valyutaya tələbin artması şəraitində keçdi. Yəni manatın məzənnəsində dəyişiklik neftin qiymətinin düşməsi ilə düz mütənasiblik təşkil edir.

Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyinin təminat sisteminin məsələlərinə aid edilə bilər:

- Maliyyə sektorunda dövlət maraqlarının müdafiəsi;

- Maliyyə və iqtisadi münasibətlərinin maliyyə-iqtisadiyyat sistemində neqativ təsirinə müxtəlif təzahürlərinin müəyyən edilməsi üçün vacib olan informasiyanın yığılması, işlənməsi və analizi;
- Maliyyə təhlükəsizliyinə dair təhdidlərinin neytrallaşması və qarşısının alınması üçün qərarların qəbul edilməsi və tədbirlərin yerinə yetirilməsi.

Ümumiyyətlə, bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinə təsir edən amillər şəkil 1. -də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 1

Bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyi			
Xarici kapitalın hərəkətindən asılılıq	Bankların xarici kapital ilə ekspansiyası	Bank sisteminin nizamlanmasında və nəzarətindəki çatışmazlıqlar	Bank kapitalının dayanıqlığı

Belə ki, Macarıstanda Avropanın ən böyük TMB-nin aktivlərinin payı birgə bank aktivlərinin 92%-nə çatır, Baltika ölkələrində 100%-ə yaxın-

laşır (cədvəl 2). Eyni zamanda Amerika bank sistemi ilə sıx əlaqədə olan Meksika bank sistemi ABŞ TMB-nin aktivlərindən yalnız 50% asılıdır.

Cədvəl 2

#### Bəzi inkişafda olan ölkələrin bank aktivlərində global bankların payı (%-lə)

Meksika	48
Braziliya	38
Argentina	35
Peru	63
Macarıstan	92
Polşa	69
Bolqarıstan	72
Çexiya	67

Mənbə: Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability. Table I cont-d – Percentage of Foreign Banks among Total Banks, by Country. IMF Working Paper. WP/12/10. IMF. 2012. January.

2020-cü ildə Azərbaycan bank sisteminin xarici investorlar üçün cəlbediciliyi qorunub saxlanmışdır. İl ərzində fəaliyyət göstərən xarici kapitalı bankların sayı 14 təşkil edir.

Bank sistemi təhlükəsizliyinin dörd mərhələ şəklində mərhələli nailiyyət prosesini təfsir etmə-

yə şərait yaradır:

- Qanunvericiliyin və mərkəzi bankın normativ aktlarının normativ tələblərinə riayət olunması;
- Bank sisteminə maliyyə sabitliyinin reallaşdırılması;





- Bank sisteminin investisiya tipli fəaliyyətinin reallaşdırılması;
- Əhalinin bank sistemə inamını gücləndirmək.

Bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin analizi üçün göstəricilər siyahısı, pul-kredit nizamlaşdırılmasının, bank əməliyyatlarının hüquqi nizamlaşdırılmasının, bank nəzarətinin effektivliyinin və yerli maliyyə sisteminin və ödəniş sisteminin işləmə effektivliyinin təşkil edilməsini xarakterizə edən indikatorları daxil etməlidir. Verilən göstəricilər indikator sistemini təmsil edir, çünki onlar bank fəaliyyətinin əsas sahələrini əhatə edərək, bir biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girirlər. Adı çəkilən göstəricilər həm əlahiddə bank üçün, həm də bütövlükdə bank sistemi üçün qurula bilər, müxtəlif iyerarxiya səviyyələrinə əsasən, bu da onların müəyyən sistemə aidiyyətindən bəhs edir.

Nəticədə bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin mahiyyəti meyarlar və göstəricilər sisteminə həyata keçirilir. Bank sistemi təhlükəsizliyinin meyarları –bank sisteminin vəziyyətinin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyətini əks etdirən mühüm proseslər baxımından qiymətləndirilməsi deməkdir. Təhlükəsizliyinin kriterial qiymətləndirilməsi ehtiyat potensialının və onun inkişaf imkanlarının, ehtiyatların istifadə effektivliyinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Bank sisteminin təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsinə kompleks yanaşma aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Bir tərəfdən, bank böhranlarına qarşı durmanın mümkünlüyü, digər tərəfdən – fəaliyyətin inkişafı, genişləndirilməsi mümkünlüyünü qiymətləndirməlidir.

2. Bank sektorunun təhlükəsizliyini qiymətləndirməlidir, onun inkişafını regionun iqtisadiyyatına yönəldərək.

3. Yuxarıda sadalanan tələblərin zəruriliyini və yerliliyini nəzərə alaraq, bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsini təmin edən üç yanaşmanı tətbiq etmək lazımdır: 3.1. Dualistik yanaşma, hansının ki əsasında antikrizis potensialının – artım potensialının analizi dayanır; 3.2. Sistem-məqsəd yanaşması, bu zaman təhlükəsizliyə son nəticənin – sosial-iqtisadi inkişafı səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqad

mətlənmiş çoxpilləli sistem kimi baxılır; 3.3. Kriterial yanaşma, hansı ki bank sektorunun iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyə və dinamikasının qiymətləndirilməsinə əsaslanıb.

Azərbaycan iqtisadiyyatı və ona xidmət göstərən bank sistemi qarşısında innovativ inkişaf yoluna keçidə dair ciddi məsələlər durur ki, bu da iqtisadi artımın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu, əhəmiyyətli maliyyə yatırımlarını və yaranmış neqativ tendensiyaların dəf edilməsi, bank iqtisadiyyatın zəruri struktur yenidən qurulması və bank sektorunun inkişaf paradigması üçün onlardan daha effektiv və məqsədyönlü istifadəni tələb edəcəkdir.

### **Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatı çərçivəsində pul siyasəti siyasətinin əsas prinsipləri**

Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bir çox ölkələrin əsas məsələsidir. Müasir iqtisadiyyat şəraitində milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin artırılmasına yardım etməyi, müxtəlif destabilizasiya faktorlarına qarşı durmağı, iqtisadiyyatın effektiv fəaliyyətinin təminat mexanizmi olmağı maliyyə sistemi – iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinin maliyyə resurslarının və pul fondlarının formalaşması və bölüşdürülməsi üzrə iqtisadi münasibətlər məcmusu - bacarar. Maliyyə münasibətləri o dərəcədə müxtəlifdir ki, onların maliyyə sisteminin sahələri üzrə paylanması indiyədək diskussiyaya səbəb olur.

Maliyyə sistemi – Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında dayanan ambisiyalı inkişafı məsələlərin həlli üçün bir əsasdır; investisiyada yatırımların transformasiyasının effektivliyini və Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətə davamlılığını müəyyən edən milli infrastrukturun açar komponentidir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, 2019-cü ildə qeyri-neft ÜDM-ə nisbətə bank aktivləri 76%-ə, iqtisadiyyata kreditlər 56.1%-ə, bankların kapitalı 12.9%-ə təşkil edir.

Mərkəzi bank, bir qayda olaraq, dayanıqlığına, və bunun nəticəsi olaraq, təhlükəsizliyinə təsir göstərir. Müasir dünya böhranı şəraitinə bütün ölkələrdə, bank sahəsinin nizamlaşdırılmasını həyata keçirən orqandan asılı olmayaraq, ayrı-ayrı ölkələrin mərkəzi bankları ilə hökumət arasında, həmçinin müxtəlif ölkələrin mərkəzi bankları arasında



böhran nəticələrinin yumşaldılması və öhdəsindən gəlməsi, o cümlədən pul-kredit siyasətinin keçirilməsində hərəkətlərin uyğunluğu izlənilir.

Beynəlxalq agentliklər tərəfindən banklara ve-

rilən reyting cədvəlini rəhbər tutaraq, mərkəzi banklar pul siyasətinin tətbiqində istifadə etdikləri alətlər cədvəl 3-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3 .

### Pul siyasətinin tətbiqində istifadə olunan alətlər

Təsnifat meyarı	Tədbir növü	İstifadə olunan alətlər
Reallaşdırma məqsədləri	Likvidliyin artırılması	Rezerv tələblərin azalması Depozit sövdələşmələri REPO əməliyyatları Kreditləşmə “Problemlı” borcların geri alınması
	Gerçək sektorun kreditləşməsinin stimullaşdırılması	Uçot stavkalarının dəyişdirilməsi Bankların “şərti” kreditləşməsi
	Milli valyutanın möhkəmləndirilməsi	Valyuta alışı həcmının məhdudlaşdırılması Açıq valyuta mövqeyinin ölçüsünə nəzarət
Təsir dövrü	Qısa dövr	“Problemlı” borcların geri alınması Bank səhmlərinin əldə edilməsi Top-menecerlərin əmək haqqlarına nəzarət
	Uzunmüddətli dövr	Bank sahəsinin nizamlanmasının gücləndirilməsi
İstifadə olunan alətlər	Klassik	Uçot stavkalarının dəyişdirilməsi Valyuta siyasəti
	Qeyri-ordinar	Girovsuz kreditlərin verilməsi Səhmlərin əldə edilməsi
Ölkələrin mərkəzi banklarının qərarlarının uzlaşdırılması	Koordinasiya edilmiş	Uçot stavkalarının azaldılması (Aİ ölkələri, Böyük Britaniya, ABŞ) Maliyyə bazarlarında investisiyalar
	Fərdi	Kuratorluq (müşahidəçilər) institutunun tətbiq edilməsi Bank səhmlərinin əldə edilməsi Problemlı bankların aktivlərinin digər maliyyə institutlarına ötürülməsi
Qanunların təshih edilməsi	Qanunverici düzəlişlərə ehtiyacı olanlar	Problemlı bankların səhmlərinin geri alınması Girovsuz kreditlərin verilməsi
	Qanun dəyişikliyi olmadan həyata keirilənlər	Valyuta alışının həcmının məhdudlaşdırılması



Pul siyasətinin təsir alətlərini tətbiq edərkən aşağıdakıları nəzərə alınmalıdır:

- maliyyə təsisatlarının kapitallaşma səviyyəsi;
- maliyyə bazarının ayrı-ayrı seqmentləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələr;
- maliyyə bazarı iştirakçıları tərəfindən tənzimləyici arbitraj aparılması imkanları;
- bazarın iştirakçıları tərəfindən tətbiq olunan pul siyasəti tətbiqində dərk edilmə dərəcəsi.

Azərbaycanda pul siyasətinin səmərəliliyini və ümumilikdə bank sisteminin tənzimlənməsi sahəsindəki operativliyi gücləndirən tədbirlər həyata keçirilmiş, o cümlədən «Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında» Qanundakı dəyişikliklər və əlavələr buna xidmət etmişdir.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, maliyyə təhlükəzliyinin təminatı çərçivəsində pul siyasəti işləyib həyata keçirərkən aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Birinci prinsip. Sistemli riskin diaqnostikası nəzarət nəticəsində əldə olunan məlumatlara, bazar göstəricilərinə və sistemli riskin aqreqasiya edilmiş indikatorlarına əsaslanmalıdır. Pul siyasətini həyata keçirən orqan - risk amillərinin güclənməsi haqqında həyəcənli siqnalların formalaşması barədə informasiya əldə edib maliyyə vasitəçilərinin fəaliyyətinə təsir etmə imkanı əldə edər. Müasir monetar nəzəriyyəsi milli maliyyə sistemlərinə ciddi təsir göstərən müxtəlif sistemli riks amillərini qeyd edir. Makroprudensial qərarların səmərəliliyi baxımından sistemli riskin müxtəlif indikatorlarının əhəmiyyətliliyini qiymətləndirən göstəricilərin təsiri də müxtəlifdir. Buna görə də milli tənzimləyici ən azı maliyyə vasitəçiliyinin üstünlük təşkil edən tipini, milli maliyyə sisteminin inkişaf səviyyəsini və milli maliyyə bazarının dərinliyini, habelə müxtəlif kredit məhsullarının tələb və təklif dinamikasının tendensiyalarını nəzərə almaqla milli maliyyə sistemi üçün ən əhəmiyyətli olan göstəriciləri seçməlidir.

İkinci prinsip. Pul siyasəti hazırlanar ikən, milli maliyyə bazarının bütün seqmentləri ilə maliyyə təsisatları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin dinamikasının monitorinqini aparmalı, həm də milli maliyyə vasitəçilərinin transsərhəd əlaqələrini dərk etməlidir. Stress situasiyalarının təcrübəsi göstərir ki, maliyyə təsisatları arasında qarşılıqlı

asılılıqlar tez bir zamanda güclənə bilər ki, bu da öz növbəsində gözlənilməz neqativ şok zamanı maliyyə xidmətlərinin təklifində pozuntulara və/ və ya bu təkliflərin dayandırılmasına gətirib çıxarır.

İqtisadi məzmununa görə ekvivalent xidmətlərin təklif edilməsi üzrə maliyyə aktivliyi maliyyə bazarının bir seqmentindən başqa seqmentlərə yerini dəyişə bilər. Maliyyə vasitəçiliyinin bu xüsusiyyəti ya müxtəlif maliyyə sahələrinin milli tənzimləyiciləri arasında mütəmadi informasiya mübadiləsini, ya da tənzimləyici səlahiyyətlərin bir orqanın əlində cəmləşdirilməsini tələb edir.

Maliyyə vasitəçiliyi aktivliyinin yerini dəyişməsi maliyyə sabitliyinin neqativ təsir göstərə bilsə, onda monetar orqan pul siyasətinin köməkliyi ilə maliyyə bazarına müdaxiləyə hazır olmalıdır. Bunun üçün milli maliyyə vasitəçilərinin (xüsusən də sistem əhəmiyyətli) maliyyə durumunun dinamikası haqqında dəqiq məlumatların vaxtında və mütəmadi olaraq toplanması və emalı tələb olunur.

Üçüncü prinsip. Monetar orqan pul siyasəti alətlərindən istifadə edərək hal-hazırda daxili bazarda maliyyə stabilliyini daha çox təhdid edən sistemli riskin və maliyyə disbalansının konkret amillərinin məhdudlaşdırılmasına yönələn infrastruktur siyasəti aparmalıdır. Onun istifadə etdiyi alətlər ənənəvi, lakin maliyyə vasitəçiləri tərəfindən həddindən artıq (sistemli stabillik nöqtəyi-nəzərindən) riskləri götürməsinə məhdudlaşdıran prudensial tələblərə söykənməlidir.

Milli mərkəzi bankların təcrübəsinin empirik öyrənilməsi göstərdi ki, hal-hazırda sistemli riks amillərinin neqativ təsirini azaltmağa imkan verən kompleks alətlər dəsti artıq vardır. Belə alətləri ya birdəfəlik, ya da zamanda dəyişən şəkildə kökləmək olar. Makroprudensial tənzimləmə orqanının istifadə etdiyi alətin köklənməsi tipindən asılı olmayaraq, onun qabaqlayıcı təsiri kifayət qədər sərt olmalıdır. Sistemli risklərin formalaşması fazasında sərt tələblərin tətbiqi, sistemli risklər hətta materiallaşdıqda belə, şokun milli maliyyə sistemi boyunca yayıldığı halda daha miqyaslı tənzimləməyə olan tələbatı azaldır.

Dördüncü prinsip. Potensial stressin qarşısını səmərəli şəkildə almaq üçün maonetar orqanlar pul siyasətinin hazırlar ikən, intensiv beynəlxalq



informasiya mübadiləsi aparmalıdırlar. Onun intensivliyi, forma və tezliyi milli maliyyə vasitəçilərinin transsərhəd əməliyyatlarına cəlb edilmə dərəcəsindən asılıdır. Sistemli riskin xarici amillərinin və milli maliyyə vasitəçilərinin transsərhəd qarşılıqlı asılılıqlarının dərki milli tənzimləyicilərin sıx əməkdaşlığını tələb edir. Buraya tək-cə onlar arasında mütəmadi informasiya və məlumatlar mübadiləsi deyil, həmçinin birgə hərəkətlər proqramının, məsələn, öz fəaliyyətini eyni zamanda bir neçə yurisdiksiyalarda həyata keçirən təsisatlara birgə təsir (və/və ya sanasiya) planlarının işlənməsi də daxildir. Bu cür əməkdaşlıq nəzarət məlumatları da daxil olmaqla, maliyyə bazarındaki vəziyyət və iri maliyyə vasitəçilərinin maliyyə durumu haqqında məlumatlar mübadiləsini nəzərdə tutur.

Beşinci prinsip. Pul siyasətinin əsas istiqamətləri təsbit edilir ikən, mərkəzi bank müxtəlif orqanlarla, o cümlədən. Maliyyə nəzarət palatası, maliyyə nazirliyi, iqtisadi inkişaf nazirliyinin təklif və tövsiyələrini nəzərə almalıdır.

Ancaq, sən söz pul siyasətini həyata keçirən orqan kimi mərkəzi bankın olmalıdır.

Altıncı prinsip. Bu yurisdiksiyada seçilmiş institutional modeldən asılı olmayaraq, pul siyasətinin məqsədləri və vəzifələri qanunvericilikdə dəqiq və birmənalı müəyyən edilməli, habelə mərkəzi bankın cəmiyyət qarşısında hesabatlılığının forma və tezliyi də qeyd edilməlidir.

Pul siyasətinin maliyyə təhlükəliyinin təmin edilməsində mandatının dəqiq və birmənalı müəyyən edildikdə, o, öz qərarı (sistemli risk amillərinin təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi) əsasında qeyri-populyar tədbirlər həyata keçirə bilər. Belə olduqda, o, ona böyük təzyiq göstərildiyi və prudenial tədbirlərin yumşaldılması və iqtisadi artımın kredit ekspansiyası vasitəsilə həvəsləndirilməsi tələblərinin sayı artdığı zaman, yəni işgüzar tsiklin əvvəlində müqaviməti (o cümlədən, siyasi) dəf edə bilər.

Digər tərəfdən, pul siyasətinin məqsədləri qanunvericilikdə kifayət qədər geniş təsbit olunmalıdır ki, sistemli risk amillərinin və maliyyə vasitəçilərinin biznes modellərinin təkamülünə cavab olaraq görülən tədbirlərin zəruri çevikliyi məhdudlaşdırılmasın.

Monetar orqana geniş səlahiyyətlərin verilməsi ilə yanaşı ona qarşı cəmiyyət qarşısında yüksək hesabatlılıq və mütəmadi kommunikasiyalar qurmaq tələbləri də irəli sürülməlidir.

Yeddinci prinsip. Monetar orqanın cəmiyyətlə kommunikasiyalarının xarakteri, forma və tezliyi: milli maliyyə bazarında maliyyə sabilliyinin vəziyyətinin cari qiymətləndirilməsinə uyğun gəlməli; tətbiq olunan pul siyasəti tədbirlərini izah etməli; cəmiyyətin gözləmələrini idarə etmək imkanını verməlidir.

Biz hesab edirik ki, yuxarıda göstərilən prinsiplərə əməl edilməsi mərkəzi banka pul siyasətini işləyib həyata keçirməyə, milli iqtisadiyyatda maliyyə təhlükəliyini dəstəkləməyə qadir olan idarəetmə strukturunu formalaşdırmaq imkanı verəcəkdir.

Bununla əlaqədar AMB Bankı pul siyasətinin əsas istiqamətlərinin hazırladığı prosesində aşağıdakıları həyata keçirməlidir:

- Maliyyə sektorunun qısa intervallarla (hər ay və ya hətta hər həftə) əldə olunan məlumatlardan istifadə etməklə müxtəlif indikatorlar dairəsinə əsaslanan monitoring sistemini yaradılması istiqamətində işləri davam etdirməli;
- Mümkün qədər analizlərə risklərə, zəif yerlərə və bankların iqtisadiyyatının digər seqmentləri ilə, xüsusən də dövlət sektoru, sığorta sektoru, aktivlərin idarə edilməsi üzrə şirkətlərlə, səhmlər bazarı, istiqrazlar bazarı, banklararası pul bazarları və valyuta bazarları ilə əlaqələrinə toxunan əlavə indikatorları daxil etməli;
- Bank tipli müxtəlif müəssisələrin (dövlət bankları, xüsusi kommersiya bankları, kredit kooperativləri və digər maliyyə idarələri) davranışına xüsusi diqqət yetirməli;

Iqtisadiyyatın daha aktual seqmentləri üçün maliyyə sabilliyi indikatorları dəstinini işlənməsi istiqamətində işləri davam etdirməli. Bununla əlaqədar iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları arasında bütün maliyyə əlaqələrini əhatə edən sektorlar balans sistemini işləyib hazırlamaq tövsiyə olunur. Bu, xüsusən də maliyyə sektorunda mövcud olan gizli risklərin və zəif yerlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması üçün faydalı ola bilər.



### Nəticə

Bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyin analizi üçün göstəricilər siyahısı, pul-kredit nizamlaşdırılmasının, bank əməliyyatlarının hüquqi nizamlaşdırılmasının, bank nəzarətinin effektivliyinin və yerli maliyyənin və ödəniş sisteminin işləmə effektivliyinin təşkil edilməsini xarakterizə edən indikatorları daxil etməlidir. Verilən göstəricilər indikator sistemini təmsil edir, çünki onlar bank fəaliyyətinin əsas sahələrini əhatə edərək, bir biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girirlər. Adı çəkilən göstəricilər həm əlahiddə bank üçün, həm də bütövlükdə bank sistemi üçün qurula bilər, müxtəlif iyerarxiya səviyyələrinə əsasən, bu da onların müəyyən sistemə aidiyyətindən bəhs edir. Bank sistemi təhlükəsizliyinin dörd mərhələ şəklində mərhələli nailiyyət prosesini təfsir etməyə şərait yaradır: Qanunvericiliyin və mərkəzi bankın normativ aktlarının normativ tələblərinə riayət olunması; Bank sisteminin maliyyə sabitliyinin reallaşdırılması; Bank sisteminin investisiya tipli fəaliyyətinin reallaşdırılması; Əhalinin bank sistemində inamını gücləndirmək.

Nəticədə bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyinin mahiyyəti meyarlar və göstəricilər sisteminə həyata keçirilir. Bank sistemi təhlükəsizliyinin meyarları –bank sisteminin vəziyyətinin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyətini əks etdirən mühüm proseslər baxımından qiymətləndirilməsi deməkdir. Təhlükəsizliyinin kriterial qiymətləndirilməsi ehtiyat potensialının və onun inkişaf imkanlarının, ehtiyatların istifadə effektivliyinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Bank sistemi təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsinə kompleks yanaşma aşağıdakı tələblərə müvafiq olmalıdır: bank böhranlarına qarşı durmaq; fəaliyyəti genişləndirmək, inkişaf etdirmək imkanını qiymətləndirmək; inkişafını ölkənin iqtisadiyyatında cəmləşdirərək, bank sisteminin təhlükəsizliyini qiymətləndirmək; “bank təhlükəsizliyi” anlayışının çoxcəhətliliyini və dinamikli-

yini nəzərə alaraq, inkişafın əsas oriyentirlərini göstərən vektor istiqamətlənməsini müəyyən etmək; göstəricilər sisteminin köməyiylə bank təhlükəsizliyinin vəziyyətinin müntəzəm monitorinqini keçirmək.

Dünya maliyyə sistemində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkəsində qeyri-sabit vəziyyətin mövcudluğu iqtisadi sistemlərin, onları destabilizasiya edən amillərin vəziyyətinin daimi monitorinqinə və parametrlərinin analizinə (hədələrin, onların indikatorlarının aydınlaşdırılması və risklərin qiymətləndirilməsi) kompleks yanaşma tələb etdi.

Böhran zamanı mərkəzi bankların qeyri-ənənəvi siyasət tədbirləri (maliyyə sektoruna və real iqtisadiyyata geniş miqyaslı likvidlik dəstəyi, dövlət qiymətli kağızların alınması və s.) ABŞ və digər ölkələrdə iqtisadi aktivliyin artmasını dəstəkləməklə yanaşı bir sıra gözlənilməz fəsadlarla da nəticələnmişdir. Belə ki, qeyd olunan tədbirlər bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrə arzuolunmaz kapital axınına və əmtəə bazarlarında qiymətlərin artmasına təkan vermişdir.

Inkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan bazara malik ölkələrin əksəriyyətində mərkəzi bankların fəaliyyətində əsas məqsəd qiymət sabitliyinin nəticəsi kimi pul vahidinin davamlılığının təmin edilməsidir. Bu məqsəd prioritet kimi səciyyələndirilir.

Mərkəzi bankın fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri milli iqtisadiyyatın ümumi inkişaf kontekstinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Beləliklə, biz hesab edirik ki, Mərkəzi bankın maliyyə təhlükəsizliyi siyasəti - onun makroiqtisadi hədəflərə nail olmaq üçün yürütdüyü monetar siyasət və ayrı-ayrı maliyyə institutlarının sabitliyini təmin etmək, onların kreditorlar, müştərilər və investorlar qarşısında öhdəliklərinin icrasına nəzarət məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər məcmuasıdır.

### İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Vəliyev E.N. “Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran tədbirlər paketinin təhlili” // “Global Maliyyə Böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli” beynəlxalq elmi-praktiki konfrans - 4 iyun 2010. - səh. 255-258.



2. Vəliyev E.N. «Küresel krizin etkilerine karşı Azerbaycanda uygulanan mücadele tedbirleri» // “Kriz Sonrası Süreçte Finans Sektörü-Reel Sektör İlişkisi” mövzusunda Uluslararası Finans Sempozyomu. – 10 aralık 2010. - səh. 247-252.
3. Vəliyev E.N. «Qlobal böhran kontekstində Azərbaycanın bank sektorunda tətbiq olunan modernləşmə xətti» “Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın modernləşmə problemləri: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər” Respublika konfransı. – 11 mart 2011. - səh. 63-65.
4. Vəliyev E.N. «Şəffavlığın təmin olunmasında maliyyə nəzarətinin rolu» // “Gənc alimlərin I Elm festivalı” elmi konfransı. - 13-15 iyul 2011. – səh. 157-160.
5. Vəliyev. “Azərbaycanda Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təminatı: təhlil və qiymətləndirmə” // Maliyyə və Uçot jurnalı. – 2014 IV buraxılışı - səh. 33-38.
6. Vəliyev. Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təminatı problemləri // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı. - 7-8 aprel 2015. - səh 175-179.
7. Vəliyev E.N. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, İqtisadiyyat xəbərləri jurnalı, V buraxılış 2015, «Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatında monetar siyasətin prioritet istiqamətləri»
8. Сенчагов В.К. Проблемы финансовой и денежно-кредитной политики с позиций стратегии экономической безопасности // Деньги и кредит.- 1996.-№ 9.
9. Mark Stone, Kenji Fujita, and Kotaro Ishi, 2011, "Should Unconventional Balance Sheet Policies be Added to the Central Bank Toolkit? A Review of the Experience So Far", IMF Working Paper No. 11/145, June
10. Allen W., Wood G. – Defining and Achieving Financial Stability//Journal of Financial Stability, 2006, Issue 2.
11. Jenneau S. Financial stability objectives and arrangements – what’s new? The role of central banks in macroeconomic and financial stability //BİS Rapers, 2014, №76, p.60.

### **Analysis of theoretical aspects of financial security in the banking sector**

#### **Annotation**

The events in the world economy also prove that it is impossible to solve many economic problems without ensuring financial security. Changes in the world's financial systems, the existence of unstable conditions in the economies of some COX countries require a comprehensive approach to continuous monitoring and analysis of the parameters of the state of financial systems and their destabilizing factors. Is the financial security of the banking system currently facing the Strategic Objectives of Accelerated Development in Azerbaijan? In order to achieve the Duran goals, it is important to make full use of all the opportunities of the country, to make full use of existing economic, social and political resources and to create conditions for strengthening the country's financial potential. National Development Priorities”. The purpose of this article is to substantiate a number of theoretical and methodological approaches that allow to reveal the regularities of the development of monetary policy, which is a tool for ensuring national financial security, as well as to identify priorities of monetary policy aimed at ensuring financial security in the banking system.

**БАХТИЯР АЛИЕВ**

Докторант Центра Судебной Экспертизы  
Министерства Юстиции Азербайджанской Республики,  
доктор философии по права (Ph.D.), доцент

## ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППИРОВКИ НА ОСНОВЕ АГРЕССИВНОГО СЕПАРАТИЗМА

**Ключевые слова:** конфликтная ситуация, националистических идей террористический акт, террористическая деятельность, финансовая поддержка, личность преступника.

**Açar sözlər:** münaqişəli vəziyyəti, millətçir ideologiya, terror aktı, terror fəaliyyəti, maliyyə dəstəyi, cinayətkarın şəxsiyyəti.

**Keywords:** conflict situation, nationalist ideas, terrorist act, terrorist activity, financial support, the identity of the criminal.

**Н**а всем протяжении террористической деятельности радикальных, агрессивных террористов как на подготовительном этапе и этапе непосредственного совершения террористической акции, так и на этапе сокрытия последствий преступного события, члены криминальных, экстремистских формирований совершают действия, которые квалифицируются как отдельные преступления.

**Начальный этап** формирования механизма преступной деятельности террористической организации как правило характеризуется образованием конфликтной ситуации (политико-экономического характера на определенной территории или в определенной сфере отдельной преступной группы и объединением их в террористическую организацию со своей материально-финансовой базой и идеологией (несмотря на то, что большинство групп, организаций технически оснащаются и финансируются иностранными государствами или лицами). Например, ситуация сложив-

шейся вокруг Нагорного Карабаха, где Армения является "спонсором терроризма".

Ярким историческим примером такого начала являются армянские сепаратисты Нагорного Карабаха, когда отдельные "бандитские" группы, вытесняемые полицейскими отрядами из сельской местности приграничных территории с Арменией (где они боролись за частные интересы крестьян и пролетариата), под влиянием национал-политических партии, объединялись в более крупные террористические организации (например, "Армия Освобождения Карабаха").

Бурный рост националистических идей после развала Советского Союза, дезинформация средствами массовой информации, техническая и материальная поддержка общественных организаций и физических лиц – факторы, обусловившие идеологическую целеустремленность и преступную активность таких организаций на территории Азербайджана.

Террористы, используя современных технологии, объединяются в преступные организации, международные террористические объединения, охватывая при этом значительные территории и группы лиц. В своей подготовительной деятельности лидеры таких группировок, прежде всего используют передовые компьютерные технологии, спутники непосредственного телевидения и связи, сотовые радиотелефоны и пейджеры, которые позволяют большинству из них эффективно и безопасно общаться между собой, усилить дей-



ственность пропаганды идей террористов.

Члены террористических групп через компьютеры обмениваются информацией со своими единомышленниками, проживающими в разных точках страны или за рубежом. Они насыщают общедоступные компьютерные базы данных и тем самым распространяют подстрекательскую риторику, способную повлиять на умы людей и развить экстремизм в их мышлении. В других базах данных члены преступных группировок могут обнаружить "рецепты" изготовления взрывных устройств, информацию об оружии массового поражения или компьютерные вирусы.

Данный этап формируется как из открытых действий (в отдельных случаях), так и из действий, совершаемых в условиях строжайшей конспирации. Среди них можно назвать такие действия, как:

- постановка программной цели совершения акта (актов) террора (политико-идеологического или национально-шовинистического характера);
- подбор и принятие в террористическую организацию бойцов, исполнителей, пособников; создание в структуре организации специализированной группы бойцов;
- разработка плана дальнейшей деятельности (отражение в плане мотивов, целей, сроков и средств реализации, а также исполнителей и приемов конспирации);
- выработка норм поведения в сфере взаимоотношений членов такой группы между собой и с окружающим миром; ознакомление с этими правилами всех членов группы, закрепление факта согласия с этими правилами через клятву, дачу расписки или иной ритуал.

В одной ситуации, когда имеется самостоятельное финансирование группировки, осуществляется политико-боевая подготовка бойцов, накопление огнестрельного оружия, взрывных устройств или взрывчатых веществ, а в другой – когда такое финансирование отсутствует, совершаются корыстно-насильственные преступления с целью получения денежных и технических средств для основного финансирования и технического

оснащения преступной деятельности. Примером обеспечительной деятельности группы является совершение таких преступлений, как сбыт наркотиков или части имеющегося оружия, изнасилование, разбойные нападения, в том числе и на воинские склады, с целью хищения оружия или взрывчатых веществ, захват заложников для получения выкупа и т.д.

Многие нападения на юридические или физические лица, как показывает анализ следственной практики, совершаются преступниками после тщательной предварительной подготовки. Наиболее часто подготовительными действиями бывают:

- подбор объекта для нападения, его изучение (получение сведений о наличии и времени поступления денег и ценностей, подъезде к объекту, входах и выходах, средствах связи, охране, возможностях нахождения на объекте посторонних лиц во время нападения и др.);
- подбор соучастников преступления (часто для совершения такого рода преступлений подбираются другие посторонние участники);
- предварительная договоренность о времени, месте и способах совершения нападения, выработка конкретного плана совершения преступления;
- приобретение или изготовление оружия, приспособленного для совершения конкретного преступления;
- подбор приспособлений или специальное изготовление различных орудий, необходимых для проникновения на намеченный объект и вскрытия (взлома) запоров;
- заблаговременное устранение препятствий для совершения нападения;
- предварительная подготовка транспортных средств для подъезда к объекту и отъезда от него по окончании преступления, а также для вывоза похищенного имущества или людей (заложников);
- подыскивание места для последующего личного укрытия (непосредственно после совершения нападения) либо лиц, которые смогли бы спрятать преступников, орудия преступления или имущество, добытое преступным путем;





- предварительная договоренность с конкретными лицами о продаже им в дальнейшем похищенного имущества, наркотиков ил других ценных предметов, или подбор лиц, которые смогли бы реализовать предметы, добытые преступным путем;

- отработка версий поведения и дачи показаний следственным органам в случае задержания кого-то из членов группы, подбор адвокатов для них в случае провала, выработка линии поведения в ходе предварительного следствия и судебного разбирательства;

- заблаговременное нарушение сигнализации и средств связи с целью затруднения передачи в дежурные части полиции или специализированные охранные подразделения сообщений о нападениях т.д.

Начальный этап формирования механизма террористической деятельности характерен такими действиями и организация и осуществление побегов из мест отбывания наказания лиц, являющихся наиболее активными членами террористической группы, участие которых запланировано в проведения террористических акции; убийство лиц, создающих препятствие проведению террористических акции, крупных краж, разбойных нападений, уничтожения имущества и т.д. Процесс формирования оперативной и доказательственной информационной базы, используемой в анти-террористической деятельности, неразрывно связан с применением научных методов и технико-криминалистических средств. В современной научной литературе под методом понимается путь исследования или познания, «...совокупность приемов или операций практического или теоретического освоения действительности, подчиненных решению конкретной задачи» [3; с. 25-26], «форма практического и теоретического освоения действительности, исходящего из закономерностей движения изучаемого объекта; система регулятивных принципов преобразующей, практической или познавательной, теоретической деятельности» [4; с. 14-15].

На этом этапе террористы в рамках подготовки актам терроризма:

- осуществляют поиск технических средств совершения террористических акции, незаконную выписку или подделку паспортов либо других равнозначных документов, ввоз страну, приобретение, хранение фальшивых документов, получение документов на основании ложных заявлений или документов;

- определяют объекты преступного посягательства, т.е. лиц, в отношении которых планируется осуществление актов терроризма, мест наибольшего скопления людей, где также могут совершаться террористические акции;

- определяют место и время осуществления акта терроризма, приемы и направления отхода с места совершения преступления;

- формулируют (согласовывают) требования заказчика для руководителей страны или одного из субъектов государства;

- реализует механизм регенерации (восстановления) функций и кадрового состава криминальных звеньев, потерявших некоторую или значительную часть своих членов в ходе подготовки к осуществлению актов терроризма;

- осуществление действий по сокрытию следов подготовительной деятельности группы;

- внедряют членов преступной группы на объекты планируемых актов терроризма;

- с использованием современных средств устанавливают и отработывают возможные варианты связи между группами.

Главным для правоохранительных органов на данном этапе является определение объективных признаков преступной деятельности террористических групп (организаций) в общем массиве регистрируемых преступлений, выработка и реализация приемов и методов провоцирования таких групп на проявление своей активности в целях раскрытия и расследования уже совершенных преступлений и предотвращения террористических акции.

"Знание действий преступников по подготовке к совершению акта терроризма или преступлений террористического характера имеет весьма важное значение для документирования



ния преступных действий членов группы и выявления коррумпированных связей в органах власти, управления и особенно в правоохранительных учреждениях" [1; с. 10-15].

Документирование этих действий, по мнению Н.Н.Васильева, достигается путем последовательного и тактически грамотного осуществления оперативно-розыскных мероприятий, направленных на выявление и фиксацию:

- факта создания формирования, его иерархической структуры: организаторы (лидеры), непосредственные исполнители нападений (боевики), наемные убийцы, пособники (наводчики, разведчики и контрразведчики, скупщики и укрыватели похищенного; лица, оказывающие медицинскую и иную помощь преступникам);

- каналов приобретения оружия (покупка, похищение), изготовление кустарным способом;

- действий, направленных на обеспечение жесткой дисциплины, подбор и проверку новых членов группы (как правило, из числа родственных, дружеских, этнических, земляческих связей прежних отношений по совместному совершению преступлений и отбытию наказаний в исправительных колониях), совместное использование материальных ценностей ("общак), установление связи членов группы с представителями властных и управленческих структур, и особенно, с сотрудниками правоохранительных органов;

- фактов разработки планов достижения преступного замысла (подыскание объекта для нападения; разведка местности и планировка помещений, наличия охраны и охранных технических устройств; рекогносцировка на местности; изучение распорядка работы предприятия, учреждения, организации; подготовка транспортных средств; устранение препятствий для совершения нападения).

Как нам известно, без высокой организованности сформировавшаяся террористическая организация может превратиться в простую группу преступников. Для ликвидации иерархической структуры группы на этапе ее формирования необходимо оперативно про-

вести ряд мероприятий процессуального и тактического характера, среди которых могут быть:

- усиление конфликта между членами группировки в борьбе за лидерство, за близость к лидеру, за выход из организации, по поводу методов и способов преступной деятельности или дележа похищенного, а также в связи с личными неприязненными отношениями;

- разоблачение и арест лидера и его помощников; нейтрализация действий заказчиков террористической акции и лиц, обеспечивающих безопасность группы;

- лишение финансовой и технической поддержки; устранение каналов поставки наркотиков и оружия, а также иные мероприятия, создающие условия, в которых данные группы самостоятельно долго существовать не смогут;

- выявление и нейтрализация легальных хозяйственных, управленческих структур, законных видов производственной деятельности, обеспечивающих террористические группы;

- выявление и воздействие на денежные и технические фонды, нейтрализующие контроль за деятельностью террористических групп;

- устранение возможности использования коррумпированных связей в органах власти, управления и правоохранительных учреждениях, политических средств и методов давления на государственные структуры власти и др.

**Основной этап механизма преступной деятельности.** Современные террористические организации оперируют в государственных и международных масштабах и, используя новейшие достижения в области связи, транспорта, вооружений, являются источником угрозы для жизни огромного количества людей.

Террористы прибегают к самым различным видам насилия над личностью: физическому, имущественному и морально-психическому. При анализе преступной деятельности терро-



ристов трудно четко разграничить виды применяемого насилия. Тем не менее, в каждой акции терроризма тот или иной вид насилия фигурирует в качестве доминирующего:

а) способы физического насилия при использовании террористических методов (лишение жизни, нанесение телесных повреждений, лишение или существенное ограничение свободы определенного лица) рассчитаны на то, чтобы изменить правовое состояние, политику путем физического отстранения конкретного лица или группы лиц от выполнения ими государственной или общественной деятельности;

б) способы имущественного насилия над личностью имеют не те же цели, но осуществляются путем посягательства на государственное, муниципальное или личное имущество, чтобы лишить конкретного деятеля или организацию материальной базы для проведения в жизнь избранной политической или экономической линии;

в) способы морально-психологического насилия (шантаж, угрозы, клевета) рассчитаны на отстранение того или иного лица от соответствующей деятельности или на изменение ее характера и содержания, либо входят как составной элемент, в вышеназванные способы, поскольку преступники всегда стремятся к устрашению противника.

Основной этап механизма преступной деятельности террористической организации формируется из следующих элементов: прибытие на место запланированного преступления; ознакомление со сложившейся на данный момент обстановкой; уточнение ролевых функций и распределение членов группы по местам дислокации; корректировка плана дальнейших действий членов группы; открытое совершение террористической акции:

Основными способами совершения террористических акции являются:

1) умышленный взрыв, взрывы в местах массового скопления людей, например в кинотеатрах, вокзалах, аэропортах, в общественном транспорте. Жертвами этих преступлений, как мы уже говорили, становятся слу-

чайные люди. Однако именно жестокость в отношении ни в чем не повинных людей, среди которых оказывается немало женщин, детей и стариков, гарантирует в средствах массовой информации широкую рекламу целей и требований, выдвигаемых террористами. С использованием взрывчатых веществ и взрывных устройств совершаются заказные убийства руководителей государств и правительств, лидеров ведущих партий и иных общественных организаций;

2) поджог, наводнение, затопление, разрушение и порча сооружений или приспособлений, предназначенных для спасения людей и нейтрализации тяжкие последствий;

3) распространение удушливых и смертоносных веществ;

4) самовольной перерыв нормальной работы транспорта, средств сообщения, железных дорог, телеграфа, телефона или почты;

5) умышленная порча гидравлического оборудования, освещения, отопления или двигательной силы общественного пользования или назначения, создающих опасность гибели людей или причинения значительного материального ущерба;

6) осквернение, порча или отравление питьевой воды или средств питания первой необходимости;

7) вызов или распространение инфекционных болезней, эпидемий или болезней растений, имеющих значение для земледелия и лесоводства;

8) покушение на убийство или умышленное убийство главы государства или дипломатических ответственных должностных лиц государства;

9) разрушение или повреждение государственного имущества или средств транспорта:

10) захват или угон транспортных средств (хайджекинг);

11) захват или угон воздушных судов; насилие в отношении лиц на борту судна в полете (если такой акт может угрожать безопасности этого судна); разрушение воздушного судна, находящегося в эксплуатации, или причинение ему повреждений (которые его



выводят из строя или могут угрожать безопасности в полете или иное действие, создающее опасность наступления тяжких последствий); помещение на воздушное судно, находящееся в эксплуатации, устройства или вещества, которое может разрушить такое судно или причинить ему повреждение, угрожающее безопасности в полете; разрушение или повреждение аэронавигационного оборудования или вмешательство в его эксплуатацию (если такой акт может угрожать безопасности); сообщение заведомо ложных сведений, создающих угрозу безопасности воздушного судна в полете.

Если в 60-х годах нынешнего столетия террористы осуществляли захваты воздушных судов, то в 90-х годах количество резко сократилось. Причины такого явления в том, что правительства большинства государств стали занимать более твердую позицию в отношении требований преступников, а специальные антитеррористические подразделения приобрели опыт и стали успешнее справляться с такими преступными действиями, как захват пассажиров в качестве заложников или попытки угона воздушных судов. Более того, террористы реже прибегают к этой мере, поскольку захваченный самолет не может бесконечно находиться в воздухе, а решение приземлиться руководители стран дают неохотно, опасаясь быть публично обвиненными в поддержке терроризма, да и сам факт захвата воздушного судна приносит все меньше и меньше желаемых результатов. Информация, добываемая и используемая в антитеррористической деятельности, — это данные о лицах, предметах, фактах, событиях и процессах, получаемые в соответствии с законами, касающимися правоохранительной деятельности, и материально зафиксированные и систематизированные. Целью сбора такой информации является содействие антитеррористической деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению преступлений, связанных с терроризмом [2; с. 101].

Современные террористы, потерпев ряд провалов, стали чаще прибегать к тактике со-

вершения взрывов, похищений и убийств. Они, как правило, осуществляют нападения не на конкретные объекты, а совершают массовые убийства случайных посетителей рынков, магазинов, вокзалов с использованием взрывных устройств;

к) экспроприация, ограбление, как правило, осуществляется в целях пропаганды;

л) акты самоубийства. Традиционный терроризм предполагает героический жест, готовность пожертвовать жизнью в доказательство верности идеи — это самосожжения или взрыв устройства на себе;

м) похищение значительных фигур (известных политиков, чиновников, журналистов, дипломатов), захват заложников или незаконное лишение свободы, захват зданий;

и) вступление в боевые действия с представителями правоохранительных органов и (или) специальных служб;

о) нападения на компьютерные сети — кибертерроризм (кибервойна).

Согласно плану осуществления террористического акта до и после его совершения преступники выдвигают (передают) согласованные с заказчиком требования политико-идеологического или национально-шовинистического характера; вступают в переговоры с представителями властных структур, после согласования некоторых позиций требований чаще всего преступники освобождают часть или всех заложников.

На основанном этапе формирования преступлений осуществляются действия по сокрытию следов преступной деятельности на месте совершения террористического акта (как показало изучение следственной практики, данные действия осуществляются крайне редко). Более сложный и в техническом исполнении, и в методическом плане уровень направлен на проведение экспертных исследований. Практика применения средств и приемов криминалистической техники сгруппировала их в «технику для следователей», «технику для экспертов» [5; с. 10-15] и т. п. (в рамках единой по своей сущности и общим целям криминалистической техники), хотя



границы между этими группами весьма условны, подвижны. В научной литературе изложены различные взгляды на определение понятия «криминалистическая техника». В. П. Колмаков определяет ее как «совокупность научно-технических приемов и средств, применяемых при расследовании преступлений для обнаружения, сохранения, фиксации, изъятия и исследования различных судебных доказательств» [6; с. 12].

**Заключительный этап** механизма преступной деятельности террористической организации формируется из следующих элементов:

- уход с места совершения террористической акции с быстрым переодеванием;
- сокрытие ил уничтожение использованной одежды и орудий преступления;

- уничтожение (в исключительных случаях) заложников, используемых ранее похищенных автомашин и другой техники;

- выезд (вылет) по заранее приобретенным билетам за границу ил в другую местность (используются поддельные документы);

- восстановление кадрового потенциала террористической группы для совершения новых заказных актов терроризма.

На данном этапе осуществляется противодействие следствию, если задержаны соучастники террористической акции и в отношении их проводится расследование, путем посягательства на жизнь работника следственного подразделения, угрозы или насилия в отношении иного должностного лица и его родственников, свидетеля других лиц.

#### Список использованной литературы:

1. Васильев Н.Н, П.И.Иванов П.И. Основные тактические приемы оперативно-розыскного обеспечения борьбы с бандитизмом и проявлениями терроризма. Сборник статей – М., Академия МВД РФ, 1995. С. 10-15.
2. Гузиков В. Г. Особенности технико-криминалистического обеспечения пресечения, раскрытия и расследования преступлений, связанных с терроризмом: дис. канд. юр. наук. Волгоград, 2003, 184 с.
3. Возгрин И. А. Принципы методики расследования отдельных видов преступлений. ВПУ МВД СССР, 1977, 79 с.
4. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений [Текст]: лекция / А.Н. Колесниченко. Харьков, 1965. 47 с.
5. Закатов А. А. О некоторых проблемах использования научно-технических средств в розыскной деятельности следователя // Актуальные проблемы обеспечения следственной практики научно-техническими достижениями. Киев, 1987, 285 с.
6. Колмаков В. П. Введение в курс науки советской криминалистики. Одесса, 1973, 370 с.

Алиев Бахтияр

### ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ АГРЕССИВНОГО СЕПАРАТИЗМА

#### Резюме

На протяжении всей террористической деятельности радикальных агрессивных террористов, как на стадии подготовки и стадии непосредственного совершения террористического акта, так и на стадии сокрытия последствий преступного события, члены преступных, экстре-



мистских формирований совершают действия, которые засекречены. как отдельные преступления.

Современные террористические организации действуют в национальном и международном масштабе и, используя последние достижения в области связи, транспорта, оружия, являются источником угрозы для жизни огромного количества людей.

**Aliyev Bakhtiyar**

## **PECULIARITIES OF THE MECHANISM OF TERRORIST ACTIVITIES OF A CRIMINAL GROUP ON THE BASIS OF AGGRESSIVE SEPARATISM**

### **Summary**

Throughout the terrorist activity of radical, aggressive terrorists, both at the preparatory stage and the stage of direct commission of a terrorist act, and at the stage of concealing the consequences of a criminal event, members of criminal, extremist formations commit actions that are classified as separate crimes.

Modern terrorist organizations operate on a national and international scale and, using the latest advances in communications, transport, weapons, are a source of threat to the lives of a huge number of people.



ГАДЖИ АСЛАНОВ

Начальник военной кафедры Академии  
полиции Министерства внутренних дел  
Азербайджанской Республики

## АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕПОДОВАНИЯ ОГНЕВОЙ И ТАКТИКО- СПЕЦИАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

**Açar sözlər:** Müəllimlərin metodiki hazırlıqlarının yüksək səviyyədə olması və təlimlərin keyfiyyətlə keçirilməsi.

**Ключевые слова:** высоким уровнем методической подготовки преподавателей и качественным проведением занятий.

**Keywords:** A high level of methodological training of teachers and high-quality teaching.

Дисциплины Огневая и Тактико-специальная подготовка» представлены в Военной кафедре Полицейской Академии МВД Азербайджанской Республики как самостоятельные учебные дисциплины и являются одной из важнейшей составляющей профессионального мастерства сотрудника ОВД.

Предмет дисциплины «Тактико-специальная подготовка» включает в себя теоретическую подготовку личного состава ОВД по применению нормативных актов, регламентирующих несение ППС, пределы допустимости тактических приемов и правовых ограничительных мер при исполнении своих служебных обязанностей, и элементам организации и проведению специальных операций.

Основной целью дисциплины «Тактико-специальная подготовка» является формирование готовности выпускника Полицейской Академии к охране общественного порядка и общественной безопасности, предупреждению и пресечению различных правонарушений, силовой защите закона. В ходе изучения дисциплины у обучаемых формируются высокие

морально-боевые качества, развивается тактическое мышление, даются навыки в выполнении функциональных обязанностей командиров подразделений, вырабатываются самостоятельность, инициатива, творческий подход и способность выполнять служебную задачу в любых условиях несения службы.

Дисциплина «Тактико-специальная подготовка» включает в себя изучение сотрудниками ОВД основ применения и использования физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, действий в различных условиях.

Целью учебной дисциплины «Огневая подготовка» является формирование у обучающихся устойчивых навыков в обращении с огнестрельным оружием, состоящим на вооружении МВД Азербайджанской Республики.

Учебный процесс по дисциплине «Огневая подготовка» организуется в форме лекционных, семинарских, практических занятий и учений, проводимых в специально оборудованных учебных и интерактивных классах (аудиториях), тирах и на стрельбищах.

Материальная часть оружия, теоретические основы стрельбы из табельного оружия изучаются на занятиях в аудиториях и классах огневой подготовки с использованием учебного оружия и боеприпасов, тренажеров, плакатов и наглядных пособий.

Для достижения поставленной цели по огневой подготовке предусматривается решение следующих основных задач:

- формирование системы знаний по матери-



альной части оружия, состоящего на вооружении в подразделениях МВД Азербайджанской Республики, мерам безопасности при обращении с огнестрельным оружием и боеприпасами, приемам и правилам стрельбы из различных видов оружия, о системе огневой подготовки в органах внутренних дел России;

- формирование умений безопасного и эффективного обращения с табельным оружием;
- формирование устойчивых навыков стрельбы из табельного оружия, состоящего на вооружении в МВД Азербайджанской Республики.

В освоении огневой и тактико-специальной подготовки в процессе обучения могут быть решены следующие вопросы:

- путем систематической отработки курса учебной программы;
- высоким уровнем методической подготовки преподавателей и качественным проведением занятий;
- прилежным отношением курсантов к изучению преподаваемого материала, как в процессе занятий, так и во время его самостоятельной отработки;
- надлежащей подготовкой учебной базы и использованием современных форм и средств обучения;
- обеспечением должного контроля за выполнением учебной программы;
- дидактически целесообразного подбора средств, методов и форм обучения;
- формирование высокого уровня мотивации для сотрудников в освоении огневой и тактико-специальной подготовки.

Сотрудник полиции имеет право на применение физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия лично или в составе подразделения (группы) в случаях и порядке, предусмотренных Законом о полиции Азербайджанской Республики и другими законами.

Сотрудник полиции имеет право применять физическую силу во всех случаях, когда в ст. 26-27 Законом о полиции Азербайджанской Республики разрешено применение специальных средств или огнестрельного оружия.

При этом в указанных ситуациях основную

сложность вызывают способность и возможность сотрудника полиции оценить общественную опасность посягательства на жизнь или здоровье, как самого сотрудника, так и окружающих лиц. Это усугубляется многими факторами, основными из которых можно признать страх перед ответственностью сотрудника полиции вследствие неправомерного применения физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, а также подготовкой и воспитанием сотрудника по принципу причинения, по возможности, наименьшего вреда и ущерба лицу, совершившему противоправное деяние. Как показывает практика в реальной обстановке «поединок с правонарушителем» ведется в условиях ограниченной освещенности и видимости, с небольших дистанций, что предусматривает быстротечность контакта, когда на принятие решения, правовую оценку и выбор необходимого тактического приема требуется слишком мало времени. Вместе с тем одиночное нападение на сотрудника полиции, которое он в силах отразить сам, когда налицо равенство физических возможностей как нападающего, так и защищающегося, не дает права применять огнестрельное оружие. В этом случае можно использовать другие средства защиты, в частности, специальные средства, боевые приемы борьбы или физическую силу. При этом предполагается, что такое нападение не может причинить тяжкий вред здоровью сотрудника полиции, с учетом его должной профессиональной подготовки, поэтому такое нападение не признается опасным для жизни и здоровья граждан. Сотрудник полиции имеет право применять специальные средства во всех случаях, когда Законом о полиции разрешено применение огнестрельного оружия. В состоянии необходимой обороны, в случае крайней необходимости или при задержании лица, совершившего преступление, сотрудник полиции при отсутствии у него необходимых специальных средств или огнестрельного оружия вправе использовать любые подручные средства, а также по основаниям и в порядке, которые установлены Законом о поли-





ции, применять иное не состоящее на вооружении полиции оружие.

Перед применением травматического оружия ударно-шокового, электрошокового, светозвукового воздействия сотрудник полиции обязан потребовать прекращения противоправных действий и предупредить правонарушителя (по возможности), что против него может быть применено спецсредство, при этом стремясь добиться останавливающего эффекта с минимальным ущербом для здоровья и жизни лица, в отношении которого применяются данные меры. По результатам medico-биологических исследований минимальная дальность нелетального воздействия эластичного поражающего элемента на правонарушителя составляет около 30 м. Иные ограничения, связанные с применением сотрудником полиции специальных средств, могут быть установлены федеральным органом исполнительной власти в сфере внутренних дел.

Вооруженным сопротивлением и вооруженным нападением, указанными в Закона о полиции, признаются сопротивление и нападение, совершаемые с использованием оружия любого вида, либо предметов, конструктивно схожих с настоящим оружием и внешне неотличимых от него, либо предметов, веществ и механизмов, при помощи которых могут быть причинены тяжкий вред здоровью или смерть. Сотрудник полиции перед применением физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия обязан сообщить лицам, в отношении которых предполагается применение физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия, о том, что он является сотрудником полиции, предупредить их о своем намерении и предоставить им возможность и время для выполнения законных требований сотрудника полиции. В случае применения физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия в составе подразделения (группы) указанное предупреждение делает один из сотрудников полиции, входящих в подразделение (группу). Сотрудник полиции имеет право не предупреждать о своем намерении применить физическую си-

лу, специальные средства или огнестрельное оружие, если промедление в их применении создает непосредственную угрозу жизни и здоровью гражданина или сотрудника полиции либо может повлечь иные тяжкие последствия. Сотрудник полиции при применении физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия действует с учетом создавшейся обстановки, характера и степени опасности действий лиц, в отношении которых применяются физическая сила, специальные средства или огнестрельное оружие, характера и силы оказываемого ими сопротивления. При этом сотрудник полиции обязан стремиться к минимизации любого ущерба. Сотрудник полиции обязан оказать гражданину, получившему телесные повреждения в результате применения физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия, первую помощь, а также принять меры по предоставлению ему медицинской помощи в возможно короткий срок. О каждом случае применения физической силы, в результате которого причинен вред здоровью гражданина или причинен материальный ущерб гражданину либо организации, а также о каждом случае применения специальных средств или огнестрельного оружия сотрудник полиции обязан сообщить непосредственному начальнику либо руководителю ближайшего территориального органа или подразделения полиции и в течение 24 ч с момента их применения представить соответствующий рапорт. В составе подразделения (группы) сотрудник полиции применяет физическую силу, специальные средства и огнестрельное оружие в соответствии с федеральным законом, руководствуясь приказами и распоряжениями руководителя этого подразделения (группы). Сотрудник полиции имеет право обнажить огнестрельное оружие и привести его в готовность, если в создавшейся обстановке могут возникнуть основания для его применения, предусмотренные в Закона о полиции. При попытке лица, задерживаемого сотрудником полиции с обнаженным огнестрельным оружием, приблизиться к сотруднику полиции,



сократив при этом указанное им расстояние, или прикоснуться к его огнестрельному оружию сотрудник полиции имеет право применить огнестрельное оружие в соответствии с Законом о полиции. Сотрудник полиции обязан проходить специальную подготовку, а также периодическую проверку на профессиональную пригодность к действиям в условиях, связанных с применением физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия.

Содержание программ специальной подготовки сотрудников полиции определяется в сфере внутренних дел. При этом необходимо обратить внимание не только на правовое обучение личного состава, но и привитие навыков применения полученных знаний в конкретных ситуациях. Наряду с этим целесообразно изучать и анализировать отечественную и зарубежную практику применения оружия, сделав акцент на тактические особенности его применения и соблюдение при этом мер личной безопасности. Право на применение световых и акустических специальных средств, а также средств разрушения преград имеет сотрудник полиции, получивший в установленном порядке соответствующий допуск. Со-

трудник полиции, не прошедший проверку на профессиональную пригодность к действиям в условиях, связанных с применением физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия, проходит аттестацию на соответствие замещаемой должности. До вынесения решения о соответствии замещаемой должности сотрудник полиции отстраняется от выполнения обязанностей, связанных с возможным применением физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия. Превышение сотрудником полиции полномочий при применении физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия влечет ответственность, установленную законодательством Азербайджанской Республики. Сотрудник полиции не несет ответственность за вред, причиненный гражданам и организациям при применении физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия, если применение физической силы, специальных средств или огнестрельного оружия осуществлялось по основаниям и в порядке, которые установлены Конституционными законами Азербайджанской Республики.

#### Использованные источники:

1. «Тактико-специальная подготовка» Учебное пособие. Военной кафедре Полицейской Академии МВД Азербайджанской Республики. Баку, 2016.
2. «Совершенствования управления ОВД в особых условиях» Сборник научных Статей. Труды Академии МВД СССР. Москва, 1991.
3. «Совершенствование управления ОВД в особых условиях». Труды Академии МВД СССР. Москва, 1992.
4. «Совершенствование деятельности ОВД и ВВ по предупреждению и пресечению массовых беспорядков». Академия МВД СССР. Материалы ВНИК. Москва, 1991.
5. А.Ф. Майдыков, И. С. Лочкин, М.Ш.Соглаев «Организация работы м условиях землетрясений и наводнений». Учебное пособие. Академия МВД СССР. Москва 1990.
6. М. Ш. Тихоненко «Операции по задержанию преступников» Лекция ОВШМ МВД СССР. Омск, 1982.
7. А.А. Майдыков «Совершенствование управления органами внутренних дел». Монография. Москва, 1989.



## NURƏDDİN SALMANZADƏ

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının  
«Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti»  
kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

## CİNAYƏT-AXTARIŞ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

**Açar sözlər:** hüquq münasibəti, tənzimləmə predmeti, subyekt, obyekt, cinayət axtarışı, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.

**Ключевые слова:** правоотношения, предмет регулирования, субъект, объект, уголовный розыск, оперативно-розыскная деятельность.

**Keywords:** legal relationship, the subject of regulation, subject, object, criminal investigation, operation tracking activities

**H**üquq nəzəriyyəsinə əsasən hüquq öz məzmununa görə sosial-iqtisadi quruluşun təbiətinə uyğun olmaqla yanaşı, eyni zamanda milli və dünya mədəniyyətini, habelə xalqın həyat tərzini özündə təcəssüm etdirməli, həm də insanların davranışı və fəaliyyətinin universal tənzimləyicisi olmalıdır.

Öz formasına görə də o, lazımı dərəcədə təşkil olunmuş, daxili quruluşlu və razılaşdırılmış olmalıdır ki, özü-özünü daxili ziddiyyətlərə məruz qoymasın. Bu baxımdan hüquq spesifik hüquqi tənzimləmə sistemini təcəssüm etdirməlidir, yaxud sistemlilik xüsusiyyətinə malik olmalıdır. Hüququn bu keyfiyyətinin ifadəsi üçün hüquq elmində «hüquq sistemi» kateqoriyasından istifadə edilir.

Sistem anlayışına görə hüquq özlüyündə bir-biri ilə müəyyən əlaqədə olan müxtəlif elementlərdən ibarət vahid quruluşu ifadə edir. Bir halda ki, hüququn məzmunu onun normalarında ifadə olunur, deməli hüquq sistemini də müəyyən mənada strukturlaşmış və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli hüquq normaları təmsil edir. Ayrı-ayrı normalar arasında obyektiv şəkildə formalaşan əlaqə onlara müəyyən struktur vahidliyi verir. Beləliklə, normalar daha ümumi normativ hüquqi strukturda –

hüquq institutlarında birləşirlər, onlar isə öz növbəsində hüquq yarım sahəsində və sahələrində birləşirlər.[3, səh. 196]

Hüququn sistemli quruluş kimi tanınması bu sistemin onu təşkil edən sahələrə bölünməsi meyarlarının əsaslandırılmasını nəzərdə tutur. Hüquq nəzəriyyəsində hüququn sahələrə bölünməsinin əsas meyarı hüququn tənzimlədiyi münasibətlərin xüsusiyyətləri, yaxud hüquqi tənzimləmənin predmetidir. İkinci əsas meyar mövcud olmasına zərurət olan hüquq sahəsinin hüquqi tənzimləmə metoduna malik olmasıdır. Əgər birinci meyar obyektiv, maddi xarakter daşıyarsa, ikinci, müəyyən mənada subyektiv xarakterlidir. Belə ki, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün bu və ya digər metodun seçilməsi həm də qanunvericinin iradəsindən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, ictimai inkişafın müəyyən mərhələsində bu və ya digər qrupdan olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə obyektiv zərurətin yaranması heç də mexaniki olaraq hüququn uyğun sahəsinin tələb olunan anda meydana gəlməsi üçün kifayət etmir. Bunun üçün yaranmış və yaxud yaranmaqda və formalaşmaqda olan obyektiv zərurətin özünün vaxtında aşkar edilməsi və ona düzgün reaksiya verilməsi tələb olunur. [4, səh. 6]

Sovet dönəmində cinayətlərin qarşısının alınması, açılması, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və cinayətkar qəsdlərdən müdafiə edilməsi üçün qeyri-aşkar üsul, metod və vasitələrdən istifadə edilməsi ilə bağlı fəaliyyət kölgədə qalmışdı. Bu sahədə yaranan münasibətlər həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanların qəbul etdikləri idarədaxili normativ hüquqi aktlarla tənzimləndirdi. Bu fəaliyyəti tənzimləyən vahid universal normativ hüquqi akt mövcud olmamışdır.



Sevindirici haldır ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə onun rəhbərliyi altında aparılan demokratik, hüquqi islahatlar qeyd olunan fəaliyyət sahəsini də əhatə etmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1999-cu ildə qəbul edilməsi, bu fəaliyyətin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış təcrübi materialların nəzəri təhlilinə, mövcud olan problemlərin müzakirəyə çıxarılmasına və düzgün həllini tapmasına şərait yaratmışdır. [4, səh. 7]

Nəzərə alsaq ki, biz tam şəkildə tədqiq olunmamış və ya başqa formada desək, problemlə məsələlərin mövcud olduğu, elmi tədqiqinin zəruri olduğu bir sahədən danışırıqsa, ilk növbədə cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil bir hüquq sahəsi kimi mövcudluğu məsələsinə aydınlıq gətirmək lazımdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hüquq nəzəriyyəsinə hüquq sahəsini səciyyələndirən meyarlar mövcuddur ki, cinayət-axtarış hüququnun həmin meyarlara cavab verib-verməməsini müəyyən etmək kifayətdir.

Hüquq sahəsini müstəqil hüquq sahəsi kimi səciyyələndirən əsas meyarların tənzimləmə predmeti və metodları olduğunu nəzərə alsaq, ilk növbədə bu istiqamətdə təhlil aparılması zəruridir. Hüquqi tənzimləmənin predmeti dedikdə, tənzimlənməsi zəruri olan, yəni hüquqi təsirə məruz qalan ictimai münasibətlər başa düşülür. Hüquq elmləri doktoru, professor V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə hazırlanmış «Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi» adlı dərslikdə nəzəriyyəçi rus müəlliflərinin fikrincə, buna yalnız aşağıdakı əlamətlərə cavab verən münasibətlər aid edilir:

- a) sabit, hadisələrin və insanların hərəkətlərinin davamlılığı ilə səciyyələnən;
- b) öz mahiyyətinə görə onlar üzərində dövlət-hüquqi nəzarət imkanına yol verən;
- c) tənzimlənməsinə obyektiv tələbat olan.

Hüquqi tənzimləmə predmetinə aşağıdakı elementlər daxildir:

1. İctimai münasibətlərin müəyyən qrupu;
2. Həmin münasibətlərin subyektləri;
3. İctimai münasibətlər qrupunun meydana

gəlməsini şərtləndirən sosial faktlar. [3, səh. 202]

Hüquqi tənzimləmənin predmetindən fərqli olaraq hüquqi tənzimləmənin metodu «necə tənzimləməli?» sualına cavab verir və özlüyündə ictimai münasibətlərə təsirin, hüquqi üsulların və vasitələrin məcmusunu təmsil edir.

Qeyd olunanları ardıcıl olaraq cinayət-axtarış hüququna tətbiq etsək görürük ki, o, göstərilən bütün meyarlara cavab verir, artıq hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi kimi mövcuddur. Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmeti digər kriminal hüquq sahələrinin predmetləri ilə oxşarlıq təşkil etsə də, o, bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin xüsusiyyətlər onun tənzimləmə predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri müstəqil bir qrup halında ayırmağa imkan verir. Həmin münasibətlərin mühüm bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı meydana gəlir, inkişaf edir və xitam olunur. Digər mühüm xüsusiyyəti həmin münasibətin subyektin həm cinayət törədən ana qədərki davranışını (məsələn, şəxsin cinayət törətməyə hazırlıq görməsi ilə bağlı əməliyyat marağı kəsb edən məlumatın daxil olması və bununla əlaqədar müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi), həm də cinayət törədərkən və ondan sonrakı davranışlarını əhatə etməlidir. Şübhəsiz ki, birinci halda hazırlıq hərəkətlərində cinayət tərkibi olmamalıdır. Cinayət tərkibi olan halda şəxsin davranışı eyni zamanda cinayət hüququnun tənzimləmə predmetinə daxil olacaqdır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək, cinayət-axtarış hüququna bu formada anlayış vermək olar: «cinayət-axtarış hüququ insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirlərini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətə qarşı qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyən normalar sistemidir».

Göründüyü kimi, cinayət-axtarış hüququnun tənzimlədiyi münasibətlər eynicinsli olub, məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilən zaman meydana gəlir. Dövlətin cinayətə qarşı qəsdlərə qarşı qeyri-aşkar üsullarla mübarizə fəaliyyəti uzun tarixi keçmişə malik olduğundan, onu təşkil edən ictimai münasibətlərin xüsusiləşərək, eyni



bir qrup halını alması təbiidir. Bu ictimai münasibətlərin uzun müddət qanun səviyyəsində tənzimləmədən kənar qalması onun müstəqil hüquq sahəsi kimi inkar edilməsi üçün heç də əsas ola bilməz.

Hüquq nəzəriyyəsində bəzi hallarda oxşar hüquq sahələrinin tənzimləmə predmetinin fərqləndirilməsində çətinliklər meydana çıxır ki, bu da əsasən hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin dinamikliyi ilə əlaqədardır. [4, səh. 11] Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini digər hüquq sahələrinin predmetindən fərqləndirən bəzi amilləri qeyd etdik. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-axtarış hüququ dövlətlə vətəndaş arasında sonuncunun cinayət törətməsi, yaxud da buna kifayət qədər şübhə olması ilə əlaqədar olaraq kompleks əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zərurəti ilə bağlı meydana gələn münasibətləri tənzimləyir. Lakin bu hüquq sahəsinin tənzimləmə predmeti yalnız bununla kifayətlənmir. Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetinin digər bir elementi həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bu fəaliyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyətidir. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini aşağıdakılar təşkil edir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyətlərinin hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsinin hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunçuluq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin istifadə olunmasının hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi və s. [5, səh. 9]

Qeyd edildiyi kimi, cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər təşkil edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi anlayışı ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əmə-

liyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Anlayışda deyilir ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu Qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir». [1, mad. 1] Anlayışdan nəticə çıxarmaq olur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini dövlətin digər təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından fərqləndirən əsas cəhətlərindən biri həyata keçirilməsində aşkar üsullarla yanaşı, qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeyri-aşkar üsulların tətbiq olunmasıdır. Deməli, cinayət-axtarış hüquq normaları ilə nizamlanan münasibətlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də həmin münasibətlərin müəyyən hissəsinin qeyri-aşkar xarakter daşımasıdır.

Cinayət-axtarış hüququnun uzun müddət tədqiqat obyektindən kənar qalması mövcudluğunun bəzi hüquqşünas alimlər tərəfindən inkar edilməsi, onun müstəqil hüquq sahəsi kimi digər atributlarının da inkar edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, uzun illər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayət-prosessual fəaliyyətinə kömək edən bir fəaliyyət sahəsi kimi qəbul edilmişdir. Bu gün cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil bir sahəsi kimi mövcud olması, formalaşması həmin köhnəlmiş təsəvvürlərə uyğun gəlmədiyindən, onları ciddi cəhdlə inkar edir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, kriminal silsilədən olan hüquq sahələri eyni bir sosial hadisə (cinayət hadisəsi) ilə bağlı meydana gəlsələr də, onlar heç də bir-birlərini təkrar etmirlər. Məsələyə qarışıqlıq gətirən nüans, sadəcə olaraq kriminal hüquq sahələrinin tənzimləmə predmetinə aid olan ictimai münasibətlərin sıx əlaqəli olmasıdır. Həmin əlaqələrin harada və ya hansı zaman başlayıb, harada qurtarmasını müəyyən etməklə, məsələyə aydınlıq gətirmək mümkündür.

Kriminal hüquq sahələrinin hamısının cinayət hadisəsi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq, qeyd etdiyimiz sosial hadisənin törədilməsi, baş verməsi ilə bağlı hansı hüquq münasibətlərinin meydana gəlməsinə diqqət yetirək. Bütün hüquqşünas alimlərin uzunmüddətli müzakirələrdən sonra hamılıqla qəbul etdikləri fikrə əsasən, cinayət hadisəsi törədildikdən sonra meydana gələn hüquq münasibətləri məhz cinayət hüquq münasibətləri-



dir. Həmin münasibətlər cinayət törədildikdən sonra məhz onu törətmiş şəxslə dövlət arasında yaranır. Bu münasibətlər cinayət-prosessual, cəza-icra hüquq münasibətləri ilə eyni deyildir. Çünki, cinayət məsuliyyəti cinayət hüquq institutudur. Belə olan halda, bəs cinayət-prosessual hüquq münasibətləri hansı anda meydana gəlir? Nəticə etibarı ilə demək olar ki, cinayət hüquq münasibətləri cinayətin törədildiyi, cinayət məsuliyyətinin yarandığı andan mövcud olmağa başlayır. Cinayət-prosessual hüquq münasibətləri isə daha sonra, prosessual qaydada cinayət işi başlandığı andan və ya cinayət təqibi üzrə prosessual hərəkətlər həyata keçirildiyi vaxt mövcud olmağa başlayır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.3-cü maddəsində cinayət prosesinə anlayış verilmişdir. Həmin anlayışa əsasən, «cinayət prosesi cinayət təqibi üzrə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin və qəbul olunan prosessual qərarların məcmusudur. Qeyd olunan prosessual hərəkətlər cinayət işi başlandıqdan sonra həyata keçirilir. [2, mad. 7.0.3]

Lakin qanunda bununla əlaqədar müəyyən istisna hal nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 207.4-cü maddəsinə əsasən, hadisə yerinə baxış və ekspertizanın təyin edilməsi, habelə cinayət törətməkdə şübhələndiyinə görə tutulmuş şəxsə münasibətdə bu Məcəllənin 90.11.2-90.11.5-ci maddələrində müəyyən edilmiş vəzifələrin yerinə yetirməsi ilə bağlı həyata keçirilən prosessual hərəkətlər istisna olmaqla cinayət işinin başlanmasından əvvəl digər istintaq hərəkətlərinin aparılması, habelə tutulma istisna olmaqla digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi qadağandır. Odur ki, cinayət-prosessual hüquq münasibətləri cinayət işi başlandıqda və ya yuxarıda qeyd olunan istintaq və prosessual hərəkətlər həyata keçirildikdə yaranır. [2, mad. 207.4]

Cinayət və cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin meydana gəlmə ardıcılığından danışarkən, mühüm bir fakta diqqət yetirmək olduqca zəruridir. Bu da ondan ibarətdir ki, cinayətin törədildiyi andan prosessual qaydada cinayət təqibi başlanana qədər müəyyən zaman kəsiyi mövcud olur ki, həmin zaman kəsiyində cinayət-prosessual hüquq münasibətləri hələ meydana gəlmir.

Başqa sözlə desək, zahirən müəyyən boşluq yaranmış olur. Əslində isə, təcrübi olaraq heç bir boşluq yaranmır. Çünki, həmin boşluq cinayət-axtarış hüquq münasibətləri tərəfindən doldurulur. Qeyd olunan boşluq yalnız nəzəri şəkildə mövcud olur. Bu da ondan irəli gəlir ki, cinayət-prosessual hüquq elmində belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, cinayət hüquq normaları yalnız və yalnız cinayət-prosessual hüquq normaları ilə realizə olunur, cinayət-prosessual hüquq normaları olmadan cinayət qanunvericiliyi mövcud ola bilməz. Təcrübə bu fikrin yalnız olduğunu sübut edir. [4, səh. 25]

Həqiqətən də təcrübə göstərir ki, cinayət hüquq normalarının faktiki olaraq reallaşması cinayət-prosessual hüquq normalarının hərəkətə gəlməsindən əvvəl baş verir. Cinayət hüquq normalarının tətbiqi hadisənin tövsifi anından başlayır. Beləliklə, məsələnin mahiyyəti qeyd olunan boşluğun mövcud olmamasında yox, onun hansı münasibətlərlə - cinayət-prosessual, yoxsa cinayət-axtarış hüquq münasibətləri ilə tamamlanmasındadır. İkinci variant daha məqsədəuyğundur. Çünki o, real olaraq mövcuddur. Digər tərəfdən, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinə cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş prosessual formanın verilməsi həmin fəaliyyətin əsl mahiyyətinin, yəni, operativliyinin itirilməsinə gətirib çıxarardı. Məsələnin digər mühüm bir cəhətini qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından biri olub, ilk növbədə cinayətlərin qarşısının alınmasına və açılmasına xidmət edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas formalarından biri əməliyyat tədqiqinin həyata keçirilməsidir ki, bu zaman əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların toplanması məqsədilə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir. Məsələn, daxil olmuş ilkin əməliyyat məlumatları şəxsin cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olmasını ehtimal edir və həmin məlumatın yoxlanılması məqsədilə ilkin əməliyyat yoxlanması həyata keçirilir. Bu zaman yaranan ictimai münasibət nə cinayət, nə də cinayət-prosessual hüquq münasibətləridir. Həmin münasibətlər cinayət hüquq və cinayət-prosessual hüquq münasibətləri yaranana qədər mövcud olan cinayət-axta-



rış hüquq münasibətləridir. Ola bilər ki, ilkin əməliyyat yoxlaması və ya əməliyyat tədqiqinin nəticələri şəxsin cinayət törətmədiyini, təqsirkar olmadığını və yaxud ümumiyyətlə cinayət faktının mövcud olmadığını müəyyən etsin. Belə olduğu halda, cinayət və cinayət-prosessual hüquq normaları tətbiq olunmur. Çünki, həmin hüquq sahələrinin tənzimətə predmetini təşkil edən münasibətlər mövcud olmur. Lakin faktiki olaraq əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirildiyindən, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri mövcud olur və cinayət-axtarış hüquq normaları tətbiq olunur. [5, səh. 83]

Qeyd olunanlar nəticə etibarını ilə belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri həm cinayət hüquq münasibətlərindən əvvəl mövcud olur, həm də cinayət hüquq münasibətlərindən sonra yaranır, davam edir və sonda xitam olunur. Bunu eyni zamanda cinayət-prosessual hüquq münasibətləri ilə nisbətdə də söyləmək olar. Bununla əlaqədar sadə bir misalı diqqətə çatdırmaq zəruridir. Belə ki, prosessual fəaliyyəti həyata keçirən şəxslər, yəni müstəntiq və təhqiqatçı qanunvericiliyə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik deyillər. Bu fəaliyyəti həyata keçirməyə müvəkkil edilmiş şəxslər əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik dövlət orqanlarının (əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin) cinayət-axtarış xidmətlərinin əməkdaşlarıdır. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 84.5.17, 85.4.5 və 86.4.5-ci maddələrinə əsasən, prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı müvafiq təhqiqat orqanına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq hüququna malikdirlər. [2, mad. 84, 85, 86] Burada təhqiqat orqanı dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik orqanlar başa düşülür. Yəni, müstəntiq və təhqiqatçı icraatında olan cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini bu fəaliyyəti həyata keçirmək səlahiyyətinə malik müvafiq təhqiqat orqanı vasitəsilə həyata keçirir. Odur ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qa-

nununun 11-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərdən biri də cinayət işləri üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqlarıdır. [1, mad. 11] Həmin tapşırıqla əlaqədar əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilərkən yaranan münasibətlər cinayət-axtarış hüquq münasibətləridir ki, bu münasibətlər cinayət-prosessual hüquq münasibətləri ilə paralel mövcud olur.

Bütün ictimai hadisələrdə olduğu kimi, hüquq münasibətlərinin də müəyyən quruluşu və tərkib hissələri mövcuddur. Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri hüquq münasibətlərinin bir növü olduğundan, hüquq münasibətləri üçün səciyyəvi olan bütün ümumi əlamətlərə malikdir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin tərkib elementləri bu münasibətlərin quruluşunu müəyyən edir. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin tərkib elementləri aşağıdakılardır:

- cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri;
- cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyekti;
- cinayət-axtarış hüquq münasibətlərini yarıdan hüquqi faktlar.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən, qanunla müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələrə malik olan vəzifəli şəxslər, habelə bu fəaliyyətlə əlaqədar yaranan hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan digər şəxslər hesab olunur. Çünki, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları arasında və eyni zamanda bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar həmin orqanlarla digər orqanlar və ya fiziki və hüquqi şəxslər arasında yaranır. Bu baxımdan, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanları və həmin orqanların müvəkkil edilmiş şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə



səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərən fiziki şəxslər;

- əməliyyat yolu ilə yoxlanılan və tədqiq olunan şəxslər;

- barəsində axtarış həyata keçirilən şəxslər;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə təhlükəsizliyi və digər qanuni maraqları müdafiə olunan fiziki və hüquqi şəxslər;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar və onların müvafiq səlahiyyətlərə malik vəzifəli şəxsləri və s. [6, səh. 43]

Qeyd olunan subyektləri təhlil edərkən, «cinayət-axtarış hüquq münasibətləri subyektini» anlayışı ilə «əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini» anlayışını fərqləndirməliyik. Ona görə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlətin hüquqi fəaliyyət formalarından biridir və həmin fəaliyyətin subyektini dedikdə, onu həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanları, onların müvəkkil olunmuş şəxsləri başa düşülür. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirirlər. Qeyd olunan digər kateqoriya subyektləri isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində yaranan hüquqi münasibətlərin iştirakçısı olduğundan, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektini hesab olunurlar. Məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərən şəxslər, cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan şəxslər və s.

Cinayət-axtarış hüquq normalarının tənzimlədiyi cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyektini isə həmin münasibətlərin istiqamətləndiyi hərəkət və proseslər təşkil edir. Ümumilikdə qeyd etsək, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, onun üsul, metod və tədbirlərinin tətbiq olunması cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyektidir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin yaranmasının əsasını hüquqi faktlar təşkil edir. Hüquqi faktlar hüquqi nəticələr yaradan hərəkət və ya hadisələrdir.

Hadisələr şəxslərin (fərdlərin) iradəsindən və ya davranışlarından asılı olmayaraq yaranan təzahürlərdir. Məsələn, şəxsin itkin düşməsi və ya naməlum meyitin aşkar edilməsi. Belə olduqda, itkin düşmüş şəxsin axtarılması və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunması istiqamətində əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir.

Hadisədən fərqli olaraq hərəkət şəxslərin iradəsindən asılı olaraq əmələ gələn hüquqi faktdır. Həmin hərəkətlər qanunauyğun və qanunazidd olan hərəkətlərdir. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri subyektlərin həm qanunauyğun, həm də qanunazidd davranışı əsasında yaranma bilər. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən, hər hansı bir şəxsə zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zəruri olduqda, onun telefon danışıqlarına qulaq asılması barədə ərizə ilə müraciət etməsi qanunauyğun davranışdır. Qanunazidd davranışa misal olaraq şəxsin cinayətin hazırlanması və törədilməsində şübhəli olması barədə əməliyyat məlumatlarının əldə olunmasını və ya şəxsin cinayət törətməsini göstərmək olar. Hər iki hal əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə səbəb olur və bu zaman yaranan münasibətlər cinayət-axtarış hüquq münasibətləridir. [5, səh. 87]

Nəticə etibarilə qeyd olunanlara əsaslanaraq, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan və reallıqda müasir hüququn digər bir sahəsi tərəfindən tənzimlənməyən böyük ictimai münasibətlər qrupu mövcuddur. Həmin ictimai münasibətlər hazırlanan, törədilən, törədilmiş cinayətlərlə və ya törədilməsinin real hesab edilməsi ilə bağlı əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması, icraatı və xitam edilməsi prosesində dövlət tərəfindən səlahiyyət verilmiş subyektlər, eyni zamanda onlarla hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranır, inkişaf edir və xitam olunur. Bu ictimai münasibətlər cinayət-axtarış hüquq münasibətləridir və yalnız cinayət-axtarış hüquq normaları ilə nizamlanır.



**İstifadə edilmiş mənbələr:**

1. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (28.10.1999). [www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az)
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (25.08.2000). [www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az)
3. V.V.Lazarev. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. Bakı-Qanun, 2007.
4. F.Məmmədov, M.Mustafayev. Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. Bakı, 2002.
5. F.Muradov, N.Salmanzadə. Cinayət-axtarış hüququn. Bakı-Ekoprint, 2018.
6. F.Muradov, N.Salmanzadə. Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. 100 suala 100 cavab. Bakı-Mütərcim, 2014.

**Нуратдин Салманзаде**

**Уголовно-розыскные правоотношения****Резюме**

Данная статья посвящена исследованию уголовно-розыскных правоотношений и их составных элементов. Автор раскрывает закономерности возникновения, изменения и прекращения уголовно-розыскных правоотношений и проводит анализ классификации составных элементов данных отношений.

**Nureddin Salmanzade**

**Criminal-search law relationships****Summary**

The article is devoted to the investigation of criminal-search law relationships and its constituent elements. In the article the author explains the legitimacy of creation, variation, termination of criminal-search law relationships and analyzes the constituent elements of these relationships by classifying them.



LƏTİF ƏLİYEV  
ƏBİL ZEYNALOV  
SEVİNC QULİYEVA  
Məhkəmə ekspertizası mərkəzi

## RƏQƏMSAL AUDIO VƏ VIDEOYAZILARININ HAZIRLANMA ŞƏRAİTİNİN (YHŞ) DİAQNOSTİKASINDA KOMPLEKS YANAŞMA

**Açar sözlər:** audio-videoyazı, informasiya daşıyıcısı, montaj, kodlaşdırma, rəqəmsal audio və videoyazıların hazırlanma şəraiti.

**Ключевые слова:** аудио-видео запись, монтаж, носитель информации, обстоятельств изготовления цифровых видео- и звукозаписей (ОИЗ).

**Key words:** forensic analysis of digital audio and video, editing, information carrier, circumstances of manufacturing digital video and sound recordings

**A**udio və videoyazma texnologiyalarının inkişafı və 20-ci əsrin sonlarında analoq yazıdan rəqəmsal yazılara kütləvi keçid yeni növ yazıların ekspert araşdırmalarında tələb olunan yeni metodik göstərişlərin, xüsusilə də, tədqiq olunan obyektlərin yaranma şəraitini müəyyənləşdirmək üçün ümumi metodoloji sxemlərin hazırlanmasını tələb edir.

Təklif olunan yanaşmada tədqiqat mərhələlərinin hər birinin metodoloji detallarına diqqət yetirilmədən ekspert problemlərinin həlli üçün yalnız ümumi metodoloji sxemlər və istiqamətlər təklif olunur.

Audio və video signalın rəqəmsal yazılması informasiyanın yazma cihazının yaddaş qurğusunda (daşına bilən və ya sərt diskdə) müəyyən ünvanda baytlar (fayl) ardıcılığında qeydə alınması kimi baş verir. Yazma dedikdə eyni zamanda bu prosesin nəticəsi, yəni informasiya daşıyıcısının özünün xüsusiyyətlərinin və ya formasının dəyişməsi başa düşülür. İnformasiya daşıyıcısı məlumat siqnallarını özündə və ya səthində saxlamaq üçün is-

tifadə edilən bir fiziki cisimdir. Analox yazılarda olduğu kimi rəqəmsal yazılarda da yazı və informasiya daşıyıcısı bir-birindən ayrılmazdır.

Metodik ədəbiyyatlarda audio və videoyazıların məhkəmə-kriminalistik ekspertizasının obyektini 2003 - 2007-ci ildə belə müəyyən edilmişdir: "... görüntü və (və ya) səs şəklində məlumat mənbəyindən və bu mənbənin qeydə alındığı maddi daşıyıcıdan (maqnit yazısından) ibarət bir sistem." Rəqəmsal yazı üçün bu tərif tam sayıla bilməz, çünki təsvir və (və ya) səsə əlavə, yazının informasiya daşıyıcısına yazılma texnologiyasını əks etdirən digər kriminalistik əhəmiyyətli məlumatlar da ola bilər.

Müasir şəraitdə rəqəmsal yazılar üçün maddi daşıyıcı (informasiya daşıyıcısı) rəqəmsal yazının bayt ardıcılığı ilə yerləşdirilməsi (faylın) üçün hazırlanmış sərt yaddaş diski, optik disk, yazı qurğusunun daxili və ya daşınan fleş yaddaş kartlarıdır. Ona görə də "texniki" obyekt olaraq hər hansı bir hadisəni qeyd etmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində əldə olunan rəqəmsal yazı üç səviyyə ilə xarakterizə olunur:

- 1) informasiya daşıyıcısı ilə (maddi daşıyıcı ilə) ayrılmaz əlaqə,
- 2) müəyyən standartın (struktur konteynerinin) məlumat quruluşu,
- 3) orada qeyd olunan məlumatlar ("görüntü və (və ya) səs şəklində məlumat mənbəyi", digər məlumatlar).

Birlikdə götürülən bu xüsusiyyətlər indiki standart yanaşmada tədqiqat obyektini olaraq rəqəmsal yazı anlayışını ehtiva edir.



Hazırda elm və texnoloji tərəqqinin imkanlarından istifadə etməklə rəqəmsal yazılarda dəyişiklik imkanlarının genişlənməsi istintaq və məhkəmə orqanlarında rəqəmsal yazıların mötəbərliyini öyrənmək ehtiyacını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Aydınır ki, audio və videoyazının mötəbərliyi o deməkdir ki, yazı müəyyən bir texnologiya tərəfindən qeydə alınmış müəyyən bir yerdə, müəyyən vaxtda və müəyyən şəraitdə baş vermiş bir hadisəni həqiqətən əks etdirir. Əlbətdə, audio və videoyazının mötəbərliyi yazıda olan faktiki məlumatların və halların prosessual müəyyənləşdirilməsinin nəticələrinin digər sübutlarla müqayisəsinə əsaslanmaq istintaq və məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilir. Öz növbəsində rəqəmsal yazının mötəbərliyinin prosessual müəyyən olunması məhkəmə ekspertizası çərçivəsində bir sıra ekspert məsələlərinin həll edilməsi zərurətini ortaya çıxardır.

Təcrübə göstərir ki, məhkəmə və istintaq orqanları tərəfindən məhkəmə ekspertizası təyin edilərkən müxtəlif suallar, o cümlədən də "audio və videoyazıların texniki tədqiqat"ından kənara çıxan, lakin bütövlükdə rəqəmsal yazıların hazırlanma şəraitinə aid olan suallar qoyula bilər. Audio və videoyazıların orijinallığı və montaj haqqında ənənəvi suallardan başqa bu cür sualların müasir nümunələri parodiya (nitq sintezi), şifahi nitqin və səs xüsusiyyətlərinin proqramla dəyişdirilməsi, video və ya səs yazma mühitinin imitasiyası, audio və video emalı üçün kompüter texnologiyalarının digər istifadəsi haqqında suallardır.

Bu baxımdan, "yazının hazırlanma şəraiti" termini özündə daha geniş anlayışı ehtiva edir. Hazırkı tipik yanaşmada yazının hazırlanma şəraiti (YHŞ) kimi aşağıdakı 3 qrup məlumatların məcmusu başa düşülür:

- 1) hadisənin özü haqqında məlumat (təbiiliyi və ya təşkili baxımından);
- 2) hadisə haqqında məlumatın maddi daşıyıcıya yazılma üsulu və halı haqqında məlumat;
- 3) yazılmış məlumatların sonradan emalı barədə məlumat.

Göstərilən faktiki məlumatlar məcmusu YHŞ tərifinə uyğun olaraq aşağıdakı üç qrup suallar ilə xarakterizə edilə bilər:

Qrup 1):

- 1) Yazıda qeydə alınmış nitq hazırlanmış və ya sərbəstdirmi?
- 2) Yazıda qeydə alınmış akustik şərait bütövlükdə və ya qeydə alınmış akustik hadisələrin ardıcılığı ekspertin ixtiyarına verilmiş məlumatlara uyğundurmu?
- 3) Yazıda qeydə alınmış videoşərait bütövlükdə və ya hadisələrin ardıcılığı ekspertin ixtiyarına verilmiş hazırlanma şəraiti haqqında məkan, vaxt və başqa məlumatlara uyğundurmu?
- 4) Yazıda hadisənin, ətraf mühitin, yazılış şəraitinin təqlidi (imitasiya) kimi əlamətlər varmı?
- 5) Yazılış eyni məkanda, eyni şəraitdə yazılmışdır mı?

Qrup 2):

- 6) Yazının hazırlanma üsulu ekspertin ixtiyarına verilmiş məlumatlara uyğundurmu? (yazılışın aparılmasında istifadə olunan səs yazma qurğusunun adı haqqında məlumat)
- 7) Yazılış kəsilməz və ya fasilələrlə yazılmışdır?
- 8) Tədqiqata təqdim olunmuş yazı bir və ya bir neçə qurğu vasitəsi ilə yazılmışdır?
- 9) Yazılış tədqiqatda təqdim olunmuş səs yazma qurğusundan istifadə edilməklə yazılmışdır mı?
- 10) Yazılışın yazılma tarixi və vaxtı haqqında məlumat nədən ibarətdir?
- 11) Kadrlarda əks olunan qeyd tarixi və vaxtı yazılışın aparılma tarixinə, vaxtına və faylın son dəyişdirilmə məlumatlarına uyğun gəlirmi?
- 12) Yazıda yazılışın aparıldığı qurğunun adı, qeyd tarixi, vaxtı və müddəti haqqında məlumatlar varmı? Əgər varsa həmin məlumatlar ekspertə təqdim olunan məlumatlara uyğundur mu?

13) Yazıda faylın bütövlüyünə nəzarət, faylın bütövlüyünün rəqəmsal qorunması üçün hər hansı bir vasitə varmı?

14) Yazıda faylın optik diskə yazılması üçün istifadə olunan proqramın adı, yazılma tarixi, vaxtı haqqında məlumat varmı?

3-cü qrup):

- 15) Yazı orijinal və ya surətdirmi? Əgər surətdirsə hansı üsulla əldə olunmuşdur?
- 16) Yazıda montaj əlamətləri varmı?



17) Təqdim olunan yazı yazılışdan sonra proqram təminatı vasitəsi ilə təkrarkodlaşma yolu ilə əldə olunmuşdurmu?

18) Yazı informasiya daşıyıcısından pozulmuş ola bilərmi? Əgər pozulmuşdursa onu yenidən bərpa etmək mümkündürmü?

19) Yaddaşda yazı qurğusu, yazma tarixi və vaxtı haqqında əlavə məlumatlar olan hər hansı müşayiət olunan fayl varmı?"

20) Yaddaşda yazılış prosesini və ( və ya) dəyişiklikləri idarə etmək üçün proqram təminatından istifadə haqqında hər hansı bir məlumat varmı?"

Qeyd olunan iyirmi sual ekspertlər qarşısında qoyula bilən sualların nəzəri nümunələri kimi verilmişdir və ümumilikdə məhkəmə ekspertizası təyin olunarkən "məcburi siyahı" deyildir. Ümumiyyətlə, bu sualları aşağıdakı üç tipik suallar kimi ümumiləşdirmək olar.

1) Audio və ya videoyazıda qeydə alınan hadisənin süni təşkili (təqlid, hazırlıq və s.) əlamətləri varmı?

2) Audio və ya videoyazının hazırlanması üsu-

lu verilən məlumatlara uyğundurmu?

3) Audio və ya videoyazıda yazılışdan sonra ilkin xüsusiyyətlərin hər hansı bir dəyişdirilməsi (təkrarkodlaşma, montaj və ya digər dəyişikliklər) əlamətləri varmı?

YHŞ tam və obyektiv müəyyən olunması əldə olunan əlamətlərin hərtərəfli kompleks analizi nəticəsində mümkündür. Təklif olunan yanaşmada bu cür əlamətlər qrupları fərqləndirilir. Məhkəmə ekspertizası nəzəriyyəsinə, kompleks ekspert tədqiqatının elmi nəzəriyyəsinə belə əlamətlər sisteminə informasiya sahəsi deyilir. İnformasiya sahəsi, tədqiqat obyektinin formalaşması mexanizminə əsaslanan və ekspert tərəfindən yaradılan bir modeldir.

Beləliklə, təklif olunan yanaşmada tədqiqat obyektlərinin xüsusiyyətlərini qruplaşdırmaq üçün dörd məlumat sahəsindən istifadə olunur (sahələrin quruluşu təxmini xarakter daşıyır):

-1 informasiya sahəsində, rəqəmsal yazının hadisə, ətraf mühit, əlaqəli hallar və gediş şərtləri haqqında xüsusiyyətləri / əlamətləri əks olunur:

İ n f o r m a s i y a s a h ə s i l	
Akustik mühitin auditiv əlamətləri, akustik şərait	yazılışın aparıldığı yerin akustik şəraiti (küçə, açıq sahə, otaq)
	fön küyü
	hadisə / ünsiyyət növü (monoloq, dialoq), iştirakçıların sayı və ünsiyyət xarakteri
	hadisənin əsas və əlaqəli mövzuları / kommunikatativ vəziyyət, onların əlaqə dərəcəsi.
Hadisənin baş verdiyi ətraf mühitin vizual əlamətləri, hadisənin şəraiti	yeri, əlaqəli mövzular, mövsüm və / və ya gün
	fön küyü
	yazı qurğusunun çəkiliş obyektlərinə nəzərən yeri, hadisə / ünsiyyət iştirakçıları, yazılış yerinin işıqlanması, təsvir aydınlığı (optik sistemin təhrifi, siqnalın itməsi / təhrif edilməsi), kadrda- kadrda obyektlərin ölçüsündə dəyişikliklərin, işıqlanmanın, kölgənin dinamikası
	yazı qurğusunun zaman və vaxt generasiyasında dəyişiklik edilməsi
	hadisə iştirakçılarının təsvirləri, hərəkətlərinin və qarşılıqlı əlaqələrinin məzmunu və əlaqəsi

-2 informasiya sahəsində, rəqəmsal yazının audiovizual məlumatlarının formalaşmasının ilkin texnoloji mərhələləri (analoqdan rəqəmsala

çevrilmənin texniki xüsusiyyətləri və video və səs siqnallarının kodlaşdırılması) barədə məlumatlar əks olunur:



İ n f o r m a s i y a s a h ə s i 2	
Səs siqnalının analoq-rəqəm çeviriçisinə (ARÇ) ötürülməsinin və hazırlanmasının instrumental əlamətləri (mikrofon)	amplitud-tezlik xüsusiyyətlərinin (ATX) xarakteri
	fon küyü
	mikrofonun ümumi parametrlərinin qiymətləndirilməsi: həssaslıq, istiqamət, tezlik diapazonu, gücləndiricinin avtomatik idarə (GAİ) funksiyası
	traktada hər hansı bir şəraitdən, nasazlıqdan, qüsurdan, mexaniki zədələrdən, aşınma səbəbindən yaranan küy və siqnalın təhrifinin mövcudluğu
	“Mikrofonun elektroakustik parametrlərinin müəyyən olunması metodu” barədə standartda göstərilən digər parametrlər
videosiqnalın analoq-rəqəm çeviriçisinə (ARÇ) ötürülməsinin və hazırlanmasının instrumental əlamətləri (matrisa, obyektiv)	tezlik – kontrast xüsusiyyətlərinin (TKX) xarakteri
	obyektivin ümumi parametrlərinin qiymətləndirilməsi: ayırdetmə qabiliyyəti, fokus məsafəsi, diafraqm, işıq gücü
	siqnalda hər hansı bir şəraitdən, nasazlıqdan, qüsurdan, mexaniki zədələrdən, linzaların aşınmasından yaranan təhriflərin və aberbasiyanın mövcudluğu
	matrisin ümumi parametrlərinin qiymətləndirilməsi: ölçüsü, həssaslığı, dinamik diapazonu
	hər hansı bir nasazlıq, qüsür, mexaniki zədələnmə, matrisin aşınması (oxumada səhvlər, rəng küyü, "kənar" rənglər, "isti" piksel, "yapışmış" piksel) və s. səbəbindən siqnalda təhrifin mövcudluğu
	ARÇ üçün siqnalın ötürülmə üsulu: ARÇ qurğusu olan kompleks və ya siqnalın radio kanal vasitəsi ilə ötürülməsi (güc, daşıyıcı tezlik sabitliyi, tezlik diapazonu, modulyasiya növü.), digər üsullar.
siqnalın kodlaşdırılmasının və analoq-rəqəm (ARÇ) çeviricisinin instrumental əlamətləri	ARÇ-nin ümumi parametrləri: kvantlanma dərəcəsi, diskretləşmə tezliyi, kanalların sayı
	ARÇ-nin, yazma kanalının amplituda-tezlik xüsusiyyətlərinin xarakteri
	hər hansı bir nasazlıq, qüsür, ARÇ platasının aşınması səbəbindən yaranan küy və siqnal təhrifinin varlığı
	tarix göstərişinin, taymerin və yazı qurğusunun hər hansı digər xidməti siqnallarının mövcudluğu
	səs kodlaşdırmasının ümumi parametrləri: kodlaşdırma / sıxılma növü, kodek, bitreyt
	səs siqnalının qeyd nöqtələrinin paylanması
	səs siqnalının sabit komponentləri
	Səs siqnalının osilloqramı
	ümumi video kodlaşdırma parametrləri: rəng kodlaşdırma sistemi, kodlaşma / sıxılma növü, kodek, kadr ölçüsü, kadr tezliyi, bit dərəcəsi
	videoaxın kadrlarının parlaqlıq səviyyələrinin paylanması

- 3 informasiya sahəsində, rəqəmsal yazının yerləşmə xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar əks audiovizual və başqa məlumatlarının faylda olunur:



İ n f o r m a s i y a s a h ə s i 3	
Faylda məlumatların yerləşməsinin instrumental əlamətləri	faylın növü
	informasiyanın faylda yerləşməsinin texnoloji standartı (quruluşu)
	istifadə olunan yazma qurğusu, proqram təminatı, tarix, vaxt, yazılışın davam müddəti və s. barədə məlumatlar
	istehsalçı tərəfindən nəzərdə tutulmuş fayl yazılışının rəqəmsal qorunması, faylın bütövlüyünə nəzarət vasitəsi
	proqram təminatı və ya yazma qurğusunun nasazlığı səbəbindən yaranan məlum standartlarla, normalarla və ya başqa məlumatlarla hər hansı uyğunsuzluq

- 4 informasiya sahəsində yazı qurğusunun daxili və ya daşınan yaddaş qurğusunda faylın yerləşmə xüsusiyyətləri haqqında məlumatlar əks olunur:

İ n f o r m a s i y a s a h ə s i 4	
Yaddaş qurğusunda faylın yerləşməsinin instrumental əlamətləri	faylın optik diskə yerləşdirilməsi üçün istifadə olunan proqram təminatı və vaxtı. Faylın dəyişdirilmə və yaradılma tarixi
	yaddaşın fayl sistemi növü
	yaddaşda faylın yerləşmə qaydası və yeri
	yaddaşda mövcud olan və ya əvvəl silinmiş fayllar
	yaddaşda faylın yazılmağa başlandığı və qurtardığı zamanı, tarixi, kodlaşma parametrlərini, yazı qurğusu haqqında əlavə məlumatları əks etdirən mövcud və ya əvvəl pozulmuş texnoloji faylların mövcudluğu
	yaddaşda faylın hazırlanma prosesini və emalını idarə etmək üçün səsyazma qurğusuna məxsus “ştat” proqram təminatından istifadə izini əks etdirən mövcud və ya əvvəl pozulmuş texnoloji faylların mövcudluğu
	yaddaşda faylların post-emalı məqsədi ilə istifadə olunan xüsusi proqram təminatından (konvertor, redaktor) istifadə izini əks etdirən mövcud və ya əvvəl pozulmuş texnoloji faylların mövcudluğu

Aydındır ki, YHŞ-nin ekspert tədqiqatı praktikasında, konkret ekspert situasiyasından və ekspertə verilən suallardan asılı olaraq, bütün informasiya sahələrini təhlil etmək həmişə lazım olmaya bilər. Bundan başqa, konkret məsələni həll edərkən, müəyyən bir informasiya sahəsindən daha az məlumatlar əldə etmək və istifadə etmək mümkündür.

Buna görə 1 - 4 informasiya sahələrində tədqiqatın tamlığı ekspert tərəfindən konkret sual əsasında müəyyənləşdirilir. Təklif olunan yanaşma dinamikdir və qoyulan sualdan asılı olaraq fərqli bir quruluşa malik ola bilər. Nəzəri olaraq, araşdırma aşağıdakı cədvəldə göstərilən özündə 10 ekspert tapşırığını birləşdirən 4 mərhələdən ibarət ola bilər:

	Tədqiqat mərhələsi	Həll edilməli tapşırıq
1	İlkin tədqiqat (hazırlıq)	Tapşırıq 1:Ekspertin avtomatlaşdırılmış iş yerinə (AİY) daxil olan kompüterin “USB” portunun “ancaq oxuma” rejimində işləməsinə təmin etmək. Daşına birlən yaddaş qurğusundakı məlumatların istifadə etibarlılığını təmin etmək və onların orijinal fayl quruluşunu



	Tədqiqat mərhələsi	Həll edilməli tapşırıq
		<p>saxlamaq üçün dəqiq surətlərini (kopyasını) hazırlamaq. Ekspertin avtomatlaşdırılmış iş yerinə (AİY) daxil olan kompüterin xüsusi proqram təminatından istifadə etməklə faylın səs-lən-məsini və (və ya) faylın ixracını (videoyazı axınlarının ayrılması daxil olmaqla) təmin etmək:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- ekspertin avtomatlaşdırılmış iş yerinə (AİY) daxil olan kompüterin "USB" portunun "ancaq oxuma" rejimində işləməsini təmin etmək yazma qurğusunun yaddaşdaş diskindəki informasiyaya son giriş tarixi haqqında və digər kriminalistik əhəmiyyətli məlumatların təhlükəsizliyini təmin edir;</li> <li>- informasiya daşıyıcılarının (optik disklər, çıxarıla bilən disklər, sabit disklər) dəqiq nüsxələrinin (obrazlarının) çıxarılması tədqiqatın tam həcmdə aparılmasına imkan verir və orijinalların xüsusiyyətlərinin dəyişməzliyini təmin edir.</li> </ul> <p>Tapşırıq 2. Yazının ümumi parametrlərini müəyyən-ləşdirmək:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- faylın informasiya daşıyıcısında adı və yerləşməsi;</li> <li>- yazılışın davam müddəti;</li> <li>- səs və videotəsvirin kodlaşma parametri;</li> <li>- sistem obyekt kimi faylın yaranma tarixi və məzmununda son dəyişiklik tarixi barədə məlumat.</li> </ul>
2	Ekspertə təqdim olunmuş material və məlumatların qoyulmuş sualın həlli üçün yetərliliyinin analizi	<p>Tapşırıq 3. Tədqiqatın aparılması üçün yazının informasiya sahəsində olan məlumatlar külliyyatını müəyyən etmək:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- ekspert qarşısında qoyulmuş məsələnin həlli üçün mövcud məlumatların tamlığını, kifayətliyini müəyyən etmək;</li> <li>- ekspertin vəsadəti ilə YHŞ haqqında yeni materialların və əlavə məlumatların alınması zəruriliyinin müəyyən edilməsi. Vəsadətlə aşağıdakılar tələb oluna bilər: <ul style="list-style-type: none"> <li>- qeydə alınmış hadisə və / və ya onun iştirakçıları haqqında əlavə məlumatlar,</li> <li>- ekspertizaya təqdim olunan yazının yazıldığı qurğu vasitəsi ilə yazılmış eksperimental nümunələr və ya tədqiq olunan yazının aparıldığı yazma qurğusunun texniki xüsusiyyətləri barədə əlavə məlumat (metod, faylın formatı, video və səs kodlaşdırma parametrləri; zərurət olduqda cihazın özəl fayl sistemi (informasiya daşıyıcısı) haqqında məlumat), məlumatların qorunması vasitələrinin istifadəsi barədə məlumatlar və s.</li> <li>- tədqiq olunan yazının texniki xüsusiyyətləri barədə əlavə məlumatlar (mobil telefon danışığı olduğu halda uyğun şəbəkənin operatorundan alınan abonentlərin</li> </ul> </li> </ul>



	Tədqiqat mərhələsi	Həll edilməli tapşırıq
		<p>əlaqə müddəti) və s. - yazılışdan sonra texniki çevirmələr barədə əlavə məlumatlar və s.</p>
3	<p>3.1 Yazının xüsusiyyətlərinin pertseptiv diaqnozu.</p> <p>3.2. Audio-videoyazının instrumental diaqnostikasi</p>	<p>Tapşırıq 4: Yazılışın aparıldığı mühitdə danışmaq aktlarının yaranma, gedişat və tamamlanma xüsusiyyətlərinin, ətrafdakı akustik mühitin, akustik səs mühitində kommunikativ situasiya şəraitinin diaqnozu:</p> <p>a) kommunikativ situasiya yerinin akustik şəraiti (küçə, nəqliyyat, qapalı otaq, açıq məkan) b) fon küyü; v) kommunikasiya iştirakçılarının nəzərə alınmayan yazı qurğusunun yerləşməsi; q) nitq aydınlığı (o cümlədən: nitqin təhrif olunması, yazı səviyyəsinin dəyişməsi); d) kommunikasiyanın növü (monoloq, dialoq), iştirakçıların sayı və onların ünsiyyət xarakteri; e) kommunikativ situasiyanın əsas və əlaqəli mövzuları, onların bağlılıq dərəcəsi və s.</p> <p>Tapşırıq 5: Videoyazıda qeydə alınmış obyektlərin görüntülərinin meydana gəlməsi, gedişi və tamamlanması xüsusiyyətlərinin, videoyazıda qeydə alınmış ətraf mühit, kommunikativ situasiya şəraitinin diaqnozu:</p> <p>a) çəkilişdəki əsas və əlaqəli obyektlərin yeri; b) ilin fəslə və/və ya gününə; v) fon küyü; q) hadisə/kommunikasiya iştirakçılarının nəzərə alınmayan yazı qurğusunun yerləşməsi; d) yazılış yerinin işıqlanması, təsvirin aydınlığı (o cümlədən: siqnalın təhrifi / itməsi, optik sistemin təhrifi); e) obyektivin və matrisin cirkuliyi / qüsuru; j) hadisə/kommunikasiya iştirakçılarının görüntülərinin ümumi təsviri, onların hərəkətlərinin və qarşılıqlı əlaqələrinin məzmununu və bağlılığı; z) obyektlərin ölçüsündə dəyişikliklərin dinamikası, işıqlandırma, parıltı, kölgələr və s.</p> <p>Tapşırıq 6. Audiosiqnalın instrumental diaqnostikasi:</p> <p>a) akustik mühit komponentlərinin (diktorların danışığı, ətraf mühitin səsləri, fon küyü, harmonikalar) xüsusiyyətlərinin spektral-vaxt (amplitüd-tezlik, faza, digər) xüsusiyyətlərinin dinamikasının ayrı –ayrılıqda tədqiqi; b) danışmaq və qeyri- danışmaq səslərinin, harmonika fəzalarının ayrı –ayrılıqda tədqiqi;</p>





	Tədqiqat mərhələsi	Həll edilməli tapşırıq
		<p>v) səs emalının instrumental metodlarından istifadə edərək akustik mühitin ümumi xüsusiyyətlərinin (məzmununun) yazının məlum hallarına uyğunluğunun müəyyən edilməsi (bircinslilik, akustik şərait fonunun təqlidi və s.);</p> <p>q) akustik mühitin nitq və qeyri-nitq obyektlərinin əlaqəli mexanizmlərinin (ürək döyüntüsünün dövrü səsləri, məişət cihazlarının səsləri, radio / TV, küçə hərəkəti, texnoloji siqnallar, səsyazma qurğusunun keçidləri və ya qüsurları və s.) əlaqəliliyinin və təbiiliyinin tədqiqi;</p> <p>d) səs siqnalının təkrarlanan fraqmentlərinin axtarışı (“akustik mühitin klonlanması” halı) və s.</p> <p>Tapşırıq 7. Videosiqnalın instrumental diaqnostikası:</p> <p>a) videoyazıdakı əsas və əlaqəli obyektlərin xüsusiyyətlərinin (ışıqlanma, kölgənin vəziyyəti, həndəsi nisbət) dinamikasının, videoküyun xarakterinin ayrı-ayrılıqda tədqiqi;</p> <p>b) vizual məlumatların məzmununun və videoçəkilişin ümumi xüsusiyyətlərinin (yer, ətraf mühit, mövsüm, gün və s.) videoyazının məlum hazırlanma hallarına uyğunluğunun tədqiqi;</p> <p>v) videoyazıdakı əsas və əlaqəli obyektlərin qarşılıqlı əlaqəli mexanizmlərinin (məişət texnikasının iş prosesinin, küçə hərəkətinin, texnoloji siqnalların, səsyazma qurğusunun keçid prosesləri və ya qüsurlarının və s.) əlaqəliliyinin və təbiiliyinin tədqiqi;</p> <p>q) videotəsvirdə təkrarlanan fraqmentlərin axtarışı, kadrların ardıcılığının tədqiqi;</p> <p>d) səs axınının akustik şəraitinin video axınının məzmununa uyğunluğunun tədqiqi və s.</p> <p>Tapşırıq 8: Audio-videosiqnalın kodlaşma və analog-rəqəm çevrilmə texnoloji xüsusiyyətlərinin diaqnostikası:</p> <p>a) səs siqnalının kodlaşdırılmasının (kodlaşma/sıxma metodu, diskretləşmə tezliyi, kanal sayı, axın sürəti (bitreyt) və ARÇ-nin ümumi xüsusiyyətlərinin tədqiqi;</p> <p>b) səs siqnalının qeyd nöqtələrinin paylanma sıxlığının tədqiqi;</p> <p>v) səs siqnalının osilloqramının və sabit komponentlərinin xüsusiyyətlərinin tədqiqi;</p> <p>q) yazma kanalının amplitud-tezlik (ATX) xüsusiyyətlərinin tədqiqi;</p> <p>d) akustik mühitin müxtəlif kodlaşma parametrlili farqmentlərinin axtarışı;</p> <p>e) optik sistemin tezlik – kontrast xüsusiyyətlərinin</p>



	Tədqiqat mərhələsi	Həll edilməli tapşırıq
		(TKX) tədqiqi; j) videosiqnalın kodlaşdırılmasının (kodlaşma/sıxma metodu, kadrın ölçüsü, kadr tezliyi, rəng kodlaşdırma sistemi, axın sürəti (bitreyt) və ARÇ-nin ümumi xüsusiyyətlərinin tədqiqi; z) video axınının həqiqi və strukturda qeyd edilən kadr tezliyinin tədqiqi; i) müxtəlif kodlaşdırma parametrlərinin videogörüntü fragmentlərinin axtarışı və işıqlanma səviyyəsinin paylanma dinamikasının tədqiqi.
	3.3 Yazının binar strukturunun instrumental diaqnostikası	Tapşırıq 9: Rəqəmsal audiovizual və digər məlumatların faylda yerləşdirilməsinin texnoloji xüsusiyyətlərinin diaqnostikası: a) faylın yaradılmasında istifadə olunan səs yazma qurğusu tərəfindən yaradılmış yazma qurğusunun adı, tarix, vaxt, yazma müddəti və s. barədə məlumatların tədqiqi; b) faylın dəyişdirilməsində istifadə olunan proqram təminatının adı haqqında məlumatların tədqiqi; v) texnologiya istehsalçısı tərəfindən nəzərə alınmış yazının rəqəmsal qorunmasının bütövlüyünün tədqiqi; q) audiovizual məlumatların kodlaşdırma xüsusiyyətlərinin müqayisəli tədqiqi (kodekin işinin təhlili); d) faylın strukturunun normal vəziyyətdən sapmaların mümkün səbəblərini müəyyən etməklə (o cümlədən, kodlaşmış məlumatların bütövlüyünün pozulma əlamətlərini, audiovizual informasiyanın və ya faylın strukturunun təkrarkodlaşma əlamətlərini axtarmaqla) məlum texnoloji standartlarla, nümunələrlə və ya digər məlumatlarla (o cümlədən ekspert təcrübəsindən istifadə etməklə) müqayisəli tədqiqatı.
	3.4. Yazının qeydə alındığı informasiya daşıyıcısının instrumental diaqnostikası	Tapşırıq 10: Faylın informasiya daşıyıcısında yerləşdirilməsinin texnoloji xüsusiyyətlərinin diaqnostikası: a) faylın yerləşdirilməsi üçün istifadə olunan proqram təminatı (məlumat qeydinin yerləşdirildiyi tarix daxil olmaqla) barədə məlumat əldə etmək məqsədi ilə optik daşıyıcının tədqiqi; b) faylın informasiya daşıyıcısında yerləşmə xronologiyası barədə məlumatların öyrənilməsi, obyektin normal vəziyyətindən sapmaların mümkün səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi (xüsusən, faylın daşıyıcıdakı ünvanda "yenidən yazılması" əlamətləri və s.) v) faylın informasiya daşıyıcısında yerləşmə parametrlərinin yazma qurğusunun sistem parametrlərinə uyğunluğu və s. q) informasiya daşıyıcısında və/və ya yazma qurğusu



Tədqiqat mərhələsi		Həll edilməli tapşırıq
		sunda faylın yazılışının idarə olunması və sonrakı emalı üçün "ştat" və kənar proqram təminatının istifadəsi barədə məlumatların (o cümlədən: rəqəmsal diktofonların, smartfonların və s. proqram təminatının istifadəsi barədə) axtarışı; d) informasiya daşıyıcısında və/və ya yazma qurğusunda faylın sonradan işlənməsi üçün xüsusi proqram təminatından (konvertor, səs redaktoru) istifadə barədə məlumatın (xüsusən də əlaqəli binar, müvəqqəti, loq-fayllar və s.) axtarışı; e) əvvəllər mövcud olan və silinmiş fayllar haqqında məlumatların bərpası üçün informasiya daşıyıcısının və/və ya yazma qurğusunun tədqiqi
4. Tədqiqatın nəticələrinin qiymətləndirilməsi. Nəticənin tərtibi.		

Ekspert qarşısında qoyulmuş konkret sualdan asılı olaraq tədqiqatın mümkün sxemi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

1-3 qrup sualların №-si	Həll edilməli tapşırığın №-si									
	1		2		3		4		5	
1	1		2		3		4		5	
2	1		2		3		4		6	
3	1		2		3		5		7	
4	1		2		3		4		5	
5	1		2		3		4		5	
6	1		2		3		4		5	
7	1		2		3		4		5	
8	1		2		3		4		5	
9	1		2		3		4		5	
10	1		2		3		4		5	
11	1		2		3		4		5	
12	1		2		3		4		5	
13	1		2		3		4		5	
14	1		2		3		4		5	
15	1		2		3		4		5	
16	1		2		3		4		5	
17	1		2		3		4		5	
18	1		2		3		4		5	
19	1		2		3		4		5	
20	1		2		3		4		5	

### İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Г.А.Мусаев, Л.П.Алиев. Проблемы исследования цифровых записей телефонных (GSM) разговоров, измененных с помощью разных устройств. «Развитие новых видов и направлений судебной экспертизы», Международная научно-практическая конференция, Южный региональный центр судебной экспертизы Министерства Юстиции России, Ростов, 14-17 июня, 2011, 86



2. L.Əliyev, K.Nacıyev. Audio-video fayllarda yazılış vaxtı və ya sonradan edilmiş dəyişiklərin müəyyən olunmasında binar analiz rolunu. II Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminalologiyanın aktual məsələləri, № 51, 2010, s. 49-51
3. Əliyev L.P.Musayeva S.Z. Amplitud-tezlik xarakteristikasının (ATX) və ossiloqramın analizinə görə MP3 formatda yazılmış audiosiqnallarda təkrar kodlaşdırılma əlamətlərinin təyini. Akademik V.M.Əsgərovun 80 illik yubileyinə həsr olunmuş "Fizikanın aktual problemləri" BeynəlxalqElmi konfransının materialları, Bakı, 6 dekabr 2013 səh.
4. «Методическое пособие. Криминалистическая экспертная диагностика». - М.: РФЦСЭ при Минюсте России.2003.
5. «Методическое пособие. Современные методы, технические и программные средства, используемые в криминалистической экспертизе звукозаписей» - М.: РФЦСЭ при Минюсте России. 2003.
6. Иванов И.Л. «Таблица векторов идентификационных признаков изменений видеоаудио записей произведённых в процессе записи или после на цифровых носителях информации.» // Материалы международной научно-практической конференции «Функциональные стили звучащей речи» (г. Москва, 05–17 сентября 2005 г.), М., МГУ, 2005г. (<http://illidiy.orel.ru>)
7. Петров С.М. Обстоятельства изготовления цифрового изображения как предмет экспертного исследования // Материалы всероссийского семинара «Развитие новых видов и направлений судебной экспертизы» (г. Ростов-на-Дону, 14-17 июня 2011 г.). ЮРЦСЭ МЮ РФ, 2011.
8. Иванов И.Л., Петров С.М. «Dump. Криминалистическое исследование бинарной структуры файлов цифровых видео- и звукозаписей. Рекомендации по практическому применению» г. Орел, 2011г.
9. «An Inconclusive Digital Audio Authenticity Examination: A Unique Case». J Forensic Sci, January 2012, Vol. 57, No. 1; 16. «ESTABLISHING A STANDARD FOR DIGITAL AUDIO AUTHENTICITY: A CRITICAL ANALYSIS OF TOOLS, METHODOLOGIES, AND CHALLENGES by Daniel Lawn Rappaport», April 2012;

### **Комплексный подход при экспертной диагностике обстоятельств изготовления цифровых видео- и звукозаписей**

#### **Резюме**

Настоящая статья содержит типовой подход для проведения в судебно-экспертных учреждениях экспертных исследований обстоятельств изготовления цифровых видео- и звукозаписей (ОИЗ).

### **An integrated approach for expert diagnosis of circumstances making digital video and sound recordings**

#### **Summary**

This article contains a typical approach for carrying out expert studies in forensic institutions of the circumstances of making digital video and sound recordings (OIZ).



УДК 342.9

**ЕЛШАД ИБРАГИМЗАДЕ**

Аспирант Национальной Академии

Государственного Управления при

Президента Украины

Tel : +380685373333

Email: ibragimov@aze.in.ua

## ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ КОНТРОЛЯ МЕСТНОГО ОМБУДСМЕНА ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В УКРАИНЕ

**Açar sözlər:** Ombudsman, yerli Ombudsman, qanunçuluq, nəzarət, yerli idarəetmə orqanları.

**Ключевые слова:** уполномоченный по правам человека, местный омбудсмен, законность, контроль, органы местного самоуправления.

**Key words:** human rights, local ombudsman, legality, control, local government bodies.

**О**беспечение законности в деятельности органов местного самоуправления тесно связано с эффективностью обеспечения права граждан, проживающих на территории соответствующей административно-территориальной единицы, на обжалование решений, действий или бездействия этих органов. Одним из действенных механизмов такого обжалования институт уполномоченного территориальной общины по правам человека, ведь права человека чаще всего нарушаются именно на местном уровне. Кроме того, омбудсмен может быть дополнительным средством выявления и устранения нарушений законодательства, которые не были обнаружены в процессе осуществления административного надзора и внутреннего контроля.

Различные аспекты обжалования решений, действий или бездействия органов местного самоуправления и их должностных лиц рассматривались в трудах таких ученых, как О.

Батанова, П. В. Ворона, Т. А. Колomoец, Р. Куйбида, П. Д. Матвиенко, О.О. Петрышин и других. Однако, вопрос о возможности обжалования уполномоченному территориальной общины по правам человека не нашли достаточного теоретического осмысления.

Цель статьи состоит в обосновании на основе анализа опыта зарубежных государств и существующих теоретических разработок целесообразности и эффективности деятельности института местных омбудсменов в Украине.

Уставами некоторых украинских территориальных общин предусмотрено создание и деятельность уполномоченных территориальных общин по правам человека. Следует согласиться с тем, что обжалование решений, действий или бездействия органов местного самоуправления, их должностных или служебных лиц, коммунальных учреждений и предприятий в местный омбудсмена может повлиять на решение системных проблем в деятельности этих органов [1, с. 18]. Учитывая нераспространенность этого института в Украине целесообразно обратиться к иностранному опыту.

Местный омбудсмен выступает действенным механизмом общественного контроля за деятельностью местной власти в зарубежных странах – в частности, Великобритании, Канаде, Италии, Германии, Нидерландах, Франции. Так, все крупные города Нидерландов



имеют муниципального омбудсмана; во Франции существует специальный омбудсмен (Médiateur) для Иль-де-Франко и муниципалитета Парижа; большинство итальянских провинций также имеют муниципального омбудсмана (Defensori civici regionali) [2, с. 28].

Его распространенность в зарубежных странах обуславливается недостаточностью других форм надзора за деятельностью местной администрации. Хотя омбудсмен был институтом, присущей Швеции, где он впервые появился, он со временем стал средством контроля, который был введен и успешно применен многими государствами в качестве нового метода контроля за публичной администрацией. Именно неадекватность классических средств контроля за деятельностью органов власти называют важнейшей причиной, по которой на омбудсмана возлагаются полномочия по защите прав граждан в отношениях с публичной властью.

Как правило, необходимость существования различных уровней омбудсменов объясняется загруженностью общенациональных омбудсменов, а также необходимостью не только рассматривать жалобы граждан, но и использовать их для улучшения качества предоставления услуг и принятия решений местными органами [3, с. 14]. На него возлагается обязанность рассматривать жалобы на действия органов публичной власти. Функция омбудсмана одинакова во всех странах, тогда как их название может отличаться: защитник граждан в Канаде, представитель юстиции в Португалии, уполномоченный парламента в Великобритании, защитник гражданских прав в Польше, посредник во Франции.

Местные омбудсмены выполняют те же функции, что и общенациональные, однако выполняют их в определенном городе или регионе. Они защищают права местных жителей и предлагают пути решения проблем в местных органах власти, в частности выдвигая предложения по совершенствованию осуществления управления территориальной общиной. Впрочем, адаптация институт омбудсмана до местного уровня власти имеет свои особенности, связанные с особенностями органи-

зации органов местного самоуправления. Статус местного омбудсмана, как правило, определяется на уровне закона. В зарубежных странах их выбирают парламенты или местные ассамблеи (советы). Хотя во Франции мэр Парижа сам назначает местного омбудсмана. Избрание местного омбудсмана представительным органом способствует его независимости и укрепляет его демократическую легитимность. Он должен быть автономным в деятельности, касающейся его собственных полномочий. Существование института омбудсмана зависит от соблюдения независимости. Омбудсмен, который не является независимым, не может выполнять возложенные на него обязанности.

Функция муниципального омбудсмана заключается в защите граждан путем осуществления общего контроля за деятельностью органов местного самоуправления. Этот институт должен быть дополнительным, а не альтернативным механизмом контроля за деятельностью органа публичной власти. Главной задачей местного омбудсмана является изучение любых действий, осуществляемых местными органами власти, включая административные решения местных советов, как с точки зрения их формальных характеристик, так и справедливости принятия. Он осуществляет контроль за актами не только с точки зрения закона, но и прав человека. Однако, он, как правило, не рассматривает суть решения местного органа. Устанавливаются некоторые ограничения полномочий. Например, в Англии омбудсмен не расследует споры, возникающие в результате обычных и коммерческих операций, касающихся транспортных средств и общественного транспорта, кадровые проблемы, а также некоторые образовательные вопросы [3, с. 15].

Местный омбудсмен может действовать по собственной инициативе или по жалобе граждан на любые административные действия или бездействие органов местного самоуправления, а также на любой недостаток в работе этих органов, о котором ему сообщили. Важно право омбудсмана начинать производство по собственной инициативе (*ex officio*) в случае



выявления нарушения законности в деятельности органов власти, которые могут привести к нарушению прав граждан. В частности, омбудсмен может осуществлять контрольные полномочия по результатам своих наблюдений за местными газетами, журналами и общественным контролем, даже если жалобы отсутствуют. Омбудсмен наделяется полномочиями запрашивать необходимые данные и информацию в органах, иметь доступ к официальным документам, реестров и тому подобное.

Граждане, которые считают, что их права были нарушены субъектом властных полномочий, могут непосредственно обратиться к омбудсмену в письменной форме. Подача жалобы гражданином, как правило, не ограничивается условием официальности или формата. Важным является закрепление упрощенной, не ограниченной чрезмерными формальными требованиями, процедуры. Важнейшим требованием является то, что жалоба должна быть подписана, поскольку анонимные жалобы обычно не принимаются. Правом на жалобу могут воспользоваться граждане, хотя некоторые страны предоставили это право также юридическим лицам публичного и частного права. По-разному решается вопрос, следует ли признавать обязательным условием жалобы наличие материально-правовой заинтересованности лица.

После проведенного расследования омбудсмен предоставляет соответствующему органу предложения и рекомендации в связи с выявленными нарушениями. Местный омбудсмен сам не вправе отменять решения органа, однако может быть уполномочен вносить соответствующие представления об устранении нарушения и принятия мер по недопущению подобных нарушений в деятельности органов местного самоуправления и их должностных лиц в будущем. Кроме того, он регулярно подает отчеты в представительные органы соответствующего региона. В некоторых странах омбудсмен наделен полномочиями инициировать изменения нормативных актов, обращаться в Конституционный суд, нарушать дисциплинарные и уголовные производства и действовать как прокурор (например, в Шве-

ции). Хотя решение омбудсмена, как правило, носят рекомендательный характер, их действенность обеспечивается авторитетностью этого института. Именно поэтому к кандидатуре на роль местного омбудсмена должны относиться высокие требования – высокий уровень уважения общества, юридическое образование, опыт правозащитной деятельности. В свою очередь, невыполнение местным советом представлений местного омбудсмена может стать критерием для негативной оценки его деятельности со стороны избирателей, а также поводом для обращения в суд [1, с. 19].

Таким образом, среди основных положений, определяющих правовой статус омбудсмена в иностранных государствах, следует выделить: 1) основанность на понятии прав человека; 2) требования к кандидату на должность местного омбудсмена должны обеспечивать высокий уровень его авторитета в обществе; 3) должен быть независимым и беспристрастным в выполнении своих функций, избираться, как правило, представительным органом; 4) граждане могут обратиться в этот орган без особых формальностей и расходов; 5) наделение правом начинать производство как по собственной инициативе, так и на основании жалобы; 6) наделение правом проверки решения, действия или бездействия органа как на предмет нарушения законодательства, так и целесообразности использования дискреционных полномочий; 7) решение по результатам проведенного расследования носят рекомендательный характер, но должен иметь право вносить соответствующие акты об устранении нарушения и принятии мер по недопущению подобных нарушений в деятельности органов местного самоуправления и их должностных лиц в будущем.

**Выводы.** Для повышения уровня соблюдения законности органами местного самоуправления в Украине целесообразно ввести институт уполномоченного по правам человека территориальной общины как независимое официальное лицо, уполномоченное рассматривать и обрабатывать жалобы граждан на действия и бездействие органов местного са-



моуправления и их должностных лиц. Этот механизм должен быть дополнительным средством контроля за законностью, который функционирует как для гражданина, так и для органов публичной власти. С точки зрения гражданина, обращение к омбудсмену может быть эффективным инструментом, который обеспечивает оперативное, недорогое и неформализованные решения вопроса. С точки зрения органов местного самоуправления, омбудсмен может быть дополнительным средством выявления и устранения нарушений законодательства, которые не были обнаружены в процессе осуществления административного надзора и внутреннего контроля.

Такой контроль осуществляется путем получения и рассмотрения жалоб граждан, которые считают, что их права нарушаются решениями, действиями или бездействием органов

местного самоуправления. Кроме того, целесообразно предусмотреть право омбудсмена начинать производство по собственной инициативе в случае выявления нарушения законности в деятельности органов местного самоуправления, которые могут привести к нарушению прав граждан. Омбудсмен должен быть наделен полномочиями контролировать как законность, так и целесообразность действий местной власти. Значение института местного омбудсмена для обеспечения законности заключается в том, что реализуя указанные полномочия, он может способствовать устранению системных нарушений нормативных положений, которые допускают местные органы и касающихся прав и свобод лиц, проживающих на территории соответствующей административно-территориальной единицы.

#### Литература:

1. Куйбіда Р., Руда Т., Лиско Г., Школик А. Що треба знати службовцям місцевого самоврядування про суди: Практичний посібник для керівників органів місцевого самоврядування та юридичних служб / [Куйбіда Р., Руда Т., Лиско Г., Школик А.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К. : ТОВ «Софія-А». 2012. 112 с.
2. Dimitrijević P. Do we need local ombudsman – protector of human rights. Law and Politics Vol. 3, No1, 2005. P. 25 - 35
2. Sander G. Ombudsman and Local Governments. International Local Governments Congress, 2013.

#### Резюме

В статье на основе анализа опыта зарубежных государств и существующих теоретических разработок обосновывается целесообразность и эффективность деятельности института местных омбудсменов в Украине. Омбудсмен рассматривается как дополнительное средство выявления и устранения нарушений законодательства, которые не были обнаружены в процессе осуществления административного надзора и внутреннего контроля. Выделяются основные положения, которые определяют правовой статус омбудсмена в иностранных государствах.

#### Summary

Based on the analysis of the experience of foreign countries and existing theoretical developments, the article argues the expediency and effectiveness of the activities of the institution of local ombudsman in Ukraine. The Ombudsman is seen as an additional means of identifying and eliminating violations of the law that were not detected in the course of administrative supervision and internal control. The main provisions that determine the legal status of the ombudsman in foreign countries are highlighted.





AYGÜN MƏHƏRRƏMLİ

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin  
Akademiyasının Hüquq fakültəsinin I kurs tələbəsi  
aygunmaharramova02@mail.ru

## İŞGƏNCƏLƏRİN QADAĞAN EDİLMƏSİ VƏ İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ

**Açar sözlər:** işgəncənin qadağan olunması, işgəncənin tarixi, ermənilərin törətdikləri işgəncə və qəddar, qeyri-insani hərəkətlər, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar, işgəncənin növləri, AIHM qərarları, dövlətin öhdəlikləri, insan hüquqlarının qorunması

**XIX** əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaranan pozitiv hüquq tamamilə dövlətin iradəsi, əmr və göstərişlərindən ibarətdir. Buna görə də insanlar heç bir təbii hüquqa malik deyillər. İnsan yalnız qanunla müəyyən olunan və qanunvericilik aktlarında öz əksini tapan hüquqlara malikdir – insan hüquqları qanundan kənar ola bilməz. Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, insan hüquqları onların qabiliyyəti, mənşəyi, şəxsiyyəti ilə bağlı deyil, yalnız dövlətin qanunları ilə əlaqədardır. [1; səh 36] Bu gün cəmiyyətdə diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdən biri də insan hüquq və azadlıqlarıdır. Bu məsələ siyasi-hüquqi problemlər sırasında mühüm yer tutur. Milli inkişafın ən vacib şərti insan haqlarının qorunması və müdafiəsidir. Vətəndaşların hüquqlarını qorumaq dövlətin başlıca vəzifəsidir. Bu hüquqların təmin edilməsində dövlət heç bir halda, yəni fəvqəladə vəziyyət, hərbi vəziyyət, dövlətdaxili qeyri-sabitlik, müharibə şəraiti və təhlükəsi və s. hallarda boyun qaçıra bilməz. İnsan hüquqlarının içərisində mütləq hüquqlar, yəni dövlətin heç bir halda geri çəkilməyəcəyi hüquqlar fərqləndirilir. Mütləq hüquqlara 4 hüquq aid edilir: 1) Yaşamaq hüququ 2) İşgəncələrə məruz qalmamaq hüququ 3) Kəlləlikdə və asılı vəziyyətdə saxlanılmamaq hüququ 4) Qanunsuz cəzaya məruz qalmamaq hüququ. Bu məqalədə yuxarıda göstərilən mütləq hü-

quqlardan ikincisi – işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəzaya məruz qalmamaq haqqında beynəlxalq hüquqda və milli qanunvericiliyimizdəki normalara, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarına və daha çox bəhs edəcəyim ermənilərin azərbaycanlılara qarşı işgəncələrinə dair faktlara nəzər salınacaq. [1; səh 36] İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, XXI əsrdə yaşamağımıza baxmayaraq, hələ də müasir dünyada işgəncələr mövcuddur və tətbiq edilir. İşgəncələr, ləyaqəti alçaldan rəftarlarla bağlı hüquq mühafizə orqanlarına olan şikayətlər, bəzi dövlətlər arasında baş verən münaqişənin müharibəyə çevrilməsi nəticəsində əhalinin, xüsusilə də uşaqların fiziki və psixi əzab çəkməsi, xarici filmlərdəki bəzi səhnələr və ya oyunların psixi təsiri, ailə münaqişələri zamanı uşaqların fiziki xəsarətlərə məruz qalması və s. problemlər işgəncənin hal-hazırda mövcud olduğunu sübut edir. Azərbaycan vətəndaşı olaraq, ən aktual məsələ olan ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri işgəncə və qəddar, qeyri-insani rəftarları vurğulayacam. Azərbaycan xalqı 2 əsrə yaxındır ki, ermənilər tərəfindən beynəlxalq hüquq ümumtanınmış norma və prinsiplərinin, həmçinin əsas insan hüquqlarının kütləvi şəkildə pozulması, işgəncələr və digər qeyri-insani və alçaldıcı rəftarla müşayiət olunan etnik təmizləməyə və təcavüzlərə məruz qalmaqdadır. Yüzlərlə Azərbaycan vətəndaşı, o cümlədən uşaq, qadın və qocalar erməni əsir və girovluğunda dözülməz işgəncələrin qurbanı olmuşdur. Çoxsaylı faktlar sübut edir ki, əsir və girovlara müxtəlif işgəncələr verilmiş, onlar vəhşicəsinə döyülmüş, qəsdən şikəst vəziyyətinə salınmış, sinələrinə qızdırılmış xaç nişanları ilə damğa basılmış, dırnaqları və dişləri çıxarıl-



miş,ölənə qədər rezin və dəmir dəyənəklərlə döyülmüş,damarlarına benzin yeridilmişdir.

### İŞGƏNCƏNİN ÜMUMİ ANLAYIŞI

Dilimizdə istifadə olunan “işgəncə” sözü əsl etibarilə farscadan olan “şikəncə” sözündən olub, Azərbaycan türkcəsinə “ işgəncə “ formasında keçmişdir. Ərəbcə “əzab “ qavramını ifadə edir. İşgəncə əziyyət etmək,əzab vermək,iztirab vermək kimi mənalar daşıyır. [1; səh 36]

İşgəncənin tarixi kifayət qədər qədimdir.Qədim zamanlardan bəri işgəncənin cəza,qorxutma,etiraf üçün tətbiq edildiyi məlumdur.Tarix boyunca daha çox dinə qarşı çıxanlara, homoseksualistlərə,çadugərliklə məşğul olanlara,vətənin xəyanət edənlərə,zina edənlərə qarşı müxtəlif işgəncələr həyata keçirilmişdir. İşgəncə ilə bağlı ən qədim məlumata bir misirli şairin yazısında rast gəlinir. Şair II Ramzesin e.ə 1300-cü ildə kölələrə,istilaçılara qarşı tətbiq etdiyi işgəncələrdən bəhs etmişdir.[2] Cəmiyyətin inkişafı mürəkkəb xarakter aldıqca,işgəncənin də formaları “ təkmliləşdirilmişdir “ və normal insan ağılına gəlməyəcək qədər dəhşətli növləri tətbiq olunmuşdur. İşgəncənin növlərindən bir neçə nümunə:

**Mişar işgəncəsi** – Ən çox yayılmış işgəncə üsullarındandır. İlk olaraq günahı təsdiqlənən şəxs ağaca ayaqlarından bağlanır və iki ayağı arasından mişarla bədəni iki hissəyə ayrılana kimi kəsilirdi. Əsasən, bu üsul zina və oğurluq cinayətlərində adı hallanana tətbiq edilirmiş. [3]

**Məcburi hamam cəzası** – Günahkarlara tətbiq olunmuş işgəncə növü. Daha çox məhbuslara qarşı olunmuş bu işgəncə zamanı onların fırça ilə dərisini soyurlarmış. [4]

**Qanadlı qartal** – Məhkumu üzə aşağı uzadıb belini yarırdılar. Qabırğaları onurğaya bitişən yerindən sındırıb qartal qanadı kimi üzüyuxarı qaldırırdılar. Bu işgəncə üsulu ilkin xristianlara tətbiq olunurdu. [5]

Inkvizisiya məhkəmələrində işgəncədən istifadə 1252-ci ildən başlamış və yalnız 1816-cı ildə Roma Katolik kilsəsi tərəfindən qadağan olunmuşdur.

XIX əsrdən insan hüquqları dövlətlərin konstitusiyalarında təsbit edilməyə başlandı və indi demək olar ki, bütün dövlətlərin konstitusiyaları insan hü-

quqları və onların təminatlarını nəzərdə tutur.

XX əsrdə işgəncələr faşist Almaniyası,Çin,Latın Amerikası,Afrika və Asiya diktator və represiya rejimləri olan digər ölkələrdə yenidən geniş tətbiq olunmağa başlandı.1920-50-ci illərdə Sovet dövlətinin türklərə qarşı həyata keçirdikləri repressiyalar ən mühüm hadisədir.[2]

İşgəncə dindirmə üsulu kimi yeni yaranmış fenomen deyil. İlk yazılı qanunlardan bəri subyektlərdən məlumatların əldə olunması üçün istifadə olunmuşdur. İşgəncələr keçmişdə müxtəlif vaxtlarda Avropada həyata keçirilmişdir. Kilsə qanunlarının işgəncə tətbiqini nəzərdə tutan normaları,inkvizisiya məhkəmələri,tüküperdiciliyinə görə Çin işgəncələri, 1936-38-ci illərdə Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının “ qara siyahısına “ düşən şəxslərə etdikləri və nasist alman faşizmi və **Qarabağ müharibəsində ermənilərin həmvətənlərimizə qarşı törətdikləri qeyri-insani davranışlar və vəhşiliklər yaddaşımızdadır.** [1; səh 36]

### İŞGƏNCƏNİN HÜQUQİ ANLAYIŞI

İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki,işgəncənin hüquqi tərifı mediada və ya söhbətlərdə istifadə olunan,adətən ağrının gücü və yetirilmiş xəsarəti vurğulayan anlayışdan kifayət qədər fərqlidir.

Avropa Məhkəməsi işgəncəni xarakterizə edən elementləri müəyyən etsə də,belə rəftara tərif verməyə çalışmamışdır,lakin bir çox işlərdə işgəncələrə qarşı 1984-cü il tarixli BMT Konvensiyasında verilmiş anlayışa istinad etmişdir. Həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsində işgəncə anlayışı aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

“Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün“ **işgəncə** “ istənilən elə hərəkəti bildirir ki, əmin hərəkətlə *hər hansı şəxsdən və ya üçüncü şəxsdən məlumatlar və ya etiraflar almaq onun və ya üçüncü şəxsin etdiyi və ya etməkdə şübhəli bilindiği hərəkətə görə onu cəzalandırmaq,habelə onu və ya üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək üçün,yaxud istənilən xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı başqa səbəbə görə belə ağır və ya əzab dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs qismində çıxış edən digər şəxs tərəfindən və ya onların təhriki ilə,yaxud xəbərdar olmaları və ya susmaqla razılaşmaları ilə verilməklə,hər hansı şəxsə qəsdən fiziki və ya mənəvi cəhətdən güclü ağrı və ya*



*əzab verilir.* Yazlız qanuni sanksiyalar nəticəsində baş verən, həmin sanksiyalardan ayrılmaz olan və ya təsadüfən onlardan törəyən ağrı və ya təsadüfən onlardan törəyən ağrı və əzablar bu anlayışa daxil deyil.”[6; səh 12]

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş işgəncənin tərifindən aydın şəkildə “ qanuni cəza nəticəsində irəli gələn, bu cəzanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan, yaxud onun təsadüfən doğurduğu ağrı və ya iztirab “ istisna edilir. Cəzanın qanuniliyi həm milli, həm beynəlxalq standartlara o cümlədən, BMT-nin “ Məhbuslarla rəftara dair Minimal Standart Qaydalarına ( BMT- nin “ Bütün şəxslərin işgəncəyə məruz qalmasından müdafiəsi haqqında “ 1975-ci il Bəyannaməsində xüsusilə göstərilmişdir) istinadən müəyyən edilməlidir. Belə yanaşmada işgəncənin qadağan edilməsinin mütləq xarakteri, eləcə də onun məntiqli tətbiqinin zəruriliyi etiraf olunur. [6; səh 13]

Qəsdlə edilməsi onu ifadə edir ki, burada təqsirsiz məhz ehtiyatsızlıq yox qəsd forması ilə həmin hərəkətlər törədilir və ya hərəkətsizliyi işgəncə yaradan hallar baş verir. Yəni işgəncə həyata keçirən şəxs etdiyi hərəkətin mahiyyətini, ondan doğacaq halları görür, şüurlu şəkildə dərk edir və əksər hallarda bunu arzulayır. Nəyə görə əksər hallarda ? Çünki bəzən işgəncəni “ əmr qulları “ istəmədən də əmrə tabe olaraq həyata keçirmək məcburiyyətində olurlar. İşgəncə, ümumiyyətlə, bir anda baş verib bitmir, adətən, daha “ təsirli “ olması üçün müəyyən müddət davam etdirilir. Buna görə də işgəncənin ehtiyatsızlıqdan edilməsi məntiqdən kənar qalır və qəsdlə törədilməsi onun əsas əlamətlərindən sayılır. [1; səh 38]

Qanuni cəza anlayışını düzgün hesab etmək olar, çünki bəzən qanunları pozan şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması zamanı onların qarşı çıxması, hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına xəsarət yetirməsi halları baş verir və hücumə məruz qalan şəxs təhlükəni aradan qaldırmaq üçün məsuliyyətə cəlb olunan şəxsi zərərsizləşdirir. Məsələn, yaxalanma zamanı tutulmuş şəxsin polis əməkdaşlarının fiziki toxunulmazlığına zərər yetirməsi və onların təhlükədə olması zamanı, təhlükənin qarşısının alınması hallarında baş verən zərərsizləşdimə qanuni cəzaya səbəb olur.

İşgəncə özlüyündə dar və geniş mənada başa

düşülür. **Dar mənada** işgəncə dedikdə, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadəsini almağa və onu dindirməyə səlahiyyətli şəxslərin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə təqsirini etiraf etmək, cinayəti təsdiq edən sübutları ələ keçirmək, dindirmə zamanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadəsindəki ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasını təmin etmək, cinayətin digər iştirakçıların ələ vermək və ya törədilməsi mümkün digər cinayətlər haqqında məlumat almaq üçün onda fiziki və ya psixi zərər, ya da təhlükə meydana gətirən və ya insan ləyaqəti ilə uzlaşmayan hər cür maddi və mənəvi edilən kobud rəftar başa düşülür. **Geniş mənada** işgəncə dedikdə isə cinayət mühakiməsindən əlavə inzibati və intizam mühakimələrində təqsirləndirilən şəxslə yanaşı, şahid, ekspert və müdafiə tərəfinin digər iştirakçılarını da əhatəsinə alan qavram başa düşülür. [1; səh 39]

Konvensiyanın 3-cü maddəsində bildirilir: “ Heç kəs işgəncəyə, yaxud qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalara məruz qala bilməz.” Hətta terrorçuluq və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə kimi ən çətin şəraitdə belə, Konvensiya işgəncəni və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarı, yaxud cəzanı qəti şəkildə qadağan edir. Konvensiyanın digər maddələrindən fərqli olaraq, 3-cü maddənin müddəaları heç bir istisnayı nəzərdə tutmur və bu maddədəki öhdəliklərdən hətta Konvensiyanın 15-ci maddəsinə əsasən müharibə və ya xalqın həyatını təhdid edən fəvqəladə hallar zamanı geri çəkilməyə icazə verilmir. [7; səh 3]

İşgəncə bütün dövrlərdə və hər bir vəziyyətdə qadağan olunmuş fəaliyyətdir. Beynəlxalq hüquq müstəvəsində dövlətlər nəinki işgəncələri törətməkdən yayınmalı hətta belə fəaliyyəti kriminallaşdırmalıdır. Terrorizm də müasir dövrdə insan hüquqlarının pozuntusu olan ən böyük cinayətdir. Terrorizmlə mübarizə işgəncələrin qadağan olunması, ədalətli mühakimə və bu kimi bir sıra insan hüquqları ilə sıx bağlıdır. Sovet ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, biz terrorizmi yalnız dövlət xadimlərinə edilmiş hərəkət kimi qiymətləndirə bilmərik. Ona görə ki, real həyatda terror aktlarından daha çox günahsız kütlə, sivil şəxslər ziyan çəkir, həmçinin tək cəsiyasi deyil, etnik, dini, kriminal, separatist, işgəncə və s. zorakılıq da terrorizmin bir növüdür. Ölkə ərazisində və ya belə döv-



lətlərin vətəndaşlarına qarşı yönəlmiş terror aktlarına məruz qalan ölkələr xüsusilə də ABŞ və İsrail işgəncəni qanuni müstəviyə çıxartmaq cəhdləri edirlər. İsrailin misalında görürük ki, İsrail Ali Məhkəməsi xüsusi xidmət orqanlarının hərəkətlərini işgəncə deyil, sorğu metodu kimi dəyərləndirir. İsrail hökuməti ABŞ-ın 2002-ci il memorandumda açıq biruzə verdiyini nəzərdə tutur: fiziki və mənəvi ağrının ən yüksək həddi işgəncədir. [8; səh 5-6]

### ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI TÖRƏTDİKLƏRİ İŞGƏNCƏLƏR

Xalqımıza qarşı erməni millətçilərinin törətdiyi soyqırımın siyasətinin tarixi XVIII əsrin əvvəllərindən başlayır. Həmin dövrdə torpaqlarını Cənubi Qafqaza doğru genişləndirməkdə olan Çar Rusiyası ermənilərdən vasitə kimi istifadə edir. Qafqazda erməni dövləti yaradacağı vədi ilə onları şirnikləndirirdi. Ermənilər bu fürsətdən istifadə edərək öz məkrli siyasətlərini həyata keçirmək, ölkəmizin tarixi ərazisində erməni dövləti qurmaq məqsədilə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində soydaşlarımıza qarşı dəhşətli qırğınlar törətmişlər. Ermənilərin fasilələrlə, lakin düşünülmüş və planlı şəkildə davam edən soyqırımı siyasəti nəticəsində minlərlə günahsız azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş evləri yandırılmış, əmlakları qarət olunmuşdur. Bu vəhşiliklər əsrlər boyu davam etmişdir. XX əsrdə azərbaycanlılara qarşı daha amansız qanlı aksiyalar həyata keçirilmişdir. Bakı şəhərində başlanılan erməni vəhşilikləri Azərbaycanın bütün ərazisinə yayılmışdır. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılmış, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir. [9] 1905-1907-ci il ilk kütləvi qırğınlar, 1918-ci il 30 mart soyqırımı, Yanvar hadisələri, ən dəhşətli, qandonduran Xocalı soyqırımı və s.

Xocalı qətləli zamanı 613 nəfər öldürülmüşdür, onlardan 106-sı qadın, 70-i qoca olub. 8 ailə tamam məhv edilmiş, 1275 nəfər girov götürülmüşdür. Girov götürülənlərdən bir çoxunun taleyi bu günədək məlum deyildir. 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq bir valideynini itirmişdir. Ermənilər sağ qalmış və yaralı insanlar üzərində vəhşicəsinə hərəkətlər edirdilər. Onların başının dərisini soyur, başlarını və bədənin digər orqan-

larını kəsir, uşaqların gözlərini çıxarır, hamilə qadınların qarını süngü ilə deşir, insanları diri-diri yandırır, yaxud torpağa gömürdülər. Bütün bunlar insan hüquqlarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımı aktı olduğunu təsdiqləyir. Əfsuslar olsun ki, dünya ictimaiyyəti buna göz yumur. Amma biz azərbaycanlı gənclər bu vəhşilikləri hər zaman vurğulayıb dünyaya bəyan etməliyik. “Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Kommissiyası “nın heabatları, müharibə iştirakçıları, erməni müəlliflərinin yazdıqlarına əsaslanan ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri işgəncələri təqdim edəcəm. Bu günə qədər dünya tarixində heç bir insana və millətə qarşı edilməyən işgəncələr bizim xalqın yaşlı, uşaq, qadın və cavanlarının başına gətirilib. Onlara qarşı olunmuş ağılalmaz işgəncələri sizin də oxumağınız, düşməni tanımağınız və heç vaxt unutmamağınız üçün yazmalıyam.

**Hamilə qadınların qarınlarının cırılaraq uşaqların ordan çıxarılması** – ermənilər əsasən Xocalı şəhərindən əsir düşən hamilə qadınların qarınlarını əsgər bıçağı ilə cıraraq, onun bətnindəki uşağı itlərə yem edir, qadının daxilinə giliz, diri pişik, ilan, qurbağa, siçan və s. Doldurur, yaranı tikir və qadının əzablar içərisində ölməsinə baxırdılar.

**Siçovul yuvası** - əsirin əl-ayağını bağlayıb, dəmir vedrəyə oturdub, bağlayır və içərisinə diri siçovul qoyurlar. Vedrənin arxasın deşib siçovulun keçə biləcəyi dəlik saxlayır və əsiri həmin dəliyin üstə saxlayırlar. Sonra vedrəni qızdırırlar və içəridə istidən əriyən siçovul əsirin anus dəliyinə girərək onun daxili orqanlarını yeyir və çölə çıxır. Bu cəza növünü əsasən Suriya və Livan erməniləri edirlər.

**Odda yandırmaq** – bir neçə əsiri, qollarından hündürdən asaraq, ayaqları altında tonqal qalmaq, isti suda diri-diri yandırmaq, quyuya ataraq üstünə dizel yaxud benzin tökərək yandırmaq, dəmir boruya salıb oda atmaq, taxtaya bağlayıb od vurmaq və s. formada yandırmaq.

**Şüşə və mıx yedizdirmək** - əsirləri ac saxlayır və onlara şüşə, mıx, digər dəmir parçaları yeməyə məcbur edirdilər. Sağ qalana yemək verir, öləni isə ayaqyoluna atırdılar.

**Diş çıxarma** – onların qızıl dişini kəlbətinlə



dartıb çıxardır,yaxud da avtomatın qundağı ilə döyərək sındırırdılar. Əsirləri Azərbaycan meyitlərinin ağzından qızıl dişlərini çıxartmağa və qəbrləri açıdıraraq ölmüş insanların ağızlarındakı qızıl dişləri onlara gətirməyə məcbur edirdilər.

**Dırnaqların çıxarılması və dərinin soyulması** - əsirləri sıraya düzür və dırnaqlarını dartıb qoparırdılar. Sonra dərilərini ülgüclə soyurdular.[10]

Hətta belə qurbanların adı,soyadı,doğum tarixi,mənşəyini qeyd edərək sübut etməliyik:

▪ Girov götürülərkən **3 yaşı olan Şövqi Xaqani oğlu Əliyevin (24.07.1993)** bazu sümüyü Xankəndində erməni “ həkimləri “ tərəfindən çıxarılmış,nəticədə Şövqi ömürlük şikəst olmuşdur.

▪ Erməni nəzarətçiləri **Ağdam rayonundan girov götürülmüş Kəklilik Həsənovaya** dəhşətli işgəncələr vermiş mismar kəlnətini ilə onun 16 dişini çıxarmışlar.

▪ Hərbi əsir **Mürşüdoğ Sədrəddin Aslan oğlu** döyüldükdən sonra şüşə qırıqlarını udmağa məcbur edilmişdir.

▪ **Hayıl Məhəmmədəli oğlu Məmmədovun** damarına dizel yanacağı yeridilmiş,sinəsinə qızdırılmış xaçla damğa vurulmuşdur.

▪ Vəhşicəsinə döyülmə nəticəsində hərbi əsir **Cavid Ağa oğlu Hüseynovun** çənəsi və qabırğaları sınımışdır. Ermənilər dəmir parçası ilə Cavidin qoluna damğa basmış və yarasının üzərinə kislota tökmüşlər.[11]

## İNSAN HÜQUQLARI İLƏ BAĞLI DÖVLƏTİN ÖHDƏLİKLƏRİ

**Neqativ öhdəliklər** – Fərdin hüququnun təmin olunması üçün dövlətdən yalnız müəyyən hərəkətləri etməkdən (şəxsi özbaşına öldürməkdən,işgəncə tətbiq etməkdən,şəxsi həyata müdaxilə etməkdən və i.a.) çəkinmək tələb olunur. Neqativ öhdəliklərə aiddir:

- Qaytarmamaq və ya ekstradisiya etməmək (cinayətkarlığın təhvil verilməməsi)

- Ekstradisiya zamanı pis rəftar riskini müəyyən etmək [14;səh 14]

**Pozitiv öhdəliklər** – beynəlxalq insan hüquqları hüququnda dövlətin fundamental hüquqlardan səmərəli istifadəni təmin etmək üçün hər hansı bir aktiv fəaliyyətini təşviq edən öhdəliklər. Dövlətin “aktiv müdaxilə“, yəni müəyyən qanunverici-

lik,inzibati,təşkilati və digər tədbirlərin görülməsini tələb edir. Bu mənada o,dövlətlərin insan hüquqlarını pozmaqdan çəkinməyini nəzərdə tutan neqativ öhdəliklərdən fərqlənir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin fikrincə,pozitiv öhdəliklərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki,praktikada onlar milli hakimiyyət orqanlarından hüququn təmin edilməsi üçün zəruri tədbirlər görülməsini,yaxud daha dəqiq desək,fərdin hüquqlarını qorumaq üçün ağılabatan və münasib tədbirlər görülməsini tələb edirlər. Pozitiv öhdəliyin mövcud olub-olmadığını müəyyən edərkən,diqqət ictimaiyyətin ümumi maraqları və fərdlərin maraqları arasında ədalətli balansə yönəldilməlidir.[12] 3-cü maddə üzrə öhdəliklər:

1. Dövlətlərin hüquq sistemində fərdi təkə hakimiyyət nümayəndələri tərəfindən deyil,həm də digər şəxslər tərəfindən törədilən pozuntulardan müdafiə edən müddəaların olması (Drittwirkung effekti) [13]

Drittwirkung effekti - ərizəçinin dövlət nümayəndələri tərəfindən deyil,digər şəxslər tərəfindən qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması; Yeniyetmə oğlanın ögey atası tərəfindən amansızcasına döyülməsi və ya valideynin cəzalandırılma hüququ.[14; səh 15]

2. Pis rəftarlarla bağlı şikayətlərin araşdırılması üzrə prosessual öhdəliklər

3. Məhbusda xəsarət əlamətləri olduqda,həmin xəsarətin həbsdə saxlanma ilə əlaqəli olmasını sübut etmək dövlətin borcudur. (Tomasi Fransaya qarşı,sübutmə yükü)[15;səh 13]

### Pozitiv öhdəliyin növləri

**Prosessual öhdəliklər** – şəxslərin daha yaxşı müdafiəsini nəzərdə tutan dövlətdaxili prosedurların təşkili hüquqlarının pozulmasına görə yetərli müdafiə vasitələrinin təmin olunması. Məsələn, fərdlərin səmərəli araşdırma aparılmasını tələb etmək hüququ (onların hüquqlarının iddia edilən pozuntuları ilə bağlı) və daha geniş kontekstdə dövlətin çəkindirici və səmərəli cinayət qanunvericiliyini qəbul etmək vəzifəsi təmin olunur.

**Maddi-hüquqi öhdəliklər** – təmin olunan hüquqların tam həyata keçirilməsi üçün tələb olunan əsas tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Məsələn,polisin müdaxiləsini tənzimləyən düzgün normaların müəyyən edilməsi, qəddar rəftarın və ya



məcburi əməyin qadağan olunması, həbsxanaların zəruri şəraitlə təmin olunması, Konvensiya normalarının övladlığa götürmə haqqında qanunvericiliyə və daha geniş mənada ailə qanunvericiliyinə daxil edilməsi və s. [16]

### **İŞGƏNCƏ, QEYRİ-İNSANI VƏ LƏYA-QƏTİ ALÇALDAN RƏFTARLAR**

Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, işgəncə və qeyri-insani rəftar arasındakı başlıca fərq şəxsə verilən əzabın intensivliyindən asılıdır. Əzabın intensivliyi bu amillərlə müəyyən olunur:

- Pis rəftarın davametmə müddəti
- Pis rəftarın fiziki və mənəvi təsiri
- Zərərçəkmiş şəxsin cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyəti
- Pis rəftarın yerinə yetirilmə qaydası və metodu

Subyektiv elementlər, yəni zərərçəkmiş şəxsin cinsi, yaşı və sağlamlıq vəziyyəti hər hansı növ rəftarın intensivliyinin qiymətləndirilməsi zamanı əhəmiyyət kəsb etsə də, kifayət qədər kəskin ağrıya səbəb olan hərəkətlər şəxsin qadın və ya kişi olmasından, fiziki cəhətdən güclü olub-olmamasından asılı olmayaraq işgəncə hesab olunacaq. Bundan əlavə, digər rəftar növlərindən fərqli olaraq işgəncə, adətən, xüsusi məqsədin olmasını tələb edir.

İşgəncə hesab olunması üçün kifayət qədər intensivliyə və ya məqsədə malik olmayan rəftar qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar hesab olunacaqdır. Məhkəmənin təcrübəsində bu iki rəftar növü arasında da fərq müəyyən olunmuşdur. Belə ki, rəftar o zaman “qeyri-insani” hesab olunur ki, *əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə fasiləsiz olaraq saatlarla* tətbiq edilir və fiziki xəsarətə yaxud intensiv fiziki və mənəvi iztiraba səbəb olur. Çox zaman qeyri-insani rəftar halları şəxs tutularkən kəskin, lakin işgəncə hesab olunacaq dərəcədə intensiv olmayan pis rəftara məruz qaldığı zaman baş verir.

Ləyaqəti alçaldan rəftar isə zərərçəkmiş şəxsə də qorxu, iztirab və acizlik hissi oyatmağa yönəlir, belə rəftar onları alçalda və rüsvay edə bilər (Kudla Polşaya qarşı, No 30210/96, 26 oktyabr 2000-ci il). Bu növ rəftar həm də zərərçəkmiş şəxsin fiziki və mənəvi müqavimətini qıra və ya onu öz arzusuna və ya vicdanına qarşı hərəkət et-

məyə vadar edə bilər. Rəftar və ya cəzanın ləyaqəti alçaldan olmasının müəyyən edilməsi üçün rəftarın məqsədi şəxsi alçaltmaq və aşağılamaq olmalı və ya belə rəftarın nəticələri onun şəxsiyyətinə 3-cü maddəyə uyğun olmayan şəkildə təsir göstərməlidir. Buna baxmayaraq, belə məqsədin olmaması 3-cü maddənin pozuntusunun aşkar edilməsini istisna etmir (Labita İtaliyaya qarşı, No 26772/95, 6 aprel 2000-ci il)

İşgəncə və qeyri-insani rəftardan fərqli olaraq, ləyaqəti alçaldan rəftar müəyyən olunarkən zərərçəkmişin yaşı və cinsi kimi amillər daha mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər, çünki şəxsin ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalıb-qalmamasının qiymətləndirilməsi daha subyektiv xarakter daşıyır. Bununla bağlı Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, şəxsin başqalarının deyil, yalnız öz gözündə alçaldılması da pozuntunun müəyyən edilməsi üçün kifayət edə bilər (Tyner Birləşmiş Krallığa qarşı, No 5856/72, 25 aprel 1978-ci il) [17; səh 2-3]

### **AVROPA İNSAN HÜQUQLAR MƏHKƏMƏSİNDƏ İŞGƏNCƏ VƏ DİGƏR QƏDDAR DAVRANIŞLARLA BAĞLI BAXILAN İŞLƏR VƏ QƏBUL OLUNAN QƏRARLAR**

#### **Məcburi qusdurulma. Yallo Almaniyaya qarşı iş (No 54810/00, 30 yanvar 2000-ci il)**

29 oktyabr 1993-cü ildə mülki geyimli dörd polis əməkdaşı iki dəfə müşayiət etmişdir ki, ərizəçi kiçik plastik kütləni (“paket” adlandırılan kütləni) ağzından çıxardı və pul müqabilində başqa bir şəxsə verdi. Bu kütlələrdə narkotik maddə olduğunu düşünən polislər ərizəçiyə tərəf gedib onu həbs etmək istədilər, bu zaman o, ağzında olan digər paketi uddu. Polis əməkdaşları ərizəçidə heç bir narkotik maddə tapmadılar. Bundan sonra yubanma istintaq hərəkətlərini poza bilərdi, buna görə də dövlət prokuroru qərar çıxardı ki, paketin mədədən geri qaytarılması üçün həkim ərizəçini qusdurmalıdır. Ərizəçi Vuppertal-Elberfelddəki xəstəxanaya aparıldı. Qusmanın baş verməsi üçün zəruri olan dərmanı qəbul etməkdən imtina etdiyinə görə dörd polis əməkdaşı onu yerə yıxıb hərəkətsiz vəziyyətdə saxladılar. Sonra həkim ərizəçinin burnundan mədəsinə salınan boru vasitəsilə ona məcburi qaydada duz məhlulu və *İpecacuan-*



ha mayesi verdi. Bundan əlavə, həkim ona qusdurma yaradan morfin mənşəli başqa bir iynə vurdu. Nəticədə, ərizəçi içərisində 0,2182 qram kokain olan bir paketi mədəsindən geri qayıtdı. Ərizəçinin həbsə alınmasından və xəstəxanaya aparılmasından təxminən yarım saat sonra həkim onu müayinə etdi və elan etdi ki, onun səhhəti həbsə alınmasına imkan verir. Qusdurulmadan iki saat sonra kamerada ərizəçinin yanına polis gələn alman dilini bilməyən ərizəçi ingilis dilində bildirib ki, çox yorğun olduğuna görə iddia edilən cinayətə bağlı ifadə verməyəcək. O, 30 oktyabr 1993-cü ildə məhkəməyə qədər həbsə alındı. Ərizəçi iddia etdi ki, məruz qaldığı rəftardan üç gün sonra yalnız şorba içə bilirdi və borunun burnuna soxulmasına görə aldığı zədələr ucbatından iki həftə ərzində burnundan təkrar-təkrar qan gəlirdi. Hökumət buna etiraz edərək vurğuladı ki, ərizəçi öz iddiasını sübut etmək üçün tibbi rəy təqdim etməyib.

Qusdurulmasından iki saat yarım sonra ərizəçi həbsxanada mədəsinin yuxarı hissəsində davamlı ağrılardan şikayət etdi və bundan sonra gastrokopiya müayinəsinə məruz qaldı. Ərizəçiyə diaqnoz qoyuldu ki, o, qida borusunun aşağı hissəsinə mədə turşusunun axması nəticəsində həmin hissədəki qıcıqlanmadan əziyyət çəkir. Tibbi rəydə bu halın məcburi qusdurma ilə əlaqədar olması aydın şəkildə göstərilməmişdir.

Vuppertal rayon məhkəməsinə təqdim etdiyi 20 dekabr 1993-cü il tarixli arqumentlərində ərizəçi (o, bütün məhkəmə prosesi ərzində vəkillə təmsil olunmuşdu) onun məhkəmə araşdırmasında qusdurma nəticəsində əldə edilmiş sübutlardan istifadə olunmasına etiraz etdi, o, bu üsulu qanunsuz hesab etdi. Ərizəçi konkret olaraq, iddia etmişdir ki, narkotik maddələrlə bağlı cinayətə dair sübut əldə etmək üçün məcburi qusdurmanın həyata keçirilməsi Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə qadağan olunan qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil edir. Kokain paketinin mədədən geri qaytarılması üçün məcburi qusdurmadan istifadə etməklə polis əməkdaşları və müvafiq həkim vəzifələrini icra edərkən ona bədən xəsarəti yetirməkdə təqsirkar idilər. Cinayət Prosesual Məcəlləsi toksiki maddələrin bu yolla bədənə çıxarılmasını qadağan edir. Federal Konstitusiyaya Məh-

kəməsi müəyyən etdi ki, ərizəçi ixtiyarında olan bütün hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə etməyib, belə ki, o, Əsas Qanunun 2-ci maddəsinin 2-ci bəndinin birinci cümləsində təsbit olunmuş əsas hüququn tətbiq dairəsinin düzgün qiymətləndirilməməsindən qaçmaq üçün sözügedən tədbirdən cinayət məhkəmələrinə şikayət edə bilərdi. O, daha sonra bildirdi ki, məcburi qusdurulma Əsas Qanunun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə qorunan insan ləyaqətinə hörmət prinsipi ilə bağlı və ya Əsas Qanunun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə birgə götürülməklə 2-ci maddənin 1-ci bəndi ilə qorunan təqsirləndirilən şəxsin məhkum edilməsinə yardımçı olmaması prinsipi ilə bağlı hər hansı konstitusion etirazlar doğurmur. [18; səh 3,4,6,8]

#### **Sübut etmə yükü. Assenov Bolqarıstana qarşı iş (28 oktyabr 1998-ci il)**

Assenov və onu təmsil edən valideynləri iddia edirdilər ki, Assenov polis əməkdaşları tərəfindən qəddarlıqla döyülmüşdür. Bolqarıstan hökuməti bu iddiaya etiraz etmişdir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə qədər məsələni araşdıran Avropa Komissiyası hadisələrin üstündən 4 ildən artıq vaxt keçdiyinə və Bolqarıstanın dövlət orqanları tərəfindən vaxtında kifayət qədər müstəqil istintaq aparılmadığına görə iddiaçının və yaxud Bolqarıstan hökumətinin mülahizələrinin daha mötəbər olduğunu müəyyən edə bilməmişdir. Avropa Məhkəməsi də Komissiyaya kimi, ona təqdim olunmuş sübutlar əsasında ərizəçiyə xəsarətlərin polis tərəfindən yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsini qeyri-mümkün hesab etmişdir. Buna baxmayaraq, Avropa Məhkəməsi Assenovun iddiasının əsaslı olması, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun baş verməsi haqqında qənaətə gəldi və belə nəticə üçün əsas yaradan hal olaraq xüsusilə qeyd etdi ki, "polis və ya digər dövlət nümayəndələri tərəfindən qeyri-qanuni şəkildə və 3-cü maddəyə zidd olaraq pis rəftara məruz qalması barədə sübut oluna bilən iddianın qaldırıldığı belə hallarda, bu müddəə Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən, dövlətin "yurisdiksiyası daxilində hər kəsin Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə" dair ümumi öhdəliyi ilə birlikdə götürülməklə, effektiv rəsmi istintaqın



aparılmasını birbaşa tələb edir. Həmin istintaq məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsi və cəzalandırılmasına gətirib çıxartmaq iqtidarında olmalıdır. Əks halda, işgəncələrin və qeyri-insani, yaxud alçaldıcı rəftar və cəzaların ümumi hüquqi qaydada qadağan edilməsi, bunun fundamental vacibliyinə baxmayaraq, təcrübədə qeyri-effektiv olacaqdır və bəzi hallarda, dövlət nümayəndələrinin faktiki olaraq cəzalandırılmadan öz nəzarəti altında olanların hüquqlarını pozmaq imkanı kimi çıxış edəcəkdir.”[19; səh 2]

### **Rupa Rumıniyaya qarşı iş ( № 37971/02)**

Konvensiyanın 3,6 və 13-cü maddələrinə istinadən verdiyi şikayətdə göstərmişdir ki, 2000-ci ildə küçədə gedərkən polisə şəxsiyyət vəsiqəsini təqdim etməkdən boyun qaçırdıqdan sonra polis əməkdaşını vurmuş və onun nəqliyyat vasitəsinə zərər yetirmişdir. Cinayət işi üzrə icraat ərizəsinin əleyhinə qurulmuşdur. Belə ki, Rupa iddia edir ki, sorğu zamanı o mütədami olaraq döyülmüşdür və hadisənin araşdırılması effektiv həyata keçirilməmişdir. Həmçinin o, şikayətində effektiv müdafiə üsulundan məhrum edildiyini göstərmişdir. Əlavə olaraq, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə istinad edərək göstərmişdir ki, dövlət ittihamçısı onun özünün sərbəst olaraq vəkil seçməsinə izn verməmiş və dövlət hesabına vəkil təyin edilmişdir, həmin vəkil isə ona adekvat köməklik göstərməmişdir. AİHM yekun aktında zərərçəkmiş 5200 avro mənəvi zərərə görə və 5000 avro da vəkilə ödənilmiş xərclərin kompensasiya edilməsi qərarına gəlmişdir.[1; səh 42]

### **İŞGƏNCƏNİN QARŞISININ ALINMASI ANLAYIŞI**

“Chambers” lüğətinə görə “qarşısını almaq” dayandırmaq, mane olmaq, hadisəni dayandırmaq, qeyri-müəyyən etmək, döndərmək anlamlarını ifadə edir. İşgəncəyə qarşı mübarizə sahəsində bir çox tədbirlər “qarşısını alma” kimi təsvir edildiyi zaman, işgəncənin qarşısının alınmasının iki ayrı-ayrı formasının fərqləndirilməsi vacibdir. Bu fərq tədbirin həyata keçirilməsinin vaxtına və istifadə olunan yanaşmaya əsasən aparılır. **Birbaşa qarşısını alma (zəiflətmə)** – məqsədi risk amilləri azaltmaqla və mümkün səbəbləri aradan qaldırmaqla **işgəncənin baş verməsinin qarşısının**

**alınmasıdır.** Belə müdaxilə işgəncənin baş verməsindən əvvəl həyata keçirilir və təlim tədris və saxlanma yerlərinin müntəzəm monitorinqi vasitəsilə işgəncəyə və pis rəftara gətirib çıxara bilən ilk səbəbləri əks etdirmək məqsədini daşıyır. Birbaşa qarşısını alma tədbiri olaraq, uzun müddətdə işgəncənin baş verə bilməyəcəyi mühitin yaranmasına yönəldilir.

**Dolayı qarşısını alma (saxlama)** – işgəncə və ya pis rəftar hallarının artıq baş verdiyi zaman olaraq **belə əməllərin təkrar olunmasının qarşısının alınmasına** yönəlir. Dolayı qarşısını alma, baş vermiş halların araşdırılması və sənədləşdirilməsi pislənməsi, məhkəmə prosesi, əməlləri törətmiş şəxslərin təqib olunması və cəzalandırılması, habelə zərərçəkmiş şəxslər üçün təzminatın verilməsi vasitəsilə potensial işgəncə verənləri işgəncənin “qiymətinin” onun mümkün “bəhrəsindən” qat-qat baha olmasından əmin etmək məqsədini daşıyır.

Bu iki yanaşmada fərqli strategiya və metodologiyadan istifadə olunduğuna görə həmin fərq nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda, onlar bir-birini tamamlayır və işgəncənin qarşısının alınması üzrə kompleks strategiyanın tərkib hissələrini təşkil etməlidirlər.

BMT-nin Baş Məclisinin 1948-ci ildə qəbul etdiyi İnsan Hüquqları haqqında Ümumdünya Bəyannaməsinin 5-ci maddəsində bildirilir ki, “Heç kəs işgəncəyə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya məruz qala bilməz “

İşgəncənin və digər formada pis rəftarın qadağan edilməsi insan hüquqlarının beynəlxalq müdafiə sistemində xüsusi statusa malikdir. O, bir sıra beynəlxalq və regional müqavilələrə daxil olunub, habelə bütün dövlətlər üçün məcburi olan beynəlxalq adət hüququnun bir hissəsini təşkil edir.

İşgəncənin qadağan edilməsi mütləqdir və heç bir halda əsaslandırıla bilməz. Bu qadağa məhdudlaşdırıla bilməz, yəni heç bir halda, o cümlədən müharibə şəraitində, daxili siyasi qeyri-sabitlik və ya başqa fəvqəladə vəziyyət zamanı işgəncənin qadağan olunmasının dövlət tərəfindən müvəqqəti ləğv edilməsinə yol verilmir. Bundan əlavə, işgəncənin qadağan olunması beynəlxalq hüququn im-





perativ norması kimi qəbul edilmişdir. Başqa sözlərlə, o, digər müqavilənin və ya adət hüququnun ziddiyyətli müddəasından üstündür.

İşgəncənin qadağan olunmasının xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, dövlətlərin insan hüquqlarının hörmət, müdafiə və əməl edilməsi üzrə ənənəvi öhdəlikləri işgəncənin və digər formada pis rəftarın qarşısının alınması üzrə əlavə öhdəliklə tamamlanır. Dövlətlərdən onun baş verməsinin qarşısını almaq üçün müsbət tədbirlərin görülməsi tələb olunur. “İşgəncəyə gəldikdə, dövlətlər tərəfindən milli implementasiya tədbirlərinin tətbiq etmədən həyata keçirilməsinə başlamaq tələbi bu təcrübənin qadağan edilməsi üzrə beynəlxalq öhdəliyin ayrılmaz hissəsidir”

BMT-nin İşgəncə əleyhinə Konvensiyasında, həmçinin iştirakçı dövlətlərin işgəncənin və digər formada pis rəftarın qarşısının alınmasına dair dəqiq öhdəliyi nəzərdə tutulur. 2.1-ci maddəyə müvafiq olaraq “hər bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncə hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün təsirli qanunvericilik, inzibati, məhkəmə və digər tədbirləri həyata keçirir”, 16-cı maddədə isə tələb olunur ki, “hər bir iştirakçı dövlət (...) digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinin (...) qarşısını almağı öhdəsinə götürür.” Onun Fakültativ Protokolunda iştirakçı dövlətlərə müstəqil beynəlxalq və milli orqanlar tərəfindən saxlanma yerlərinə müntəzəm başçəkmələr sistemi yaradılmaqla həmin öhdəlikləri yerinə yetirməyə yardım edən mexanizm müəyyən olunur.

Dövlətlərin işgəncənin qarşısını almaq vəzifəsinin olmasına baxmayaraq, o, heç də həmişə təcrübədə tətbiq olunmur, işgəncənin qarşısının alınması anlayışı ilə bağlı isə ümumiyyətlə başa düşmənin çatışmazlığı vardır. Bu müqəddimə də işgəncənin qarşısının alınmasının anlayışı müəyyən olunur, işgəncənin qarşısının alınmasına dair kompleks strategiyanın çərçivələri verilir və MİHT-lərin oynaya bildiyi preventiv rolu təsvir edilir. [6; səh2-3]

## BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRDƏ İŞGƏNCƏNİN VƏ DİGƏR FORMADA PİS RƏFYARIN QADAĞAN EDİLMƏSİ

### İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyan-

**namə 5-ci maddə** - “ Heç kəs işgəncəyə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara məruz qala bilməz.” İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə həmçinin deyilir ki, insanların hüquqları pozulduğu təqdirdə onların “səmərəli müdafiə vasitəsinə” hüququ vardır.

**Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt 7-ci maddə** - “ Heç bir şəxs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalara məruz qala bilməz.” Bundan əlavə, 10-cu maddədə bildirilir ki, “ azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə humanist qayda və insan şəxsiyyətinin ayrılmaz ləyaqətinə hörmətlə rəftar edilir.

Pakt – onu ratifikasiya etmiş bütün dövlətlər üçün məcburi olan beynəlxalq müqavilədir. Pakta tərəfdar çıxmış dövlətlərin böyük sayda olması (2010-cu ilin aprelinə qədər 165) nəzərdə tutulmuş insan hüquqları standartların yüksək səviyyədə qəbul olunmasını göstərir.

**BMT – nin Konvensiyası** – İşgəncəyə dair ən mükəmməl beynəlxalq müqavilədir. Konvensiyada işgəncənin mütləq qadağan edilməsinə dair bir sıra mühüm müddəalar nəzərdə tutulur və müqavilə öhdəliklərinin iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün işgəncəyə qarşı Komitə təsis olunur. Komitə iştirakçı dövlətlərin məruzələrinə və fərdi şikayətlərə baxır. Komitənin yekun rəyləri və fərdi şikayətlərə dair mövqeləri Konvensiyanın şərh olunması üçün əlavə yardım göstərir. 2010-cu ilin aprelinə olan məlumata görə, 146 dövlət Konvensiyanı ratifikasiya etmişdir.

**Konvensiyanın 2-ci maddəsinə** müvafiq olaraq, hər bir iştirakçı dövlətin işgəncə əməllərinin qarşısını almaq üçün bütün zəruri tədbirləri görmək öhdəliyi vardır. Buna qanunvericilik, inzibati və məhkəmə tədbirləri, habelə münasib olan hər hansı başqa tədbirlər daxildir.

**Konvensiyanın 4-cü maddəsində** tələb olunur ki, hər bir iştirakçı dövlət öz cinayət qanunvericiliyində işgəncənin cinayət sayılmasını təmin etsin.

**Konvensiyanın 10-cu maddəsində** iştirakçı dövlətlərdən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, tibb işçiləri, vəzifəli şəxslər və azadlıqdan məhrum etmə ilə məşğul olan başqa şəxslər üçün



işgəncənin qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına dair tədris və informasiyanın təmin edilməsi tələb olunur.

**İşgəncə əleyhinə Konvensiyanın Fakültativ Protokolu** - İşgəncə əleyhinə Konvensiya 2002-ci ildə qəbul edilmiş və 2006-cı ildə qüvvəyə minmiş Fakültativ Protokolla tamamlanır. Fakültativ Protokolda yeni normativ standartlar müəyyən edilmir. Əksinə, burada həbs yerlərinə beynəlxalq və milli orqanlar tərəfindən müntəzəm başçəkmələr sistemi müəyyən edilərək Konvensiyanın 2 və 16-cı maddələrindəki işgəncənin qarşısının alınmasına dair öhdəliklərə yeni qüvvə verilir.

### DİGƏR MÜQAVİLƏLƏR

**“Uşaq hüquqları haqqında “ Konvensiyanın 37-ci maddəsində** uşaqlara münasibətdə işgəncə və pis rəftara dair xüsusi müddəə, **“ Bütün fəhlə miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında “ Konvensiyanın 10-cu maddəsində** və **“ Əlillərin hüquqları haqqında “ Konvensiyada** bununla bağlı müddəalar təsbit olunub.

**“ Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında “ Konvensiyada** işgəncə ilə bağlı ayrıca müddəanın olmadığına baxmayaraq, BMT-nin müvafiq saziş orqanı işgəncə ilə əlaqədar olan, qadınlara münasibətdə zorakılığa dair ümumi tövsiyəni qəbul etmişdir (ümumi tövsiyə 19,1992)

### İŞGƏNCƏNİN VƏ DİGƏR PİS RƏFTARIN REGIONAL SƏNƏDLƏRDƏ QADAĞAN EDİLMƏSİ

**Amerika Dövlətləri Təşkilatının müqavilələri 1969-cu ildə qəbul edilmiş “ İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası “ – Amerika Dövlətləri Təşkilatının regional müqaviləsidir. 5-ci maddədə bildirilir ki,** “ Heç bir şəxsin onun fiziki, əqli və psixi toxunulmazlığına hörmətlə yanaşma hüququ vardır. Heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan cəzalara və ya rəftara məruz qala bilməz.” Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə insan şəxsiyyətinin ayrılmaz ləyaqətinə hörmətlə rəftar olunmalıdır. Amerika Dövlətləri Təşkilatında həmçinin işgəncə ilə əlaqədar ayrıca müqavilə qəbul edilmiş-

dir: “ İşgəncəni qadağan etməyə və cəzalandırmağa yönəlmiş Amerikalılararası Konvensiya “ (1985-ci il) Konvensiyada işgəncənin aşağıdakı tərif verilir (2-ci maddə). Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün “işgəncə” dedikdə, cinayət işi üzrə istintaqın məqsədləri üçün qorxutmaq vasitəsi kimi, şəxsin cəzalandırılması vasitəsi kimi, preventiv tədbir kimi, cəza kimi, yaxud hər hansı digər məqsədlə şəxsə fiziki və ya psixi ağrı, yaxud iztirab verməklə qəsdən törədilmiş əməl başa düşülür. İşgəncə kimi, həmçinin zərərçəkmiş şəxsiyyətinin məhv edilməsinə, yaxud onun fiziki və ya psixi imkanlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş metodların, hətta onların fiziki və ya psixi ağrıya gətirib çıxarmasından asılı olmayaraq, şəxs barəsində tətbiq edilməsi başa düşülür.

**İnsan və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyası** – Afrika Birliyi Təşkilatı tərəfindən 1981-ci ildə qəbul edilmiş Afrika Xartiyasında bildirilir ki, “ Hər bir şəxsin insanın ayrılmaz ləyaqətinə hörmətlə yanaşma və onun hüquqi statusunun tanınması hüququ vardır. İnsanın hər hansı formada istismarı və alçaldılması, xüsusilə köləlik, qul alveri, işgəncə, qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəzalar və rəftar qadağan edilir.

**İnsan hüquqlarının Ümumislam Bəyannaməsində** göstərilir ki, heç kəsə mənəvi iztirab, yaxud cismani işgəncə verilə bilməz, onun özünə, yaxud qohumlarının və yaxın adamlarına zərər vuran rəftar edilə bilməz, heç kəs cinayət törətməyini etiraf etməyə, yaxud onun mənafeyinə zərər vuran hərəkətlərə razılıq verməyə məcbur edilə bilməz.

**Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində** işgəncə, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan edilməsi ilə bağlı bir sıra normalar mövcuddur. İlk növbədə, **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsinin 3-cü bəndi** qeyd olunmalıdır:

III. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəzaya məruz qala bilməz.

### BMT-nin standartları

İşgəncənin qarşısının alınması ilə əlaqədar ola-



raq Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən bir sıra standartlar, o cümlədən aşağıdakılar işlənib hazırlanmışdır:

- “Məhbuslarla rəftara dair Minimal Standart Qaydaları “
- “ Məhbuslarla rəftara dair Əsas Prinsiplər “
- “ Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Qaydaları “
- “ Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının Davranış Məcəlləsi “
- “ İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzalar hallarının səmərəli surətdə araşdırılması və sənədləşdirilməsinə dair Prinsiplər “ (“İstanbul Protokolu”)
- “ Yuvenal ədliyyənin həyata keçirilməsinin Minimal standart qaydaları “ (“Pekin qaydaları”)

### Regional standartlar

#### Avropa şurası

İşgəncənin qarşısının alınması ilə bağlı Avropa Şurasında bir sıra sənədlər hazırlanmış, həmçinin Nazirlər Komitəsi tərəfindən bir neçə tövsiyə qəbul edilmişdir. Aidiyyəti olan standartlar aşağıdakılardır:

- “Avropa Həbsxana Qaydaları “ (2006-cı ilin yanvarında yenidən baxılmışdır)
- “Polis haqqında Bəyannamə “
- “ Polis etikasına dair Avropa Məcəlləsi “
- İşgəncənin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin hazırladığı standartlar
- 2001-ci ildə Avropa İttifaqı tərəfindən həmçinin “ İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzalara dair Rəhbər prinsipləri “ qəbul edilmişdir.

### İŞGƏNCƏ VƏ DİGƏR ALÇALDICI RƏFTARLARIN QARŞISININ ALINMASI ÜZRƏ QURUMLAR

İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında 26 noyabr 1987-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, nə-

zarət funksiyasını həyata keçirən orqan qismində **İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi** yaradılmışdır.

İşgəncələrə qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi və pozulmuş insan hüquqlarının bərpasında bir sıra **beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları** da mühüm fəaliyyət həyata keçirirlər. Həmin təşkilatlara **Amnesty International, Human Rights Watch, İnsan Hüquqları Beynəlxalq Cəmiyyəti, İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Assosiasiya, İşgəncələr əleyhinə Beynəlxalq Təşkilat, İşgəncə qurbanlarının reabilitasiyası üzrə Beynəlxalq Şura, İşgəncə qurbanlarına könüllü Yardım Fondu və s.** kimi qurumlar aiddir.

2004-cü ilin iyun ayından etibarən təcridxanalarda, müvəqqəti saxlanılma yerlərində işgəncə hallarının qarşısının alınması, insan hüquqlarının pozulması hallarının araşdırılması və şikayətlərin sürətli cavablandırılması məqsədilə **Ombudsman Aparatının əməkdaşlarından** ibarət “**Çevik araşdırma qrupu**” yaradılmışdır ki, qrupun üzvləri tərəfindən polis idarələrinin müvəqqəti saxlanılma yerlərinə və müvəqqəti saxlama təcridxanalarına mütəmadi baxışlar həyata keçirilir.

**Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza əleyhinə Konvensiyanın Fakültativ Protokolunun** icrasının təmin edilməsi barədə 13 yanvar 2009-cu il tarixli Sərəncamına əsasən, milli preventiv mexanizmin funksiyalarını yerinə yetirən təsisat qismində **İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman)** müəyyən edilmişdir. [20; səh 163-164]

### NƏTİCƏ

Sonda qeyd etmək zəruridir ki, insan ali varlıq olduğu üçün onun işgəncəyə məruz qalması nə hüquqi cəhətdən, nə də mənəvi baxımdan qəbul ediləndir. Qeyd edilən fikirləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, işgəncə və qeyri-insani, qəddar rəftarlar insan hüquqlarını pozan və cinayət sayılan hərəkətlərdir. Bu baxımdan, işgəncələrin qadağan olunması üzrə qərarlar, təşkilatlar, müvafiq orqanlar yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası da insan hüquqlarının təmin olunması, qorunması ilə bağlı mühüm addımlar atmışdır və hələ də in-



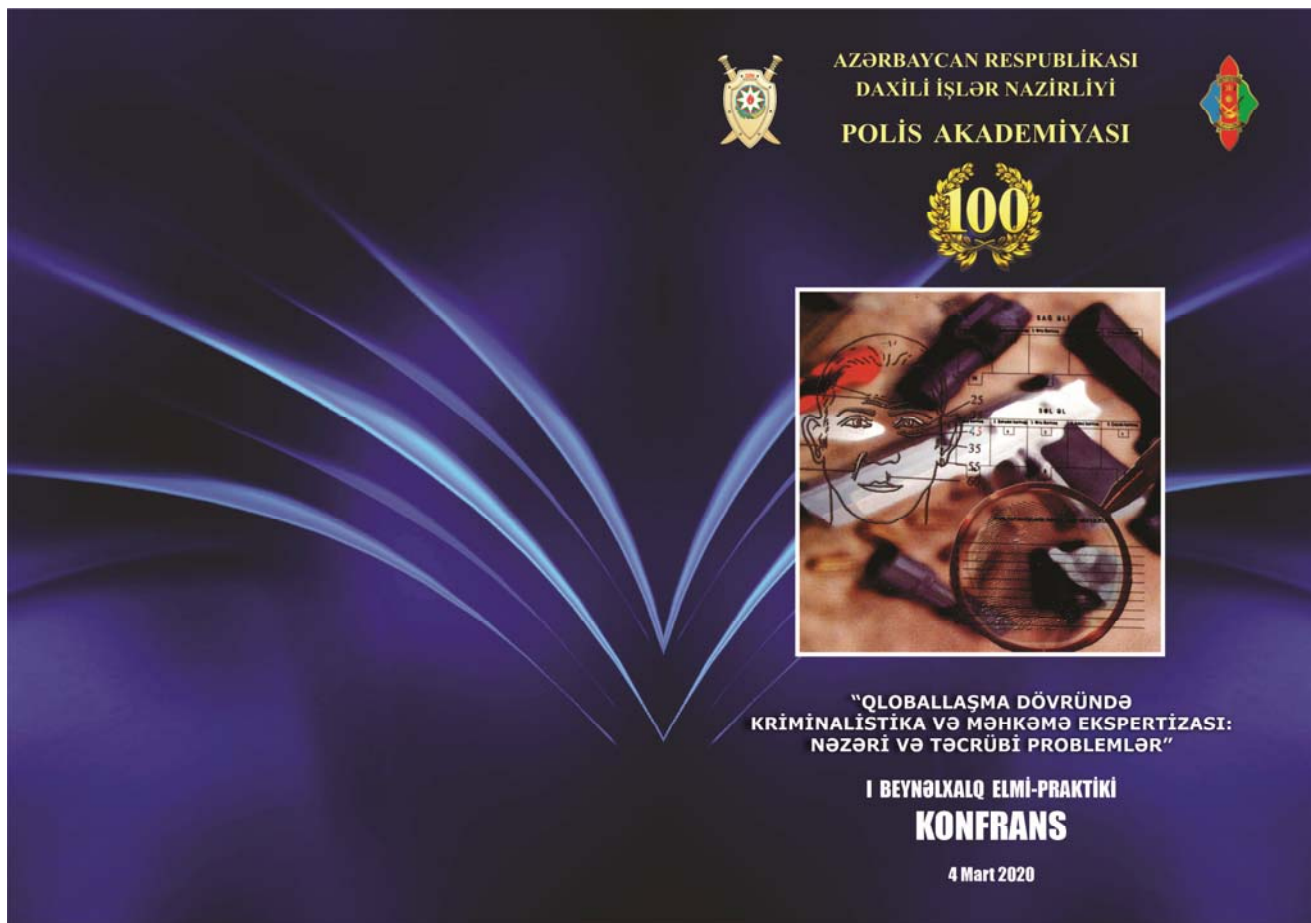
kişafi üçün vacib məsələlərə baxılır.. Biz vətən- inkişafı,sülhün təhlükəsizliyi,insan hüquqlarının daşlar da bu hüquqlara riayət edərək cəmiyyətin qorunmasını təmin etməliyik.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. BDU Tələbə Hüquq Jurnalı [buraxılış №1, 2015] Fidan Əbdürrəhimli. İnsan hüquqları kontekstində işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ (<http://lr.bsulawss.org/wp-content/uploads/2015/06/bsu-lr-vol1-abdurrahimli.pdf>)
2. İşgəncəsiz Cəmiyyət ( [www.anl.az](http://www.anl.az) )
3. İşgəncə(<https://az.m.wikipedia.org/wiki/> )
4. Torture(<https://www.britannica.com/topic/torture> )
5. Ən qədim işgəncələr (<https://kulis.az>)
6. ([http://unazerbaijan.org/wp-content/uploads/2018/04/Torture\\_Prevention\\_Guide-AZE-1.pdf](http://unazerbaijan.org/wp-content/uploads/2018/04/Torture_Prevention_Guide-AZE-1.pdf)) İşgəncənin Qarşısının Alınması
7. (<http://academy-justice.gov.az/madde3/p12.pptx>) Kamran İsayev 2017
8. (<http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2012%20%202/290-296.pdf>) İbrahimova Gülzar AMEA İnsan Hüquqları İnstitutu siyasi elmlər doktoru, Ələsgərova Gülnar Bakı Dövlət Universiteti
9. Tariximizin qanlı səhifələri (<https://cabmin.gov.az/az/page/>)
10. Erməni işgəncə növləri (<http://femida.az> )
11. (<http://supremecourt.gov.az/static/view/181>) Əsirlərə verilən işgəncələr
12. (<http://academy-justice.gov.az/aihm/a1.pdf>) İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası üzrə pozitiv öhdəliklər. İnsan hüquqlarına dair məlumat kitabçaları seriyası №7
13. (<http://academy-justice.gov.az/madde3/p13.pptx>) 3-cü maddə üzrə dövlətin öhdəlikləri. Zaur Əzimov 2017
14. ([www.aaj.gov.az/madde3/p6.pptx](http://www.aaj.gov.az/madde3/p6.pptx)) İşgəncələrin qadağan olunması ( AİHK Maddə 3) Rəhimə Quliyeva 2011
15. ([www.aaj.gov.az/madde3/p7.pptx](http://www.aaj.gov.az/madde3/p7.pptx)) AİHK-nə əsasən məhkumlarla rəftar ( Treatment of prisoners under the ECHR ) Gülnaz Ələsgər,Emin Abbasov 2015
16. (<https://az.m.wikipedia.org/wiki/> ) Pozitiv öhdəliklər
17. ([http://supremecourt.gov.az/uploads/files/konvensiya/ishgence\\_qeyri\\_insani\\_ve\\_leyaqeti\\_alchaldan\\_reftar.pdf](http://supremecourt.gov.az/uploads/files/konvensiya/ishgence_qeyri_insani_ve_leyaqeti_alchaldan_reftar.pdf)) İşgəncə,qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin insan hüquqları və ictimaiyyətlə əlaqədar şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi Gülarə Abdullayeva
18. (<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-94605&filename=CASE%20OF%20JALLOH%20v.%20GERMANY%20-%20%5BAzerbaijani%20Translation%5D.pdf&logEvent=False> ) Yallo ( Yalloh ) Almaniya qarşı iş (Ərizə № 54810/00) Məhkəmə qərarı
19. ([http://supremecourt.gov.az/uploads/files/konvensiya/ishgence\\_verilmesi\\_ishgencenin\\_tesiri\\_ile\\_etirafedici\\_izahatlarin\\_alinmasi.pdf](http://supremecourt.gov.az/uploads/files/konvensiya/ishgence_verilmesi_ishgencenin_tesiri_ile_etirafedici_izahatlarin_alinmasi.pdf)) İşgəncə verilməsi,işgəncənin təsiri ilə etirafedici izahatların alınması haqqında iddialarla əlaqədar təcrübənin üzə çıxardığı problemlər
20. Əmir Əliyev “İnsan hüquqları “kitabı. Bakı-2019



## “QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ KRİMİNALİSTİKA VƏ MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASI: NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN MATERİALLARI



Müasir dövrdə cinayətkarlıqla mübarizədə kriminalistika və məhkəmə ekspertizası sahəsində nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin araşdırılması və bu istiqamətdə əsaslı təklif və tövsiyələrin hazırlanması xüsusilə aktualıq təşkil edir. Bu məqsədlə 04.03.2020-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasında “Qloballaşma dövründə kriminalistika və məhkəmə ekspertizası: nəzəri və təcrübi problemlər” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans keçirilmişdir. Konfransda elmi-texniki vasitələrin, üsul və metodların tətbiqinin daha da təkmilləşdirilməsi, son illərdə təşəkkül tapmış yeni növ cinayələrin kriminalistik aspektləri üzrə elmi araşdırmaların aparılması, həmçinin bu istiqamətdə akademiya beynəlxalq tələblərə cavab

verən ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsi məqsədlə xarici ölkələrin polis təhsil müəssisələrinin qabaqcıl təcrübəsi və digər məsələlərlə bağlı müzakirələr olunmuşdur.

Konfransda Türkiyə Polis Akademiyasının, DİN-in Polis Akademiyasının və ölkəmizin digər ali təhsil müəssisələrinin aparıcı hüquqşünas alimləri və hüquq-mühafizə orqanlarının müxtəlif xidmətlərinin nümayəndələri iştirak etmişdir.

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, h.e.d., polis general-mayoru Nazim Əliyev konfransın açılışında cinayətkarlıqla mübarizədə kriminalistika və məhkəmə ekspertizasının rolunu, bu sahədə mövcud nəzəri və praktiki problemləri, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsini, zəruri elmi tədqiqatların aparılmasının əsas istiqamətlərini,



həmçinin bu sahələr üzrə ixtisaslı kadrların hazırlanmasının vacibliyini xüsusilə qeyd etmişdir.

Konfransda aşağıdakı istiqamətlər üzrə müzakirələr aparılmışdır:

- Cəza və kriminalistika.
- Cinayət və məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələləri.
- Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibinin prosessual və kriminalistik aspektləri.
- Hüquqi biliklər və kimyəvi tədqiqatlar.
- Cinayətlərin araşdırılmasında daktiloskopiyanın müasir imkanları.
- Cinayət mühakimə icraatında ekspert və

mütəxəssisin iştirakının bəzi prosessual və kriminalistik aspektləri.

- Alternativ ekspertiza: kriminalistik və hüquqi məsələlər.
- Cinayət işlərinin istintaqında mikroobyektlərin kriminalistik tədqiqatının xüsusiyyətləri.
- Qanda dəmirin fotometrik təyini.

Tədbirin yekununda konfrans iştirakçıları arasında diskussiya və maraqlı fikir mübadiləsi aparıldı. Aktual məsələlərin tədqiqi ilə zəngin olan bu səpkili elmi-praktiki konfransların gələcəkdə bir ənənə halına çevrilməsi yekdilliklə qəbul olundu.

На сегодняшний день особую актуальность представляют исследования теоретических и практических вопросов, а также разработка предложений и рекомендаций в сфере криминалистики и судебной экспертизы. С этой целью 4 марта 2020 года в Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики состоялась международная научно-практическая конференция на тему: «Криминалистика и судебная экспертиза в период глобализации: теоретические и практические проблемы». На конференции обсуждались вопросы совершенствования применения научно-технических средств, криминалистических методов и способов, проведение научных исследований по методике расследования новых видов преступлений, а также рассмотрены вопросы осуществления специализации по данному направлению на основе изучения передового опыта учебных заведений специального назначения зарубежных стран.

В работе конференции принимали участие ведущие ученые-правоведы Академии Полиции Турции, Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики, других вузов нашей страны и представители различных правоохранительных органов.

Выступая на открытии конференции, начальник Академии генерал-майор полиции, доктор юридических наук Назим Алиев особо отметил роль криминалистики и судебной

экспертизы в борьбе с преступностью, актуальность теоретических и практических проблем, расширение международного сотрудничества, направления необходимых научных исследований, а также важность подготовки кадровых специалистов по этим областям. На конференции велись обсуждения по следующим направлениям:

- Некоторые вопросы совершенствования международного сотрудничества в области судебной экспертизы;
- Наказание и криминалистика;
- Процессуальные и криминалистические аспекты уголовного преследования в Азербайджанской Республике;
- Правовые знания и химические исследования;
- Современные возможности дактилоскопии в расследовании преступлений;
- Некоторые процессуальные и криминалистические аспекты участия эксперта и специалиста в уголовном судопроизводстве;
- Альтернативная экспертиза: криминалистические и правовые вопросы;
- Особенности криминалистического исследования микрообъектов в расследовании уголовных дел;
- Фотометрическое определение железа в крови.

В завершении мероприятия между участниками конференции состоялась дискуссия и



обмен мнениями. Единогласно было принято решение относительно регулярного проведения подобных научно-практических конфе-

ренций по изучению актуальных вопросов данной области.

In the modern era, crime is a well-developed and well-trained expert in the field of criminalistics and development expertise in the fight against crime. On this occasion, on 04.03.2020, the 1st International Scientific and Practical Conference "Criminalization and Forensic Examination: Problems of Theory and Practice" was held at the Police Academy of the Republic of Azerbaijan. At the conference, the study of new generation of scientific and technical means, the use of methods will lead to better results, new scientific methods related to new development methods, and scientific research related to criminological aspects.

The conference was attended by leading legal scholars of Turkey Police Academy, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs and other universities of the country and representatives of various services of law enforcement agencies.

At the opening of the conference, the chief of the Police Academy of the Ministry of Internal Affairs, Nazim Aliyev, highlighted the role of forensic and forensic expertise in the fight against crime, theoretical and practical problems in this

area, the extension of international cooperation and stressed the importance of its preparation.

- Penalty and forensic science.
- Some issues of improving international cooperation in criminal and judicial activities.
- Procedural and criminalistic aspects of criminal prosecution of the Republic of Azerbaijan.
- Legal knowledge and chemical research.
- Modern possibilities of dactyloscopy in the investigation of crimes.
- Some procedural and criminal aspects of expert and specialist participation in criminal proceedings.
- Alternative Examination: Forensic and Legal Issues.
- Some features of forensic microenvironment research in criminal investigations.
- Photometric determination of iron in blood.

At the end of the event there was a discussion and an interesting exchange of views. It was unanimously agreed that these stylish scientific-practical conferences, which are rich in current research, will become a tradition in the future.



## RASİM İSAQOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının  
“Kriminalistika” kafedrasının baş müəllimi,  
polis polkovnik-leytenantı

# İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİ ZAMANI FOTOŞƏKİLÇƏKMƏNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

**Açar sözlər:** kriminalistik fotoqrafiya, panoram şəkilçəkmə, kontrast şəkilçəkmə, əksedici fotoqrafiya, tədqiqədiçi fotoqrafiya.

**Ключевые слова:** криминалистическая фотосъемка, панорамная фотография, контрастная фотография, рефлексивная фотография, исследовательская фотография.

**Keywords:** forensic photography, panoramic photography, contrast photography, reflective photography, research photography.

İstintaq prosesini əvvəlcədən sonunadək kimi müşayiət edən fotoşəkilçəkmə müstəqil tədqiqat obyektinə malikdir. Fotoşəkilçəkmənin əhəmiyyəti digər qeydetmə üsullarından üstünlüyü ondadır ki, hadisənin obyektlərini, şəraitini və detallarını daha inandırıcı, tam və əsaslı təsvir edir və cinayət, mülki həmçinin inzibati proseslərdə bir çox məsələlərin həll olunmasında geniş istifadə edilir.

İstintaqın hərəkətləri zamanı fotoşəkilçəkmə bir çox məsələləri həll etməyə xidmət edir:

1. Faktların əyani və bilavasitə qavranılmasına imkan verir;

2. Şəraitin və obyektlərin bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərini sonradan qavranılması üçün saxlayır;

3. Görünməyənləri və zəif görünənləri aşkar edir;

4. Müstəntiqin, ekspertin və hakimin tədqiqat fəaliyyətinin mərhələlərini qeyd edir;

5. Xəbərdaredici və tərbiyəedici funksiyaları icra edir.

Fotoşəkilçəkmənin üstün cəhətlərindən biri odur ki, o başqa sənədlərə nisbətən gerçəkliyi da-

ha inandırıcı qaydada əks etdirir. Fotoşəkilə baxılarkən düşünülür ki, fotoşəkil çəkilən vaxt orada təsvir edilən predmet, fotoobyektiv qarşısında mövcud olmuşdur. Buna görə də fotoşəkil üzərində göstərilən təsvirə hamı inanır.

Bəzi hallarda gələcək istintaq üçün əhəmiyyəti olan izlərin və maddi sübutların hamısını götürmək mümkün olmur. Bir çox izlər tez silinərək itib gedir. Məsələn, asfalt yolun üzərində qalmış avtomaşının suya batmış təkərinin izi, az bir müddət ərzində itərək (buxarlanaraq) yox olur. Lakin həmin izin vaxtında fotoşəkili çəkilərsə, ondan cinayətin açılmasında və ayrı-ayrı halların müəyyən edilməsində istifadə etmək mümkündür.

Digər tərəfdən, hadisə yerində ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən şeylər bəzi hallarda protokolda əks etdirilmir. Lakin hadisə yerində elə şeylər ola bilər ki, onlar müayinə zamanı müstəntiqin, yaxud əməliyyat işçisinin nəzərini cəlb etməsin. İlk baxışda əhəmiyyətsiz görünən, yaxud nəzərdən qaçırılan bəzi şeylərin sonradan ibtidai, istərsə də məhkəmə istintaqı zamanı iş üçün çox böyük əhəmiyyəti ola bilər. Buna görə də bir çox hallarda, xüsusilə ölüm, avtomobil qəzası hadisələrinin və s. hadisə yerinin vəziyyətini protokol, sxem və planda əks etdirməklə kifayətlənmək olmaz. Yuxarıda göstərilən nöqsanlara yol verməmək üçün hadisə yerinin fotosəkil müvafiq qaydada çəkilməlidir.

İnsan gözünün görmə və qavrama qabiliyyəti foto-obyektivin qavrama qabiliyyətinə nisbətən məhduddur. Məsələn, ağ parçadakı yuyulmuş qan ləkəsini ilk baxışda görmək olmur. Lakin fotoqrafiya işıq süzgəcinin köməyi ilə həmin qan ləkəsini çox yaxşı görmək olur. Ona görə də fotoqrafi-





yanın belə üstün xüsusiyyətindən səmərəli istifadə etmək üçün bütün cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətləri zamanı - hadisə yerinə baxış keçirərkən, axtarış zamanı və s. hallarda diqqətli və dəqiq hərəkətlər edilməlidir.

İstintaq hərəkətləri zamanı fotosəkilçəkmə həm sübutların əyaniliyini təmin etmək, həm də insanın hiss orqanlarının adi şəraitdə qavraya bilmədiyi izləri və obyektləri aşkar etmək üçün istifadə edilir. Bundan əlavə, həmin vasitələr insan yaddaşının əyani təsvirini də təmin edir.

Hadisə yerinə baxış bir qayda olaraq, fotosəkilçəkmə ilə müşayiət olunur. Kriminalistik məlumatların daşıyıcıları olan izlərin və digər obyektlərin fotosəkilləri onun protokolda təsvir edilməsini tamamlayır və müstəntiqin işlədiyi şərait haqqında əyani təsvür yaradır.

Fotoqrafiya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması ilə əlaqədar tərtib edilmiş protokollara, sxemlərə və planlara nisbətən daha dəqiq qeyd etmə vasitəsidir. O, fotosəkli çəkilmiş predmetlər barədə daha aydın təsvür yaradır.

Fotosəkilçəkmədən kriminalistik ekspertizaların keçirilməsi zamanı istifadə edilməsi daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman ondan tək cə ekspert rəyinin əsasını təşkil edən obyektlərin əlamətlərinin əyani təsvirini vermək vasitəsi kimi deyil, həm də tədqiqat zamanı ekspertizanı maraqlandıran halların aşkar, təhlil və müqayisə edilməsi vasitəsi kimi istifadə edilir. Müasir fotoqrafiya qaranlıqda, dumanda şəkil çəkmək, insan gözünün görə bilmədiyi obyektləri aşkar etmək imkanlarına malikdir.

Kriminalistik fotoqrafiya əksedici və tədqiqedicilə metodlara bölünür. Əksedici fotoqrafiyanın metodları gözlə görünən obyektlərin qeyd olunmasına xidmət edir. Tədqiqedicilə fotoqrafiyanın metodları isə görünməyən rəngləri fərqləndirməklə, detalları aşkar edib qeydə almaq üçün istifadə olunur. Əksedici fotoqrafiyanın metodlarının köməyi ilə istintaq hərəkətlərinin gedişatı və nəticələrini, kriminalistik ekspertizanın obyektlərinin ümumi görünüşünü qeyd etmək, sonrakı fotoqrammetriya üçün streposkopik təsvirlərin reproduksiyası və əldə edilməsi mümkündür. Tədqiqedicilə metodlara əsasən kriminalistik ekspertizalar zamanı istifadə olunan rəngləri fərqləndirmə və

kontrast şəkilçəkmə, spektrın görünməyən sahələrində fotoçəkiliş, mikrofotoçəkiliş, lyuminisensiyaya şüalanmasının qeydə alınması aiddir.

Kriminalistik fotosəkilçəkmə əksedici və tədqiqedicilə şəkilçəkmə metodlarına görə də bir-birindən fərqlənir.

Əksedici şəkilçəkmənin müxtəlif üsulları vardır. Bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

**Panoram şəkilçəkmə** – şəkilçəkmənin bu üsullardan əsasən bir kadrə yerləşməyən obyektlərin şəkillərinin çəkilməsi zamanı istifadə edilir.

Panoram şəkilçəkmə obyektin şəklinin hissələrlə çəkilməsi deməkdir. Bu zaman şəkli çəkilən hissələr 10-15% bir-birinin üzərinə düşməlidir (təkrarlanmalıdır). Panoram şəkilçəkmə zamanı adi kiçik formatlı fotoaparatlardan və yaxud panoram fotoaparatlardan («AN2», «Qarizont» tipli aparatlar) istifadə edilir.

Panoram şəkilçəkmə öz növbəsində dairəvi və xətti panorama ayrılır.

Dairəvi panoram şəkilçəkmə – obyektlər bir müstəvi üzərində olmadıqda və ya bir-birinə nisbətən müəyyən bucaq altında yerləşdikdə, həmçinin onları bir nöqtədən çəkmək daha əlverişli olduğu zaman tətbiq olunur. Bu zaman adətən, fotoaparat tərpənməz dayağa bərkidilir və hər dəfə müəyyən bucaq altında döndərilir. Əgər fotoaparat dayağa bərkidilməyib əl ilə adi qaydada çəkilərsə, onda çəkilən kadrların üst və ya alt xətlərinin bir ümumi xətt üzrə uzanmasına diqqət yetirilməli və bu zaman şəkli çəkilən obyektin necə əhatə olunmasına fikir verilməlidir. Belə ki, panoram fotosəkilçəkmə əl ilə, yəni dayaqsız (stativsiz) çəkilən zaman fotoaparat hər sonrakı kadr çəkilərkən nəzərə çarpmadan əvvəlki kadrə nisbətən yuxarı və ya aşağı enir ki, bu da sonra pozitiv prosesdən sonra fotosəkillər birləşdirilərkən onların bir xətt üzrə deyil, «pilləli» olmasına gətirib çıxarır.

**Xətti panoram şəkilçəkmə** – şəkli çəkilən obyektlər bir xətt boyunca yerləşdikdə istifadə olunur. Bu zaman ayrı-ayrı şəkilçəkmələr vaxtı şəkli çəkilən obyektlərin olduğu xəttə paralel olan xətt boyunca şəkli çəkilməlidir. Hər bir hissənin şəkli çəkilərkən əvvəlki kadrın 10-15 %-i növbəti kadrda təkrar olunmalıdır. İstər dairəvi və istərsə də xətti panoram şəkilçəkmə həm şaquli, həm də



üfqi istiqamətdə aparıla bilər. Məsələn, hadisə yerində olan yüksək mərtəbəli binanın, asılı vəziyyətdə olan meyitin və uca ağacın fotosəklini çəkərkən şaquli panoramdan istifadə edilir. Panorama şəkildə bütünlüklə eyni şəraitdə çəkilməli, həmçinin kadrlar eyni şəraitdə aşkarlanmaqla çap olunmalıdır.

**Ölçücü şəkildə** miqyas və metrik fotosəkilçəkmə üsulu ilə aparıla bilər.

Miqyas şəkildə şəkli çəkilən obyektlər miqyasla çəkilir. Bunun üçün sm və ya mm-lərlə bölünmüş xətlərdən istifadə olunur. Bu zaman alınmış şəkildə obyektin və xətkəsin ölçüləri arasındakı münasibət olduğu kimi alınır və əlavə hesablamaya ehtiyac qalmır. Miqyas şəkildə şəkli çəkilən obyektin səthi fotolövhəyə və yaxud fotolentə paralel vəziyyətdə olmalıdır. Müəyyən təhriflərin alınmaması üçün miqyas şəkildə zamanı obyektivin optik oxu mütləq şəkli çəkilən səthə perpendikulyar vəziyyətə gətirilməlidir. Miqyas şəkildə əsasən səthi izlərin və kiçik ölçüdə olan obyektlərin səthinin şəklini çəkən zaman tətbiq olunur.

Metrik şəkildə ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri zamanı müəyyən obyektlərin forması, ölçüsü və yerləşmə vəziyyətinin dəqiq qeyd olunması məqsədi ilə aparılır.

Metrik şəkildənin bir neçə variantları vardır. Bunlardan ən sadəsi dərinlik miqyası ilə metrik şəkildədir. Bunun üçün fotoaparət ştativə elə bərkidilməlidir ki, fotolent və fotolövhə səthi mütləq döşəməyə və ya yerə şaquli istiqamətdə olsun. Bu dərinlik miqyası vasitəsi ilə çəkilir. Dərinlik miqyası şkalasının nöqtəsi düz obyektivin altında müəyyən edilməlidir. Dərinlik miqyası təqribən 8-9 metr uzunluğunda kağız lent olub, üzərində müəyyən bölgülər vardır. Bu bölgülərin hər biri həmin aparatın obyektivinin əsas fokus məsafəsinin ölçüsünə bərabər olur. Əsas fokus məsafəsi 5 sm olan kiçik formatlı fotoaparatlarla şəkli çəkildikdə bu bölmələrin də ölçüsü 5 sm olur. Daha aydın olmaq üçün bölmələr bir-birindən qara xətlərlə ayrılır və birini keçmək şərti ilə nömrələnir. Obyektin şəkli dərinlik miqyası ilə birlikdə çəkilir.

Metrik şəkildə obyektəki predmetlər arasında olan məsafəni müəyyən etmək olar. Dərinlik

miqyası vasitəsi ilə fotosəkilə alınan ölçülər fokus məsafəsinə nisbətən neqativ azaltmaya əsaslanır. Bu münasibət N-1 ilə ifadə olunur (N – burada neqativ azaltmanın sayını göstərir). Əgər obyektin 20 dəfə kiçildilmiş əksini almaq lazımdırsa, onda aparatı həmin obyektədən 21 fokus məsafəsi qədər aralı yerləşdirmək lazımdır. Dərinlik miqyası ilə şəkildə obyektin ölçüsünü müəyyən etməyə imkan verir. Bunun üçün dərinlik miqyasının elə nömrəsi götürülməlidir ki, şəkli çəkilən obyektin olduğu sahənin səthinə uyğun gəlsin. Həmin nömrədən vahid çıxılır və nəticədə azaltma əmsalı alınır. Şəkildə bizi maraqlandıran məsafəni ölçüb onu azaltma əmsalına vurmaqla predmetin həqiqi ölçüsünü müəyyən edə bilərik. Tutaq ki, şəkli çəkilən qutunun uzunluğu fotosəkilə 2 sm-dir. Dərinlik miqyasında qutunun yerləşdiyi vəziyyət 40-cı bölgüyə uyğun gəlir. Bu halda azaltma əmsalı 39 (40-1) olacaqdır. Qutunun həqiqi uzunluğu 78 sm (2 sm x 39) olacaqdır. Predmetlər arasındakı məsafəni ölçmək üçün fotoaparatla hər bir obyektin frontal səthi arasındakı məsafə ölçülməlidir. Tutaq ki, birinci obyekt dərinlik miqyasında 5-ci bölgüyə uyğun gəlir. Deməli, aparatdan ona qədər olan məsafə 100 sm (5 x 20) olacaqdır. İkinci predmet isə dərinlik miqyasının 30-cu bölgüsünə uyğun gəlsə, ona qədər olan məsafə 150 sm (30 x 5) olacaqdır. Bu halda predmetlər arasındakı məsafə 50 sm (150-100) olacaqdır. Beləliklə, şəkli çəkilən predmetlər arasındakı həqiqi məsafəni müəyyən etmək olur.

**Tədqiqədiçi (ekspert) fotosəkilçəkmə** kriminalistik fotoqrafiyanın bu növü əsasən ekspert təcrübəsində müxtəlif maddi sübutların tədqiqi zamanı tətbiq edilir. Lakin buna qədər müstəntiq də istintaq zamanı əməliyyat məqsədilə bu növdən istifadə edə bilər.

**Rənglərin fərqləndirmə ilə şəkildə** şəkildənin bu növü tədqiq olunan obyektin müəyyən hissəsinin rəng fərqlərini yaratmaq lazım gəldikdə tətbiq edilir. Bu növ şəkildə gözlə görünməyən, lakin fotolövhələrdə aydın və dəqiq əks olunan rəng fərqlərini müəyyən etməyə imkan verir. Çünki insanın gözü obyektin rəngini ətraf mühitin rəngi ilə birlikdə qəbul edir. Ona görə də insan gözü rəng bölgüsünü heç də tamamilə düzgün qəbul etmir.



Bu üsuldən adətən zəif görünən mətni gücləndirmək zərurəti olduqda, sənədlərə əlavələr edildiyini müəyyən etmək lazım gəldikdə, hər hansı bir boyayıcı maddə ilə (məsələn, mürəkkəblə) örtülmüş yazını oxumaq lazım olduqda tətbiq edilir. Işıq süzğəci ilə arzuolunmayan işıq şüaları tutulur, digəri isə həssas neqativ materiallarına salınır. Bununla da rəng kontrastlığı yaranır. Belə olduqda, məsələn, zəif görünən mətnin kontrastlığı artır, boya ilə örtülmüş yazıları oxumaq mümkün olur.

**Kontrast şəkildəmə** obyektlərin kontrastlığını artırmaq zərurəti yarananda şəkildəmənin bu növündən istifadə edilir. Bu sənədlərdəki görünməyən və ya zəif görünən mətnləri aşkar etməyə imkan verir. Əksin kontrastlığını artırmaq üçün kontrast işləyən aşkarlayıcılardan istifadə edilir. Bu üsula işıqlı kontrastlar da aiddir.

Zəif görünən hissələrin şəklini çəkərkən əksin düzgün alınması üçün əsas şərt şəkli çəkilən obyektin işıqlandırılmasıdır. Işığın vasitəsi ilə relyefin zəif hiss olunan fərqləri işıqların fərqi ilə çevrilir və necə deyirlər, kölgə kontrastı alınır. Kontrastı gücləndirmək üçün isə bərabər əksin kontrastını onun çoxlu təkrarı yolu ilə –kontrastlaşdırma qaydası ilə artırmaq mümkündür. Bu üsulla şəkildəmə zamanı alınmış neqativ pozitivə əks olunur; ondan isə ardıcıl olaraq bir neçə neqativ, daha sonra isə pozitiv alınır; bu proses kifayət dərəcədə kontrastlıq alınana qədər davam etdirilir. Sonuncu neqativdən fotokağız üzərində pozitiv hazırlanır.

**Mikrofotoshəkildəmə** şəkildəmənin bu növü görünməyən çox kiçik izlərin və digər obyektlərin tədqiqatı zamanı tətbiq edilir. Mikrofotoshəkildəmənin obyektlərinə maddi sübut olan sənədlər, tük, tozlar və s. daxildir. Bu növ şəkildəmə 2 üsulla həyata keçirilir:

a) xüsusi mikroobyektivlə təchiz olunmuş mikrokamera vasitəsi ilə şəkildəmə;

b) mikroskop vasitəsi ilə şəkildəmə.

Birinci üsulla şəkildəmə adi fotoaparatlardan vasitəsilə aparılır. Belə ki, çox böyütmə lazım gəlmir, maksimum 30 dəfə böyüdülmür. Əgər bundan çox obyekt böyütmək lazım gələrsə, onda şəkildəmə mikroskopa birləşdirilmiş fotokamera vasitəsi ilə aparılır. Kriminalistik məqsədlərlə işıq-

landırıcıları olan şaquli fotokameralar (FMN-2, FMN-3) tətbiq olunur. Bundan əlavə, mikrofotonasadkalar vasitəsi ilə adi mikroskopla şəkildəmə olar.

Təcrübədə kriminalistik tədqiqatlar zamanı əsasən müqayisəedici mikroskoplar MİS-10 və MS-51 tətbiq olunur. Bunlardan çox vacib güllə və gilizlərin üzərindəki izlərin tədqiqatı zamanı istifadə edilir.

Müqayisəedici mikrofotoshəkildəmə zamanı elə etmək lazımdır ki, şəkli çəkilən obyektlər eyni vəziyyətdə olsun və bərabər surətdə işıqlandırılınsın. Eləcə də onlar şəkildəmə zamanı eyni miqyasda olsunlar. Görünməyən şüalarla fotoshəkildəmənin üsullarına ultrabənövşəyi, infraqırmızı, rentgen və s. şüalarla şəkildəmə aiddir.

**Ultrabənövşəyi şüalarla şəkildəmə** – elektromagnit sahəsi spektrinin görünən hissəsi həddlərindən kənarda olan ultrabənövşəyi şüalar əksətmə zamanı gözlə görünməyən hissələri aşkara çıxara bilmək xassəsinə malikdir.

Çox zaman ultrabənövşəyi şüaların mənbəyi kimi civə-kvars lampalarından istifadə edilir. Bu vaxt ona görə lüminessensiyadan istifadə edilir ki, kimyəvi tərkibinin müxtəlifliyi ilə əlaqədar olaraq bütün kadrlar eyni cür lüminessensiyalaşmır. Nəticədə sənədlərdə mətnin görünməyən mürəkkəblə yazıldığını, pozulmasını, habelə sənədin saxtalaşdırılması faktını müəyyən etmək olur.

**İnfraqırmızı şüalarla şəkildəmə** – infraqırmızı şüalar gözlə görünür. Onlar qırmızı şüaların sərhədində olur və təqribən 750 mmk uzun işıq dalğası yerini tutur. Həmin şüalar əksətdirmə və hopdurma xassələrinə malikdir. İnfraqırmızı şüalar nazik anilin boyağı qatını, qalın kağızı, qan ləkəsini keçə bilər, lakin tuş, mətbəə rəngi və qrafit həmin şüaları udur. Bu üsulla sənədlərə əlavələr edilməsini müəyyən etmək, karandaşla və mətbəə boyası ilə rənglənmiş kağızdakı yazını oxumaq, rənglə xətt çəkilməsini, habelə yaxın məsafədən olan atəşin izlərini aşkar etmək mümkündür. Şəkildəmə zamanı fotoaparata obyektivinə infraqırmızı işıq süzğəci geydirilir (KS-18, KS-19, İKS-1, İKS-2). Fotomateriallarla iş tam qaranlıqda aparılır.

**Rentgen şüaları ilə şəkildəmə** – rentgen şüa-



ları insan bədənini və predmetləri keçmək, bir sıra kimyəvi birləşmələri özündə cəmləşdirmək və işığa həssas materiallara fotoəksetmə təsiri göstərmək xassələrinə malikdir. Bununla odlu silahın, döyüş sursatı, qıfılın və s. daxili quruluşunu, habelə onların hissələrinin vəziyyətini, güllənin giriş və çıxış yollarını, görünməyən yazılara aydınlıq gətirmək olur.

Müasir dövrdə fotoqrafiya istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində geniş istifadə edilir. Lakin qeyd edilməlidir ki, uzun illər əsasən qara-ağ (rəngsiz) fotoqrafiyadan istifadə olunurdu. Son vaxtlar, 70-ci illərdən başlayaraq rəngli fotoqrafiyadan daha geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Doğrudur, neqativ və pozitiv proseslərin çox vaxt aparılması və kimyəvi məhlulların çatışmazlığı üzündən rəngli fotoplentlərin aşkarlanması və fotoşəkillərin çıxarılmasını kommersiya fotoatelyelərində edilməsi məqsədə müvafiq hesab edilir və bu müəyyən dərəcədə vaxta qənaət etməyə imkan verir və maddi cəhətdən sərfəlidir. Lakin bunun mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, cinayət işləri üzrə məlumatların kənar şəxslərə sızması qorxusu vardır. Buna görə də kommersiya fotoatelyelərdə işləyən şəxslərin kimliyi yoxlanılmalı və onlardan fotoşəkillərin hazırlanması prosesində məlum olan məlumatların yayılmaması haqqında iltizam alınmalıdır. Əksedici fotoşəkilçəkmənin üsulları ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri aparılarkən (məsələn, hadisə yerinə baxışda, axtarışda, istintaq eksperimentində, ifadənin yerində yoxlanılmasında, tanınma fotoşəkilçəkmədə və s.) istifadə edilir.

**Hadisə yerinin şəklinin çəkilməsi.** Hadisə yerinə baxış zamanı müəyyən edilən hallar mütləq protokolda öz əksini tapmalıdır. Lakin bəzən hadisə yerinin vəziyyətini protokolda tam əks etdirmək mümkün olmur. Hətta müstəntiq tam dəqiqliyi ilə baxış apardıqda belə, iş üçün əhəmiyyəti olan bir sıra kiçik halları nəzərdən qaçıra bilər. Buradan da hadisə yerinə baxış protokoluna müvafiq fotoşəkillərin əlavə olunması zərurəti ortaya çıxır. Hadisə yerində çəkilmiş fotoşəkil istintaq fərziyyələrinin qurulması, habelə sübutların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilə bilər. Baxış protokoluna əlavə edilən fotoşəkillər hadisə yeri haqqında daha dəqiq təsvir yaratmağa imkan verir. Hadisə yerinə baxış zamanı

hadisə yerinin vəziyyətini xarakterizə edən aşağıdakı fotoşəkillər çəkilir:

- a) istiqamətləndirici;
- b) icmal;
- c) mərkəz;
- ç) müfəssəl (detal).

**İstiqamətləndirici fotoşəkil** – hadisə yerinin onu əhatə edən sahə ilə birlikdə çəkilmiş fotoşəkilinə deyilir. İstiqamətləndirici şəkilçəkmədə məqsəd fotoşəkildən hadisə yerinin bilavasitə harada yerləşdiyini müəyyən etməkdir. Məsələn, hadisə baş vermiş sahənin nisbi ölçüsü, yaxınlıqda olan tikililər, hadisə yerinə kənardan gələn giriş yolları, eləcə də çıxış yolları barədə fikir irəli sürmək olar. Bu cür şəkilçəkmə müəyyən hündürlükdən aparıldıqda və hadisə yerini əhalinin tanıdığı hər hansı bir səmtləndirici (bələdçi) bir obyektə bağlamaq (əlaqələndirmək) daha yaxşı nəticələr verir. Məsələn, əgər hadisə yeri Xəzər dənizinə yaxındırsa, onda yaxşı olar ki, istiqamətləndirici (bələdçi) fotoşəkildə dəniz də görünsün ki, hadisə yerinin məhz harada olmasını dənizlə münasibətdə daha aydın təsvir etmək mümkün olsun.

**İcmal fotoşəkil** – hadisə yerinin ətrafdakı sahədən təcrid olunmuş halda çəkilmiş şəklinə deyilir. Məsələn, ölüm cinayətlərinin avtonəqliyyat hadisəsinin baş verdiyi yerin, yaxud oğurluq olan binanın fotoşəkli.

İcmal şəkilçəkmə zamanı panoram şəkilçəkmə üsulundan da istifadə oluna bilər. Əgər hadisə yerində predmetlərin yerləşmə vəziyyəti mürəkkəbdirsə, onda stereo şəkilçəkmə üsulundan da istifadə olunur.

**Mərkəz (detal)fotoşəkil** – hadisə yerinin daha mühüm sahələrinin çəkilmiş fotoşəkillərinə deyilir. Adamöldürmə cinayətlərində meyitin, oğurluq cinayətlərində isə sındırılmış qapının, deşik açılmış divarın və s. fotoşəkilləri mərkəz fotoşəkilə misal ola bilər.

Mərkəz fotoşəkilçəkmə zamanı obyektlərin ölçüləri və onlar arasındakı məsafəni müəyyən etmək üçün miqyas və metrik şəkil çəkmə zamanı genişbucaqlı obyektivdən istifadə etmək məqsədə uyğundur (Məs. «Mir-1» markalı obyektivdən).

**Müfəssəl fotoşəkil** – ətrafdakı predmetlərdən ayrılıqda, nisbətən kiçik olan əşya və bilavasitə izlərin çəkilmiş fotoşəkillərinə deyilir. Müfəssəl



fotoşəkil çəkərkən fotoşəkli çəkilən obyektin elə xüsusiyyətlərinin əks etdirilməsinə çalışmaq lazımdır ki, onlar kriminalistik cəhətdən daha mühüm əhəmiyyət kəsb etsin. Məsələn, hadisə yerində tapılmış sındırma alətinin şəkli çəkilərkən elə etmək lazımdır ki, onun markası, texniki cizgiləri, üzərindəki bütün əlamətlər aydın şəkildə görünə bilsin. Müfəssəl fotoşəkil çəkərkən şəkli çəkilən predmetin işıqlandırılmasına xüsusi fikir verilməlidir. Bu zaman işıqlandırmanın növündən (süni, təbii) asılı olmayaraq, şəkli çəkilən predmetin bütün hissələri və cizgilərinin şəkildə əks olunmasına imkan verilməlidir.

**Meyitin fotoşəklinin çəkilməsi.** Meyitin fotoçəkilişi hadisə yerində ilkin fiksə edilən obyektlərdən biridir. Adamöldürmə, özünü öldürmə və ölümlə nəticələnən ağır cinayətlərin istintaqı zamanı meyitin fotoşəklinin çəkilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Fotoşəkil meyitin ümumi vəziyyəti, onda olan zədələrin xarakteri, paltarının vəziyyəti və ətrafda olan predmetlər haqqında ətraflı təsəvvür yaradır. Bundan başqa, fotoşəkil naməlum meyitin şəxsiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Hadisə yerində meyitin istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və müfəssəl fotoşəkilləri çəkilir.

Meyitin onu əhatə edən predmetlərlə birlikdə fotoşəkli çəkilərkən elə etmək lazımdır ki, kadrın az hissəsini meyit, çox hissəsini isə onu əhatə edən sahə tutsun. İcmal fotoşəkildə isə meyitin onu əhatə edən predmetlərdən ayrılıqda fotoşəkli çəkilir. Yaxşı olar ki, oturmuş və asılmış vəziyyətdə olan meyitlərin fotoşəkilləri imkan dairəsində 4 tərəfdən çəkilsin.

Asılı vəziyyətdə olan meyitin fotoşəklini genişbucaqlı obyektiv vasitəsi ilə çəkmək məsləhətdir. Belə şəkil çəkməyə şaquli şəkilçəkmə deyilir. Əgər meyitin boyunu çəkmək bir kadra sığışmırsa, onda panoram üsuldan istifadə edilir.

Ümumiyyətlə isə uzanmış meyitin şəkli 3 tərəfdən, yəni üst və 2 yan tərəfdən çəkilməlidir. Amma çalışmaq lazımdır ki, meyitin şəkli bir kadra yerləşsin.

Meyitin üzərində olan zədələri, ləkələri və s. müfəssəl qaydada miqyas xətkəşini yanına qoymaqla rəngli fotoşəkil çəkməkdən istifadə etmək daha yaxşı nəticələr verir.

Bəs hadisə yerində aşkar edilən izlərin fotoşəklinin çəkilməsinin hansı xüsusiyyətləri vardır?

**Hadisə yerində aşkar edilən əl izlərinin fotoşəkli** miqyas fotoşəkilçəkmə üsulu ilə çəkilir. İzin yanında miqyas xətkəşi qoyulur. Əgər iz rənglənməmiş izdirsə, onda müvafiq işıq süzgəcindən istifadə edilir. Həcmi əl barmaq izləri isə çəkilərkən ikitərəfli, dağınıq və kölgəli işıqlandırma olmalıdır.

Rəngsiz əl - barmaq izlərinin şəklini çəkmək nisbətən çətin olur. İz qalan obyekt şəffaf olduqda (məsələn, şüşə üzərində) çəpdüşən işıq vasitəsilə izlərin şəklini çəkmək çətinlik yaratmır. İzin yerləşdiyi predmet şəffaf olmadıqda isə onu mütləq bir tərəfdən çəpdüşən işıq şüaları dəstəsi ilə işıqlandırmaq lazımdır.

**Həcmi trasoloci izlərin fotoşəkli çəkilərkən** miqyas şəkilçəkmə tətbiq edilir. Həcmli ayaq və nəqliyyat izləri bu qayda ilə çəkilir və çəkilmə zamanı əsas və əlavə kölgəli işıq verilməlidir.

Əgər ayaq izləri rəngli və səthidirsə, onda səthin rənginə müvafiq işıq süzgəci ilə çəkilir. Bu zaman miqyas xətkəşi izin səthinə qoyulur. Hadisə yerində iz yolu qısa olarsa, onu bütünlüklə bir kadra çəkmək lazımdır. Əgər iz yolu uzundursa, onda panoram şəkilçəkmədən istifadə olunur. Nəqliyyat vasitələrinin izləri də eyni qayda ilə çəkilir. Sonra isə nəqliyyat izinin fərdi əlamətləri daha aydın olaraq ayrılıqda çəkilir. Burada nəqliyyat vasitələrinin təkərləri arasında məsafəni əks etdirən izlər miqyas xətkəşindən istifadə etməklə çəkilir.

**Sındırma alət izləri** geniş həcmdə miqyas tətbiq etməklə çəkilir. Əvvəl sındırma alət izləri yerləşdiyi predmetin bir hissəsi ilə birlikdə çəkilir. Sonra isə bir qrup və ya ayrılıqda bir iz çəkilir. Əgər iz və izlər bir kadra yerləşməsə, panoram üsuldan istifadə edilir. Adətən, belə izlər kölgəli işıqlandırmadan istifadə etməklə çəkilir.

**Maddi sübutlar olan ayrı-ayrı predmetlərin fotoşəkilləri** elə çəkilməlidir ki, onların yerləşdiyi yer və ətrafdakı predmetlərlə qarşılıqlı əlaqələri aydın görünsün.

**Tanınma fotoşəkilçəkmə** cinayətin qeydə alınması, axtarış və tanınma, habelə naməlum meyitlərin şəxsiyyətini müəyyən etmək məqsədi ilə çəkilir.



Şekli çəkilən şəxsin baş örtüyü götürülür və qulağını tük örtmüşsə üstü açılır. Baş açıq vəziyyətdə şəxsin üzdən və sağ yan tərəfdən şekli çəkilir. Şəxsin sol tərəfdən ona məxsus xüsusi əlaməti varsa, onda onun sol tərəfdən də şekli çəkilir. Şəkil ön tərəfdən qurşağa qədər çəkilir. Bəzən cinayət etmiş şəxsi cinayət etdiyi vəziyyətdə təsəvvür etmək zərurəti ilə əlaqədar onun boyu bərabəri (başın  $\frac{3}{4}$  hissəsini çevirməklə) əlavə şəkildə çəkilir.

Ölmüş naməlum adamın fotosəkli tanınma üçün sağ və sol tərəfdən çəkilir. Meyitin sifəti tanınmaz haldadırsa, əvvəl olduğu vəziyyətdə, sonra isə məhkəmə-tibb eksperti onun sifətini təmizləyərək, normal hala salandan sonra çəkilir. Buna meyitin tualeti deyilir. Meyit üz tərəfdən, habelə hissəsinin yana çevirdiyi vəziyyətdə sağ və sol tərəfdən çəkilməlidir. Meyit stolun üstündə, baş altına dayaq qoymaqla çəkilir.

**İstintaq eksperimenti** apararkən, çəkilmiş fotosəkillər eksperimentin başlanğıcını, aparılma prosesini və nəticəsini əks etdirir. Təcrübə göstərir ki, hər hansı hərəkətin edilməsinin mümkünlüyünü, görmə qabiliyyətini yoxlamaq, əmlakın müəyyən yerə sığmasını (yerləşməsinə) yoxlamaq, müəyyən yerdən keçməyin mümkün olmasını və s. yoxlamaq məqsədilə fotosəkillərin çəkilməsi müvəffəqiyyətlə tətbiq olunur.

**Şəxsin və əşyaların tanınmaya təqdim olun-**

**ması** zamanı da fotosəkilçəkmədən geniş istifadə olunur. Bu, eyni zamanda, müstəntiqin tanınma prosesual qaydalara uyğun aparması üçün məsuliyyətini artırır. Belə ki, əgər yaşı və əlamətləri uyğun gəlməyən şəxslər tanınmaya təqdim edilərsə, onda şəkildən bu, aydın görünər. Qrup halında predmetlər tanınmaya təqdim edilərsə, onların hər birinə nömrələnmiş nişan vurulmalıdır. Tanınmaya təqdim edilmiş şəxslərin və predmetlərin həm də ayrılıqda şəkilləri çəkilməlidir. Tanınan predmetin ayrılıqda fotosəkli geniş planda miqyas xətti ilə çəkilməlidir.

**Axtarışda şəkilçəkmə** əsasən axtarılanın gizlədildiyi yerin və həmin əmlakın xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq üçün tətbiq edilir. Əvvəl əmlakın saxlandığı yerin ətrafdakı şeylərə nisbətən vəziyyəti, sonra isə həmin yerin bütünlükdə və ayrı-ayrı hissələrinin şekli çəkilir.

**İfadənin yerində yoxlanması** zamanı dindirilən şəxsin göstərdiyi sahə və obyektlər, cinayətin baş verdiyi yerə getmə və oradan çıxma yolları fotosəkillərlə qeyd edilir. Müxtəlif şəxslər tərəfindən göstərilən eyni obyekt hər dəfə eyni nöqtədən və eyni üsulla çəkilməlidir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətlərin araşdırılmasında ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı kriminalistik fotoqrafiyanın tətbiqinin texniki üsul və vasitələri, onun müasir imkanları böyük əhəmiyyətə malikdir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999.
2. Kriminalistik texnika. Dərs vəsaiti. DİN Polis Akademiyası Bakı, 2016.
3. Kriminalistika mühazirələr toplusu. DİN Polis Akademiyası Bakı, 2007.
4. M.Səlimov, P.Məmmədov, S.Məmmədov Hadisə yerinə baxış zamanı audio-videoyazı, foto və kino çəkilişlərin tətbiqi prosesində insan hüquqlarının qorunması. Bakı, 2009.
5. WWW.ПРОПЩОТОС ру. интернет сайты.
6. Носов А.В., Молокнов В.Н. «Использование видеозаписи при расследовании преступлений». Учебно-практическое пособие. Волгоград, 1996.
7. Ищенко П.П., Ищенко Е.П. «Основы судебной фотографии, киносемки и видеозаписи». Учебное пособие. Екатеринбург, 1992.
8. «Применение фотосъемки, звуко-и видеозаписи в борьбе с организованной преступностью». Учебное пособие. Дмитриев Е.Н. и др. М., 1992.



**Исагов Расим**

**Резюме**

В данной статье освещаются технические методы и средства судебной фотографии, ее современные возможности и значение фотографий в расследований преступлений.

**İsagov Rasim**

**Summary**

This article highlights technical methods and means of judicial photographs, its modern capabilities and importance of photographic information in crime investigations

**SABİR ŞABANOV**

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**VÜSAL MƏMMƏDOV**

Məhkəmə ekspertizası mərkəzinin dissertantı,

MEM-in psixoloji ekspertiza şöbəsinin rəisi,

vusalpsixoloq@gmail.com

+99450-613-03-57

## AİLƏ-NİKAH MÜNASİBƏTLƏRİ İLƏ BAĞLI MÜLKİ İŞLƏR ÜZRƏ MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ EKSPERTİZASININ TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİ

**Açar sözlər:** boşanma, uşaqlar, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs, uşaqlarla ünsiyyət, uşaq-valideyn münasibətləri, emosional bağlılıq, məhkəmə-psixoloji ekspertizası, ekspert rəyi.

**Ключевые слова:** развод, дети, несовершеннолетний, общение с детьми, детско-родительские отношения, эмоциональная привязанность, судебно-психологическая экспертиза, заключение эксперта.

**Keywords:** divorce, children, juvenile, communication with children, child-parent relations, emotional attachment, forensic psychological examination, forensic report.

**S**on illərdə ailə-nikah münasibətləri ilə bağlı məhkəmə çəkişmələrinin sayının getdikcə artması bu sahədə psixoloji tədqiqatlara olan tələbatın artmasına gətirib çıxarmışdır. Hal-hazırda boşanma hallarında valideynlərin uşaqları tərbiyə etmək hüququ ilə bağlı məsələlərin obyektiv həlli üçün ekspert-psixoloqun yardımına və ümumiyyətlə, məhkəmənin qarşılaşdığı hər hansı ailə məsələsi ilə bağlı peşəkar psixoloq qiymətləndirməsinə müraciət olunur.

Azərbaycan Respublikası məhkəmə praktikasında boşanmadan sonra uşağın hansı valideyninin himayəsində yaşaması, o cümlədən ayrı yaşayan valideyni ilə ünsiyyətdə olması ilə bağlı mülki işlərin sayı artmaqdadır. Bu qəbildən olan iş-

lərdə uşağın tərbiyəsinə və gələcək inkişafına təsir göstərə biləcək hər bir ailə üzvünün fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin, davranışın daxili motivlərinin, valideynlərin biri-birinə və uşağa qarşı olan şəxsi münasibətlərinin, uşağın hər bir valideyninə qarşı olan münasibətinin xüsusiyyətlərinin müəyyən olunması zərurəti həmin işlərdə müvafiq mütəxəssisin iştirakını şərtləndirir.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizası uşaqları tərbiyə etmək hüququ ilə bağlı bütün növ məhkəmə çəkişmələrində (boşanmadan sonra uşağın konkret olaraq hansı valideyninin himayəsində yaşamasının müəyyən olunması, uşağın bir valideyndən alınaraq digər valideynin himayəsinə verilməsi, uşağın ondan ayrı yaşayan valideyni ilə görüş vaxtının müəyyən olunması, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və s.) böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aparılacaq xüsusi tədqiqat ümumilikdə hər ailədə və ayrılıqda hər bir valideynin yaşadığı ailədə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin strukturu və xarakterini nəzərə almağa imkan verir.

Boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşağın ayrı yaşayan valideyni ilə ünsiyyət qaydasının müəyyən olunması ilə bağlı mülki işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının nəzəriyyəsi, metodologiyası, təşkili və keçirilməsinin praktiki məsələləri hal-hazırda işlənilməklə təkmilləşmə prosesini keçirir.





Mövcud qanunvericiliyimizə əsasən məhkəmədə uşaqları tərbiyə etmək hüququ ilə bağlı işlərə baxılarkən qəyyumluq və himayə orqanları məhkəmədə iştirak edir və uşağın maraqlarını düzgün müəyyən etmək məqsədilə rəy verməklə məhkəməyə kömək göstərir [1]. Təəssüf ki, bu orqanlarda ixtisaslaşmış psixoloq-mütəxəssislərin sayı azdır (təcrübədə bəzən ixtisasca psixoloq olmayan mütəxəssislərin rəylərinə rast gəlinir) və çox vaxt onların verdiyi rəylər formal xarakter daşıyır.

Bu qəbildən olan işlərin ekspert-psixoloji tədqiqatı ailədaxili münasibətlərin diqqətlə təhlil olunmasını tələb edir. Ekspert-psixoloq hər bir valideynlə və uşaqla ayrı-ayrılıqda diaqnostik istiqamətli psixoloji söhbət-müsahibə keçirməklə valideynlər arasında boşanmaya qədər hansı münasibətin olmasını aydınlaşdırır. Ümumiyyətlə münasibətlərin üç növü ayırd edilir: əməkdaşlıq, formal əməkdaşlıq və bir-birindən emosional cəhətdən təcrid olunma. Çox vaxt boşanan ailələrdə ər-arvadın bir-birindən emosional cəhətdən təcrid olunması müşahidə olunur ki, bu cür münasibət uşağın emosional-iradi sferasına son dərəcə neqativ təsir göstərir. Boşanmış valideynlər özünütdədiq məqsədilə uşağa görə bir-biri ilə aktiv “mübarizə”yə başlayırlar.

Ailədə münasibətə olmasa uşaqlarda məyusluq, ruh düşkünlüyü, qorxu, özünəqapanma, nifrət hisslərinin əmələ gəlməsinə şərait yaradır. Odur ki, ekspert-psixoloqun məqsədi valideynlər arasındakı nikahın pozulmasından sonra uşağın tərbiyəsinin kim tərəfindən və hansı şəraitdə həyata keçiriləcəyinin müəyyən olunması, bir-birindən ayrı yaşayan valideynlərin uşağın tərbiyəsində iştirak dərəcəsi, valideynlik hüququndan məhrum etmə və bu hüququn bərpası, övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğv olunması kimi ailə-nikah münasibətləri ilə bağlı məhkəmə qərardad və qətnamələrinin uşaqların maraqlarına cavab verib-ermədiyini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Ekspert qiymətləndirməsinin zəruri olduğu hallar aşağıdakılardır:

a) valideynlərin (tərbiyə verənin) davranışının uşaqların psixi vəziyyətinə və inkişafına təsiri (hər bir valideynin fərqi-psixi xüsusiyyətlərini, valideynlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin

uşaq tərəfindən qavranılmasının xüsusiyyətlərini, o cümlədən ailədaxili konfliktin həlli yolları və bunların uşaqlarda sərvət meylləri və yönəlişliyin formalaşmasına təsirini üzə çıxarmaq).

b) psixi inkişafının xüsusiyyətləri və yaşı nəzərə alınmaqla uşağın valideynlərinə (tərbiyə verənə) emosional bağlılıq səviyyəsi.

c) 10 yaşına çatmış uşağın yaşayış yeri barədə fikrinin nəzərə alınması (uşağın fikri nəzərə alınmalıdır, lakin bu zaman onun psixi inkişafına diqqət yetirmək lazımdır - uşaq konkret şəraitdə qərar qəbul etmək qabiliyyətinə malikdirmi, onun psixoloji vəziyyəti, konfliktli şəraitdə ona təsir edən xüsusiyyətlər - valideynlərin, nənənin, babanın təlqinedici davranışı).

Əgər valideynlər obyektiv, tibbi və psixoloji xarakterli (bəzi psixi xəstəliklər, mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyətinin pozulması və s.) səbəblərə görə öz uşaqlarına lazımi tərbiyə vermək qabiliyyətinə malik deyillərsə müəyinə olunan obyektin spesifik xüsusiyyətlərindən asılı olaraq kompleks məhkəmə psixiatrik-psixoloji və ya kompleks məhkəmə tibbi-psixoloji ekspertizaları keçirilə bilər.

Ekspert tədqiqatının predmeti müəyinə olunan azyaşlı uşağın hər iki valideyninə olan münasibəti, müəyinə olunan şəxsin yaxın dairəsində şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri və strukturu, psixoloji təsir əlamətləri hesab olunur.

Ekspertiza aparılarkən ekspertlər psixologiya elmində ümumqəbul olunan belə bir fikrə əsaslanırlar ki, emosional bağlılıq dedikdə qarşılıqlı əlaqə zamanı müsbət emosiyalar keçirmək, vasi-təsiz münasibət qurmaq arzusu, müntəzəm ünsiyyətə can atmaq və əlaqələrin azalması ilə əlaqədar narahatlıq hissini keçirmək kimi başa düşülür.

Valideynlərin uşaq tərəfindən emosional cəhətdən qəbul edilməməsi (rədd edilməsi) isə məcburi ünsiyyət zamanı neqativ emosiyalar keçirmək, əlaqənin arzu edilməməsi və faktiki münasibətin kəsilməsinə səy göstərmə hesab olunur. Emosional rədd etmənin sonuncu həddi kimi nifrətin və isterik reaksiyaların əmələ gəlməsini göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Nikahın pozulması, boşanmadan sonra



yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 28 mart 2016-cı il tarixli, 8-2/2016 №-li qərarında yetkinlik yaşına çatmayan uşağın valideynlərdən hansının yanında qalması ilə bağlı mübahisə həll edilərkən uşağın üstün mənafeyi rəhbər tutulmaqla uşağın yaşı; onun fikri; uşağın valideynlərdən hər birinə, qardaş və bacılarına bağlılığı; valideynlərin mənəvi və sair şəxsi keyfiyyətləri; valideynlərdən hər biri ilə uşaq arasında yaranmış münasibətlər; uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün şərait yaratmaq imkanı (valideynlərin peşəsi, iş rejimi, onların maddi və ailə vəziyyəti, səhhəti nəzərə alınmaqla); ayrı yaşayan valideynlərdən hər birinin yaşayış yeri üzrə mövcud vəziyyətini xarakterizə edən digər halların nəzərə alınması göstərilmişdir.

Həmin qərarın 7.3-cü bəndində göstərilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların hansı valideynin yanında qalmaları ilə bağlı mübahisə yaranarsa, eləcə də uşaqların kimin yanında qalması ilə bağlı ər-arvad arasında bağlanmış saziş uşaqların və ya tərəflərdən birinin marağını pozarsa məhkəmə iddianın kim tərəfindən qaldırılmasından asılı olmayaraq uşağın maraqlarının müdafiəsi üçün Ailə Məcəlləsinin 73-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada qəyyumluq və himayə orqanını işdə iştirak etməyə cəlb etməlidir. Həmin orqan mübahisə ilə bağlı uşağın və ayrı yaşayan valideynlərin həyat şəraitini müayinə etməyə, müayinə aktını və mübahisəyə dair əsaslandırılmış rəyini məhkəməyə təqdim etməyə borcludur. Zərurət olduqda, MPM-nin 97-ci maddəsinin tələbinə müvafiq olaraq məhkəmə-psixoloji ekspertizası da təyin edilə bilər. Alınan rəylər məhkəmə üçün məcburi əhəmiyyətə malik deyil və onlar məhkəmə tərəfindən uşağın üstün mənafeyi əsas götürülməklə MPM-nin 88-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada qiymətləndirilir.

Uşağın mənafeyinin tələb etdiyi bütün hallarda onun məhkəmə iclasında dinlənilmək hüququ təmin olunmalıdır. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 12-ci və Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddələrinin tələbinə müvafiq olaraq maraqlarına toxunulan istənilən məsələnin həlli zamanı uşaq öz

fikrini bildirmək, habelə məhkəmə istintaqı və inzibati araşdırmaların gedişində dinlənilmək hüququna malikdir [1,7]. Uşağın fikrinin obyektiv qiymətləndirilməsini təmin etmək üçün onun pedaqoqun, təhsil müəssisəsinin nümayəndəsinin (tərbiyəçinin), yaxud uşaq psixoloqunun və ya qəyyumluq və himayəçilik orqanının nümayəndəsinin iştirakı ilə dinlənilməsi məqsədmüvafiqdir. Maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, 10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır. Həmin qərarla məhkəmələrə izah edilmişdir ki, valideynlərdən hansının yanında qalması ilə bağlı uşağın fikri dinlənilərkən Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddəsində qeyd edilən “10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır” ifadəsi uşağın bir valideyndən digərinə alınmış verilməsi üçün yeganə əsas deyildir. Məhkəmə 10 yaşına çatmış uşağın fikrini digər hallarla yanaşı məcmu halında qiymətləndirməli və uşağın üstün maraqlarını nəzərə almaqla mübahisəni həll etməlidir.

Azərbaycan Respublikası ərazində qüvvədə olan ailə qanunvericiliyinə əsasən valideynlər ayrı yaşadıqda uşaqların yaşayış yeri onların razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafelərini, onların rəyini və sair halları (uşaqların qardaş və bacılarına, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması və s.) nəzərə almaqla həll edir.

Ekspert təcrübəsi göstərir ki, ailə-nikah məsələlərindən irəli gələn işlərə baxılarkən məhkəmə əsaslandırılmış qərar qəbul etmək üçün tez-tez psixoloji və sosial-psixoloji amillərin nəzərə alınması zərurəti ilə qarşılaşır. Hər bir konkret işin psixoloji mahiyyətini araşdırmaq üçün hakimlər uşaqların və valideynlərin hüquqlarını və maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə məhkəmə-psixoloji ekspertizası təyin edə bilərlər. Belə ki, məhkəmə-psixoloji ekspertizası rəyinin köməyi ilə məhkəmə aşağıdakı sübut əhəmiyyətinə malik faktları əldə edə bilər:

- Hər bir valideynin təkə tərbiyə verən kimi deyil, şəxsiyyət kimi psixoloji portreti;

- Uşağın fərdi-psixi xüsusiyyətləri və onun valideynlərdən biri ilə yaşamasına olan münasibəti;



- Əsas diaqnostik meyar kimi “Ata-ana-uşaq” münasibətlər sisteminin öyrənilməsi;

Uşaqları tərbiyə etmək hüququ ilə bağlı işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizası təyin olunarkən ekspert-psixoloq qarşısında qoyula biləcək sualları şərti olaraq üç qrupa ayırmaq olar:

Birinci qrupa valideynlərlə bağlı sualları daxil etmək olar:

1. Valideynlərin fərdi-psixi xüsusiyyətləri (ata və ananın psixoloji portreti, emosional və iradi sferasının xüsusiyyətləri, xarakter əlamətləri, yönəlişliyi, tələbatları, konfliktli şəraitdə qərar qəbul etmə üsulları və s.);

2. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemi;

3. Ailədaxili münasibətlər sistemi (o cümlədən uşağa olan münasibət).

İkinci qrupa uşaqla bağlı sualları aid etmək olar:

1. Uşaq hansı fərdi-psixi və sensor-perseptiv xüsusiyyətlər ilə xarakterizə olunur;

2. Uşağın nöqteyi-nəzərindən ailədaxili münasibətlər sistemi;

3. Uşağın şəxsi münasibətlər sistemi (valideynlərinə olan münasibəti, yaxın qohumlarına, dostlarına olan münasibəti və s.).

Üçüncü qrupa isə ailədə yaranmış şəraitlə bağlı sualları aid etmək olar:

1. Ailədəki vəziyyət, valideynlərin fərdi-psixi xüsusiyyətləri, onların davranışının əsas amilləri uşağın emosional-iradi sferasına və psixi inkişafına təsiri;

2. Uşağın ailədəki vəziyyət barədə rəyi valideynlər və ya digər yaşlıların təsirindən asılıdır mı;

3. Uşağın doğma atası və ya anası ilə ünsiyyətə kəsilərsə bu ona psixi zədə kimi təsir göstəribilərmə;

Valideynləri arasındakı nikahın pozulması hər bir halda uşaqların psixoloji vəziyyətinə neqativ təsirsiz ötüşmür. Tədqiqatlar göstərir ki, valideynləri boşanmış və natamam ailədə böyüməyə məcbur olmuş uşaqlarda düşdüyü yeni mühitə adaptasiya (uyğunlaşma) ilə bağlı problemlərə daha çox rast gəlinir. Münaqişəli ailələrdə valideynlər adətən övladlarında boşanmadan sonra yaranmış psixoloji problemləri digər valideynlə ünsiyyətinin uşağın psixi vəziyyətinə neqativ təsir

göstərməsi ilə əlaqələndirirlər. Bəzən uşaqlarda emosional fonun səviyyəyə aşağı enməsi, yuxu pozğunluğu, nevroitik reaksiya və aqressivlik əlamətləri müşahidə olunur. Bu kimi dəyişiklikləri görən valideyn iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərək uşağın digər valideyni ilə görüşlərinin məhdudlaşdırılmasını tələb edir. Lakin, psixoloqların elmi araşdırmaları göstərir ki, uşağın üstün mənafeyi baxımından və onun normal psixoloji inkişafı üçün hər iki valideyninə pozitiv münasibətinin olması vacibdir.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aparılması zamanı təqdim olunmuş mülki iş materialları psixoloji təhlil olunmaqla yanaşı yetkinlik yaşına çatmayan uşağın və valideynlərinin hər birinin psixi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün, həmçinin uşağın və valideynlərin şəxsiyyətə məxsus xüsusiyyətlərinin, uşağın psixi inkişafının səviyyəsinin diaqnostikasının, hər bir valideynlə uşaq arasındakı şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlər sisteminin, valideynin tərbiyə üslubunun müəyyən olunması üçün müvafiq eksperimental-psixoloji metod və metodikalardan istifadə olunur.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizası qarşısında qoyulmuş suallara cavab vermək üçün ekspert-psixoloq müşahidə, psixoloji söhbət-müsahibə, Lüşer rəng testi, “Bizim ailə” şəkil testi, Ailənin sioqramması, Natamam cümlələr, Rene Jil metodikası, Amen-Dorki “Uşaqlar-valideynlər” metodikası, “Müxtəlif heyvanlardan ibarət ailə şəkli”, Uşaq Apperseptiv Testi və s. metodikalarından istifadə edə bilər.

Uşaqları tərbiyə etmək hüququ ilə bağlı mülki işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizası təyin olunarkən ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- Uşağın fərdi-psixi xüsusiyyətləri hansılardır?

- Uşağın əqli inkişafında psixi xəstəliklə əlaqədar olmayan gerilik əlamətləri müşahidə olunur mu?

- Uşağın valideynlərinə və digər ailə üzvlərinə (nənə, baba, ailənin yeni üzvlərinə) psixoloji münasibəti necədir?

- Valideynlərin fərdi-psixi və şəxsiyyətəməxsus keyfiyyətləri hansılardır?

- Valideynlərin uşağa olan münasibəti necədir?

- Valideynlər arasındakı qarşılıqlı psixoloji



münasibət necədir?

- Atanın (ananın və ya uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olan digər şəxs) fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin uşağın psixi vəziyyətinə, psixi inkişafına təsiri necədir?

Araşdırmalarımız göstərir ki, müəyyən hallarda ekspert qarşısında dörd yaşına qədər uşaqlar barəsində suallar qoyulmaqla məhkəməni uşağın valideynlərinə olan münasibəti maraqlandırır. Xüsusi elmi-psixoloji ədəbiyyatın təhlili və ekspert təcrübəsi göstərir ki, bu yaş dövründə olan uşağın valideynlərə olan münasibəti dayanıqlı olmayıb müvəqqəti, situativ xarakter daşıyır və hadisələrin gedişatı ilə şərtlənə bilər. Qısa müddət keçəndən sonra uşağın valideynlərinə olan münasibəti və buna uyğun olaraq emosional təəssüratları tez-tez dəyişə bilər. Bu yaş dövründə uşaq onunla əlaqədar baş verən hadisələrin səbəbləri və nəticələri haqqında məhdud məlumatla sahib olur. Bu mənada uşağın hadisələrin gedişinə olan reaksiyası məntiqi təfəkkürün məhsulu olmayıb, şəraitin ayrı-ayrı fraqmentlərinə verdiyi emosional münasibəti ilə şərtlənir. Psixikanın inkişaf mərhələlərinə uyğun olaraq dörd yaşına qədər uşağın bütün əsas psixi prosesləri (diqqət, hafizə, təfəkkür) qeyri-ixtiyari xarakter daşıyır. Bu yaş dövründə uşaq ixtiyari olaraq fikrini bir yerə cəmləyə və nəyisə yadda saxlaya bilmir. Uşaq bu xüsusiyyətinə görə hər hansı bir şəxs, o cümlədən ailə üzvü ilə bağlı baş verən hadisələrin detallarını, gedişatını dərk edə və yadda saxlaya bilmir. Hadisələrin məzmunu uşaq üçün cəlbədicilən məqamlarla, fraqmentar olaraq yadda qalır, buna müvafiq olaraq yaddaşda buraxdığı izlər də dəyişkən olur. Yuxarıda göstərilənləri nəzər alaraq

dörd yaşına qədər olan uşaq barəsində məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təyin olunması məqsədə uyğun deyildir.

Ekspert təcrübəsi göstərir ki, ailə-nikah münasibətləri ilə bağlı işlərə baxılarkən bəzən hakimlər ekspert qarşısında uşağın hansı valideynin himayəsinə verilməsinin məqsədəuyğunluğu barəsində suallar qoyurlar. Qeyd etmək lazımdır ki, boşanmadan sonra uşağın hansı valideynin yanında yaşaması, uşağın ondan ayrı yaşayan valideyni ilə ünsiyyət qaydasının (vaxtının və müddətinin) müəyyən olunması Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 60.4-cü maddəsində də göstəriləndiyi kimi valideynlərin razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafelərini, onların rəyini və sair halları (uşaqların qardaş və bacılarının, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması və s.) nəzərə almaqla həll edir. Bu mənada uşaqların hansı valideyninin himayəsinə verilməsi və ünsiyyət qaydasının müəyyən olunması ilə bağlı ekspert qarşısında sualların qoyulması metodiki cəhətdən düzgün hesab olunmur və həmin sualların cavablandırılması ekspertin səlahiyyəti xaricindədir. Məhkəmələr tərəfindən boşanmadan sonra uşağın yaşayış yerinin müəyyən olunması, uşağın bir valideyndən alınaraq digər valideynin himayəsinə verilməsi, uşağın ondan ayrı yaşayan valideyni ilə görüş vaxtının müəyyən olunması, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və s. kimi işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizası təyin edilərkən yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir.

### Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. - Bakı, 2016.
2. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 28 mart 2016-cı il tarixli, 8-2/2016 №-li qərarı.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosesual Məcəlləsi. - Bakı, 2017
4. Alıyev C.Q., Mirzəyev R.N. Praktiki psixologiya.- Bakı, 2011.
5. Bayramov Ə.S., Əliyev B.Ə. Hüquq psixologiyası - Bakı, 2012.
6. Şabanov S.F. Mülki prosesdə məhkəmə-psixoloji ekspertizası məsələləri // "Hüquq elminin



- müasir problemləri”, II Beynəlxalq konfransın tezləri. - Bakı, 2010. s. 176-177.
7. Şabanov S.F., Məmmədov V.V. Psixoloji təsirin məhkəmə-psixoloji ekspertizasının elmi-nəzəri və metodiki məsələləri. «Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri» elmi əsərlər məcmuəsi, № 64, Bakı, 2016. s. 59-63.
  8. Uşaq hüquqları haqqında BMT-nin Konvensiyası.
  9. Вострокнутов Н. А., Харитонов Н. К., Сафуанов Ф. С. Методологические основы экспертного подхода к правовой защите детей (судебно-психиатрический и судебно-психологический подходы): Методические рекомендации. - Москва, 2004.
  10. Енгалычев В.Ф., Шипшин С.С. Практикум по судебно-психологической экспертизе. - Калуга, 2013.
  11. Сахнова Т.В., Основы судебно-психологической экспертизы по гражданским делам. - Москва, 1997.
  12. Желтов В.М., Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза по гражданским делам: правовое регулирование и правоприменительная практика. - Калининград, 2007.

### **Организация и проведение судебно-психологической экспертизы по гражданским делам, возникающим из брачно-семейных отношений**

#### **Резюме**

Большинство норм брачно-семейного законодательств содержат психологические элементы, а это позволяет утверждать, что судебно-психологическая экспертиза может найти применение практически по любому из дел, возникшему из брачно-семейных отношений.

При помощи судебно-психологической экспертизы можно выявить действительное отношение ребенка к возможности проживания с конкретным родителем, его отношение к каждому из родителей, отношение каждого из родителей к ребенку, воздействие конфликтной ситуации на психическое развитие и состояние ребенка.

Данная категория дел является наиболее сложной как в судебной практике, так и в экспертной практике.

### **Organization and conduct of forensic psychological examination in civil cases arising from marital and family relations.**

#### **Summary**

Most norms of marriage and family legislations contain psychological elements, and this allows us to assert that forensic psychological examination can find application almost in any cases that arise from marriage and family relations.

With the help of forensic psychological examination, it is possible to identify the child's actual attitude to the possibility of living with a particular parent, his attitude to each of the parents, the relationship of each parent to the child, the impact of the conflict situation on the child's mental development and condition.

This category of cases is the most difficult in court practice, as well as in expert practice.



UOT: 343.985+343.44

**NURİDƏ ƏLİZADƏ**

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi  
Ədliyyə Akademiyasının baş məsləhətçisi,  
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı,  
II dərəcəli ədliyyə qulluqçusu  
Alizadenuride91@gmail.com

---

## DİNDİRMƏ TAKTİKASINDA ŞƏXSİ VƏ AİLƏ HƏYATININ SİRRİNİN QORUNMASI MƏSƏLƏLƏRİ

---

**Açar sözlər:** dindirmə taktikası, kriminalistika, istintaq hərəkətləri, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, şəxsi həyat, ailə sirri

**Ключевые слова:** тактика допроса, криминалистика, следственные действия, права на личную неприкосновенность, личная жизнь, семейная тайна

**Keywords:** interrogation tactics, criminalistics, investigative actions, the right to personal immunity, private life, family information

Cinayət prosesi və kriminalistikada dindirmə - sübutetmə vasitəsi və ifadələrin alınması prosesi kimi tədqiq edilmişdir. Dindirmə cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə dindirilən şəxsdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatların alınması və onların düzgün rəsmiləşdirilməsindən ibarət olan verbal istintaq hərəkətidir. Müstəntiq dindirmə vasitəsilə yeni sübutlar əldə edə, habelə işdə mövcud olan sübutları yoxlaya bilər [5, s.318].

Dindirmənin mahiyyəti istintaq və məhkəmə təcrübəsi əsasında kriminalistikada işlənmiş taktiki üsulların köməyi ilə dindiriləndən lazımi məlumatın əldə edilməsindən ibarətdir. N.İ.Porubov qeyd edir ki, dindirmə - istintaq orqanının cinayət-prosessual qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq, dindirilən şəxsdən iş üzrə sübutetmə predmetinə daxil olan faktlar haqda ifadələrin alınmasıdır [14, s. 19].

S.K.Pitersev və A.A. Stepanov dindirməyə an-

layış verərək, onu verbal, yəni şifahi, sözlə, söhbət (ünsiyyət) formasında həyata keçirilən, aparılma qaydası, şərtləri və rəsmiləşdirilməsi prosesual qanunla müəyyən edilən hərəkət kimi nəzərdən keçirmişlər [15, s. 8].

AR CPM-in 28-ci fəslə "Dindirmə və üzvləşdirmə" adlanır. Əsas istintaq hərəkətlərindən biri olan dindirməyə şahid, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər cəlb olunurlar. Cinayət işinin açılmasında və sübut əhəmiyyətli kriminalistik məlumatların alınmasında mühüm rola malik olan dindirmənin prosesual və taktiki problemlərinə toxunmaq zəruridir. Dindirmənin ümumi qaydaları cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilsə də, onun taktiki üsulları qanunla müəyyən edilmir və istintaq təcrübəsinə əsasən işlənilib hazırlanır.

Dindirmənin taktikası konkret cinayət işinin hallarının, dindirilən şəxsin xüsusiyyətlərinin və dindirmə şəraitindən asılı olaraq tətbiq olunan taktiki üsulların məcmusudur. Dindirmə taktikasının əsas məqsədi dindirilən şəxsdən obyektiv həqiqəti əks etdirən məlumatların alınmasıdır. Dindirmənin səmərəli nəticə verməsi taktikanın düzgün seçilməsindən asılıdır. Taktiki üsullar cinayət-prosessual qanunvericiliyə və mənəvi prinsiplərə uyğun olmalıdır.

Dindirmə zamanı yönəldici sualların verilməsi qadağandır. Zorakılıq, hədə-qorxu, aldatma yolu ilə və dindirilən şəxsin hüquqlarını pozan sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etməklə ifadə almaq qa-



dağandır. İfadə vermək şübhədən müdafiə olunmaq üçün bir vasitə olduğuna görə təqsirləndirilən və şübhəli şəxs ifadə verməkdən imtina etməyə, yaxud bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət daşır.

Cinayətlərin istintaqı zamanı məlumatların xeyli hissəsini müstəntiq dindirmə zamanı əldə edir. Bu da müstəntiqlə dindirilən şəxs arasında ünsiyyətin spesifik forması kimi çıxış edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, məlumat yalnız dindirilən şəxs tərəfindən deyilən söz və ya yazılan yazı deyil, o, həm də, səs, mimika, tələffüz, tembr, rəftar, xarici görkəm və davranış tərzidir. Bu şərait, dindirməni - sübutetmənin bütün digər vasitələrindən daha böyük məlumat qabiliyyətinə malik olan hərəkət kimi fərqləndirir [13, s. 5].

Kriminalistikada dindirmənin müxtəlif təsnifatları verilmişdir. Dindirilənin prosesual vəziyyətindən asılı olaraq, şahidin dindirilməsi, zərərçəkmişin dindirilməsi, şübhəli şəxsin dindirilməsi, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi fərqləndirilir. Dindirmə subyektinin yaş xüsusiyyətləri üzrə dindirmənin yetkinlik yaşına çatmayan (azyaşlı) və böyüklərin dindirilməsi, ardıcılığına görə ilkin və təkrar dindirmə, məzmununa görə əsas və əlavə dindirmə, iştirakçıların tərkibinə görə müdafiəçinin, müəllimin, qanuni nümayəndənin, prokurorun, tərcüməçinin iştirakı ilə aparılan dindirmələrə, formasına görə hadisə yerində dindirmə, üzləşdirməyə ayırmaq olar. Dindirmənin qeyd edilən hər bir növünün öz xüsusiyyətləri və yalnız ona xas olan taktiki üsulları vardır. Dindirməni şərti olaraq ilkin mərhələ, sərbəst ifadələr mərhələsi, sual-cavab mərhələsi və nəticə mərhələlərinə bölmək olar.

Dindirmə zamanı müstəntiq məcburetmiş üsulundan istifadə edərsə, nəzərə almaq lazımdır ki, məcbur etməyə meyllilik özündə psixoloji zorakılıq elementlərini əks etdirməməlidir. Xüsusilə də, bu məsələyə yetkinlik yaşına çatmayanlarla münasibətdə daha həssas yanaşılmalıdır.

Dindirmənin cinayət-prosesual qanunvericiliyində müəyyən olunmuş qaydalarından fərqli olaraq taktiki üsullar fakültativ xarakter daşıyır. Buna baxmayaraq, dindirmənin taktiki aspektləri ciddi şəkildə cinayət-prosesual qanunvericiliyinin bütün tələblərinə uyğun olmalı və onun de-

mokratik prinsiplərinə cavab verməlidir. Dindirmənin prosesual qanunun tələblərinə uyğun olaraq icra olunması, yalnız dindirilən şəxsdən zəruri məlumatların əldə olunması baxımından yox, həm də dindirilənlərin, dindirmə zamanı iştirak edən şəxslərin, habelə məhkəmə iclasında iştirak edənlərin hüquq düşüncəsində müsbət dəyişikliklərə səbəb olur, hüquq pozuntusuna yol vermiş şəxslərə tərbiyəvi təsir göstərməklə onların islah olunması sahəsində böyük rol oynayır. Müstəntiq dindirilən şəxslə ünsiyyətdə olarkən xüsusi diqqət və bacarıqla hərəkət etməli, yüksək mədəniyyətə malik olmalı, əxlaq normalarına, həmçinin, dindirilənin şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququna ciddi riayət etməlidir. Dindirmə prosesində ən kiçik qanun pozuntusu, onun tərbiyəvi əhəmiyyətini azaltmaqla, dindirmənin effektivliyinə xələl yetirə bilər. İbtidai araşdırma zamanı bütün prosesual hərəkətləri, o cümlədən dindirmə hərəkətini icra edən müstəntiqin qanunun tələblərinə düzgün və dəqiq əməl etməsi vətəndaşlarda cinayət təqibi orqanlarına qarşı pozitiv münasibətin formalaşmasına kömək edəcəkdir. Dindirmə zamanı etik prinsiplərə riayət edilməsi və müstəntiqin düz ifadələr əldə etmək məqsədilə fəal davranışı, dindirilənin şəxsiyyətinə hörmətlə vəhdətdə çıxış etməlidir.

Dindirmə zamanı sualların düzgün və optimal tərtib edilməsi, onların ardıcılığının taktiki baxımdan uğurlu qurulması əhəmiyyətli məlumatların əldə edilməsi üçün son dərəcə vacibdir. Lakin sualları müəyyən edərək müstəntiq etik normaların və prosesual qanunvericiliyin tələblərini rəhbər tutmalıdır. Belə ki, dindirilənə veriləcək suallar yönləndirici olmamalı, mötəbər faktlar və hallar əsasında tərtib olunmalıdır [6, s. 47].

Qeyd olunanlarla yanaşı dindirmə zamanı dindirilən şəxsin şəxsi toxunulmazlıq hüququna hörmət edilməli, onun şəxsi və ailə həyatına dair sirləri mühafizə altına alınmalı, dindiriləndən lüzumsuz olaraq özəl həyatına aid olan sirlər soruşulmamalıdır. Belə ki, şəxsi və ailə sirlərini mühafizə edən şəxsi toxunulmazlıq hüququ əsas konstitusion hüquqlardan biridir. AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinə əsasən, "Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirlərini saxlamaq hüququ vardır. Qa-



nunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ vardır. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir.”

İnsanın şəxsi həyatının üç başlıca sahədən formalaşdığı qəbul edilir:

- Şəxsin ümumi həyat sahəsi - başqaları tərəfindən bilinməsi mümkün olan, cəmiyyətə açıq olan bilgiləri əhatə edir;

- Şəxsin özəl həyat sahəsi - şəxsin özəl əlaqələri, ailəsi, tanışları, yaxınları və s. bu kimi şəxslərlə paylaşıdığı məlumatlardır;

- Şəxsin gizli həyat sahəsi: şəxsin başqaları tərəfindən öyrənilməsinə istəmədiyi davranış və hadisələrdən formalaşan sahədir.

Gizli həyat toxunulmaz olmaqla yanaşı şəxsi həyatın özəyini təşkil etdiyindən hər cür müdaxilələrdən qorunur.

E.A.Lukaşevaya görə, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququ şəxsin özü haqqında lazımı məlumat toplamaq, öz şəxsi, intim xarakterli məlumatların hamıya çatdırılmasına mane olmaq kimi dövlət tərəfindən verilmiş və təmin olunmuş imkanlarını bildirir. Şəxsi həyatı fərdin özü tərəfindən nəzarət edilən fiziki və ruhi sahə kimi təyin etmək olar, yəni o, xarici təsirdən azaddır. Qanunvericilik bu sferaya toxuna bilməz və onu hər hansı bir qeyri-qanuni müdaxilədən mühafizə etməyə yönəlmişdir. Qanun şəxsi həyatın toxunulmazlıq hüddudunu, qeyri-qanuni müdaxilədən onu mühafizə etməyin formalarını müəyyənləşdirir. Demokratik sivil dövlət yalnız müstəsna hallarda qanun və xüsusi məhkəmə qərarlarının əsasında insanın şəxsi həyatının toxunulmazlığını poza, onun yazı, telefon danışığı və ya digər məlumatlarının məzmunu ilə tanış ola bilər [10].

CPM-in 16-cı maddəsinə əsasən, “cinayət təqibi gedişində heç kəsin şəxsi (özünün və ailəsinin) həyatın sirlərinin, yazışma, telefon danışığı, poçt-teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların və başqa məlumatların sirlərinin saxlanılması hüququ bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa məhdudlaşdırıla bilməz”. Hər hansı şəxsin tərəfindən yuxarıda göstərilən məlu-

matların sirlərini saxlamaq hüququnun pozulması ilə əldə edilmiş bilgilər hüquqi cəhətdən etibarsız sayılır. Hakim bu hüququn pozulması ilə əldə edilmiş məlumatı aşkar edərsə, onu sübut kimi qəbul edə bilməz [4, s.64].

Şəxsi, ailə, dövlət, kommertiya və ya peşə sirlərini təşkil edən məlumatların ələ keçirilməsi yalnız məhkəmənin qərarı əsasında aparıla bilər. CPM-in 285.6-cı maddəsinə əsasən müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olan şəxslərə özündə şəxsi, ailə, dövlət, peşə və ya kommertiya sirlərini əks etdirən sənədlərdən çıxarışlar etməyə, surət çıxarmağa, foto şəklini çəkməyə icazə verilməlidir.

CPM-in 199-cu maddəsi “Şəxsi və ailə sirlərinin qorunması” adlanır. Bu maddəyə əsasən, “cinayət mühakimə icraatı zamanı şəxsi və ailə sirlərini təşkil edən məlumatların qorunması üçün bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları ilə nəzərdə tutulmuş tədbirlər görülür. Prosesual hərəkətlərin gedişində hər hansı şəxsin şəxsi həyatına aid məlumatların, habelə onun gizli saxlanılmasını lazım bildiyi digər şəxsi xarakterli məlumatların lüzumsuz toplanılmasına, yayılmasına və onlardan istifadə edilməsinə yol verilmir. Müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin tələbi ilə istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin iştirakçıları bu məlumatların yayılmamasını öhdələrinə götürür və onlardan bu barədə yazılı iltizam alınır.”

CPM şəxsi və ailə sirlərinin qorunmasının daha etibarlı təmini məqsədilə belə məlumatların yalnız qanuni əsas və zərurət olduqda toplanmasına icazə verir. Göstərilən hallar dindirmə zamanı da nəzərə alınmalıdır.

İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı şəxsi həyatın toxunulmazlığına, ailə, dövlət, peşə, kommertiya və qanunla qorunan digər sirlərə toxunan hallar barədə məlumatları yaymamalıdır. Eyni vəzifələri zərərçəkmiş, mülki iddiaçı, müdafiəçi, mülki cavabdeh, məhkəmə iclasının katibi, zərərçəkmiş şəxsin, mülki iddiaçının, mülki cavabdehin qanuni nümayəndələri və nümayəndələri də daşıyırlar. Göstərilən qayda hal şahidi, mütəxəssis, ekspert və tərcüməçiyə də şamil olunur.

Cinayət prosesinin gedişində şəxsi və ailə sirləri-





ni təşkil edən məlumatların toplanmasına, yayılmasına və ondan istifadə edilməsinə o halda yol verilə bilər ki, həmin məlumatlar cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə icraat zamanı həqiqətin müəyyən edilməsi və işin düzgün həlli üçün əhəmiyyət kəsb etsin. Şəxsi və ailə sirlərini təşkil edən məlumatlar cinayət prosesinin iştirakçısının razılığı olmadan yayıla bilməz.

Maddədə göstərilən “şəxsi və ailə siri” dedikdə nə nəzərdə tutulduğunu açıqlamaq zəruridir. Belə ki, insan öz fəaliyyətinin müəyyən bir hissəsini başqalarından gizlədir. Bu ya əxlaq normalarına görə belə tələb olunduğu üçün həyata keçirilir, ya da şəxs başqalarının münasibətinin onun üçün vacib məsələyə mənfi təsir edəcəyini nəzərə alaraq bunu edir. Bu yolla fərd ona məxsus olanı nəinki dövlətdən, həm də cəmiyyətin arzuolunmayan təsirindən qorumuş olur. Bundan əlavə, insan fəaliyyətinin bir çox tərəfləri özünün mahiyyətinə görə daim gizli saxlanılır. Bu cür məsələlərdə şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması mövcud münasibətlərə mənfi təsir edir və vətəndaşın mənafeyinə toxunur. Odur ki, şəxsi həyatın qorunması üçün sirr anlayışı qanunvericilik sisteminə daxil edilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, sirr sadəcə olaraq şəxsi həyatla bağlı deyil, daha geniş anlayışdır. Yalnız qanunla qoyulan şərtlər tam ödəndikdən sonra bu məsələlər sirr kimi onlara şamil edilmiş hüquqi rejimdən çıxarıla bilər. Şəxsi münasibətlərin də böyük bir hissəsi lazım gəldikdə sirr hesab olunur. İnsanın sirr hesab edib başqalarından gizlətdiyi məsələlərlə qanunun sirr hesab edib müdafiəyə aldığı məsələləri fərqləndirmək lazımdır. Bəzən bunlar üst-üstə düşməyə də bilər [7, s.160]. Belə ki məzmunundan asılı olaraq sirlər - şəxsi, dövlət, qulluq, hərbi, peşə növlərində ola bilərlər. Şəxsi və ailə siri heç kimə etibar olunmayan və olduqca şəxsi xarakter daşıyan sirlərdir və o, insan fəaliyyətinin ailə, məişət və intim münasibətlərdə həyat tərzini əhatə edir. İnsanın bu sahələrdə həyat fəaliyyətinə dövlət, ictimai təşkilatlar, ayrı-ayrı vətəndaşlar müdaxilə və nəzarət edə bilməzlər. İnsanın həyat tərzini, düşüncələri, şəxsi qeydləri, tutduğu gündəlik, yazışmaları, telefon danışqları, onun sağlamlığı haqqında məlumatlar, həkim diaqnozları və proqnozları, bank hesabının sirləri, övladlığa gö-

türmə, vəsiyyətnamə siri onun şəxsi həyatının sirlərinə aiddir. CPM-in 199.3-cü maddəsinə əsasən, şəxsi və ailə həyatının sirlərini təşkil edən məlumatların bildirilməsi və ya təqdim olunması iki əsasla cinayət prosesinin iştirakçısına təklif edilə bilər: məhkəmənin qərarı əsasında və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın tələbi ilə. Birinci halda cinayət prosesini həyata keçirən orqan cinayət iştirakçısının özünün və ya başqasının şəxsi və ailə həyatına dair məlumatları bildirməsinin və ya təqdim etməsinin cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi məqsədilə toplandığının zəruriliyinə inandırılmalıdır. Bunun üçün məhkəmənin müqavimət qərarı ona təqdim edilməlidir. Lakin bütün hallarda cinayət prosesinin iştirakçısı şəxsi həyata dair məlumatları bildirmək və ya təqdim etməkdən imtina etmək hüququna malikdir. İkinci halda isə cinayət prosesini həyata keçirən orqan belə məlumatların alınmasının zəruriliyi barədə dindirmə və ya digər istintaq hərəkətinin protokollarına təsdiqedic qeydlər daxil etməlidir [4, s. 599].

CPM-in 27-ci və 199.4-cü maddələrində şəxsi və ailə həyatının sirlərinin daha etibarlı mühafizəsini təmin etmək məqsədilə məqsədilə belə sirləri açıqlayan sübutların qapalı məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi barədə müddəa müəyyən edilmişdir.

Dindirmə zamanı istifadə olunan müxtəlif taktiki üsullar CPM-in qeyd olunan normalarına uyğun gəlməli, insan və vətəndaşın şəxsi həyatına tam müdaxilə etməməlidir. Belə ki, CPM-in 199.5-ci maddəsinə görə, “şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması, şəxsi və ya ailə sirlərinin yayılması nəticəsində hər hansı şəxsə vurulan ziyan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada ödənilməlidir.” Həmçinin, CPM-in 222.5-ci maddəsinə əsasən, “şəxsi həyatın toxunulmazlığının pozulması nəticəsində hər hansı şəxsə mənəvi və ya maddi ziyan vurulduqda həmin pozuntuya yol vermiş təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya hakim, habelə ibtidai araşdırma məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi haqqında xəbərdar edilmiş hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq məsuliyyət daşıyır.”



Mənəvi ziyanın miqdarı pul ilə ölçülməlidir. Mənəvi ziyanın miqdarı müəyyən edilərkən məhkəmələr hər bir işə fərdi yanaşmalı, məlumatların yayılma dairəsini, iddiaçıya yetirilmiş mənəvi və fiziki sarsıntıların xarakterini və dərəcəsini, cavabdehin təqsirini və əmlak vəziyyətini, işin sair hallarını, habelə mənəvi ziyanın ödənilməsi üçün cavabdehin real imkanlarını və qərarın icrasının mümkünlüyünü nəzərə almalıdırlar. “Şəxsi həyat” anlayışı sahibi tərəfindən gizli tutulmağa çalışıldığı halda toxunulmazdır. Məhz buna görə, şəxsi həyat gizlədilmək istənilmədiyində hüquq sahibi hər hansı iddia irəli sürmə haqqına sahib olmur.

CPM-in 222.6-cı maddəsinin məzmununa görə, ibtidai araşdırma məlumatları kütləvi informasiya vasitələri ilə açıqlanan zaman belə məlumat cinayət prosesinin digər iştirakçılarının şəxsi həyat toxunulmazlığı hüququna zidd olmayan həddə olmalıdır.

Şəxsi və ailə həyatının sirləri AR-ın bir çox qanunvericilik aktları ilə mühafizə altına alınır. CM-in 156-cı maddəsinə əsasən, şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların, belə məlumatları əks etdirən sənədlərin, video və foto çəkilişi materiallarının, səs yazılarının yayılması, habelə satılması və ya başqasına verilməsi qanunsuz toplanılması cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

İnsanın şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etməmək prinsipi cəmiyyətin hər bir üzvünün şəxsi həyatı haqqında məlumatların toplanması və hazırlanmasına nəzarətin dövlət tərəfindən təmin edilməsini tələb edir. CPM-ə görə, şəxsi və ailə sirlərinin lüzumsuz toplanmasına yol verilmir. Deməli, lazım gələrsə, iş üçün əhəmiyyətli olan həddə dindirilən şəxsdən şəxsi həyatı barədə müəyyən dərəcədə məlumatlar alın bilər, lakin belə məlumatların yayılması yolverilməzdir. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 24 dekabr 2002-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun 3-cü maddəsində şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırıla biləcəyi hallar göstərilir: dövlət təhlükəsizliyi mənafevləri, sağlamlığın və mənəviyyətin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması, cinayətlərin qarşısının alınması, iğtişaşların qarşısının alınması, ictimai qay-

danın təmin edilməsi və ölkənin iqtisadi rifahı mənafevləri üçün.

Nəzərdən keçirdiyimiz qanunvericilik aktları ilə yanaşı şəxsi və ailə həyatının sirlərinin təmin olduğu aşağıdakı qanunları da qeyd edə bilərik: “İnformasiya əldə etmək” haqqında Qanunun 38-ci maddəsində əldə olunmasına məhdudiyətlər qoyulan şəxsi və ailə həyatına dair məlumatların siyahısı göstərilir. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanuna əsasən, cinayət etməkdə təqsirləndirilən yetkinlik yaşına çatmayanların və ya qanuni nümayəndələrinin razılığı olmadan onların şəxsiyyəti barədə hər hansı məlumatın yayılmasına yol verilmir.

Demokratik dövlətlərdə şəxsi həyat konstitusiyon təminat altına alınır. Müəyyən təhlükələr yarıdan informasiya dövrünün astanasında şəxsi və ailə həyatının sirri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elm və texnikanın inkişaf etdiyi müasir dövrdə fərdin normal fəaliyyəti üçün ciddi və hiss olunmaz təhlükə yaranır ki bu da bütöv bir cəmiyyətin mövcudluğunu təhlükə altına alır. Vətəndaşların birbaşa özü və yaxın saydığı insanlarla bağlı olan, açıqlanması onların mənafevinə hər hansı şəkildə ziyan vura bilən həyatı məsələlər şəxsi həyat anlayışı ilə ehtiva olunur. İnsan fəaliyyətinin bir çox tərəfləri özünün xüsusiyyətlərinə və mahiyyətinə görə daim gizli saxlanılır. Şəxs inandığı və etibar etdiyi şəxsə öz sirrini açarsa, bu şəxslər arasında hüquqi öhdəlik olmasa belə gizlilik qorunmalıdır və bu qoruma qanunla da tənzimlənir. Hüquq pozuntularının törədilməsi ilə bağlı bilgilərin isə şəxsi həyat sirrinə aid edilməsi yolverilməzdir.

18 mart 2009-cu il tarixdə keçirilmiş referendumla AR Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə edilmiş əlavəyə görə, qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa müdaxiləsi qadağan edilən obyektlərə “şəxsi həyat”la yanaşı “ailə həyatı” da əlavə edilmişdir. Qeyd edək ki, insan hüquqlarına dair bütün əsas beynəlxalq müqavilələrdə şəxsi həyatla yanaşı, ailə həyatı da mühafizə



olunan dəyər kimi nəzərdə tutulmuşdur. Doğrudur, geniş təcrübəyə malik Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsindən görünür ki, şəxsi həyat və ailə həyatı qeyri-müəyyən həcmli anlayışlar deyillər, bu anlayışlara ər-arvad, valideyn və uşaqlar arasındakı münasibətlər, o cümlədən, uşaqlığa götürənlərlə uşaqlığa götürülənlər arasındakı və s. bu kimi münasibətlər daxildir.

Şəxsi sirin açılması ancaq qanunla qoyulmuş qaydada və həddə həyata keçirilə bilər. Adətən, şəxsi sirr cinayətkarlıqla mübarizə, sağlamlığın mühafizəsi və fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətin təbii zamanı açıla bilər. Şəxsi sirr və toxunul-

mazlıq məsələləri daha çox şəxs cəza çəkərkən məhdudlaşdırılır (göndərilən məhsulların, yazışmaların yoxlanılması və s.). Şəxsi həyatla bağlı məlumatlar bəzən cinayətin açılması üçün zəruri olur və bu zaman sirin daşıyıcısının istintaqa cəlb olunmasından asılı olmayaraq, bu şəxsi sirr öz statusunu saxlayır. Hər bir halda dindirməni həyata keçirən müstəntiq dindirilən şəxsin şəxsi və ailə sirlərinin açıqlamasını tələb edə bilməz. İstintaq və məhkəmə hərəkətlərinin iştirakçıları şəxsi həyata dair məlumatların yayılmamasını öhdələrinə götürür və onlardan bu barədə yazılı iltizam alınır.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Hüquq yayın evi. Bakı-2018, 92 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi - <http://www.e-qanun.az/code/11>
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi - <http://www.e-qanun.az/code/14>
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. “Digesta” nəşriyyatı, Bakı, 2016-cı il, 1336 səh.
5. AR DİN Polis Akademiyası – Kriminalistika (dərslük). Bakı, Qanun-2010, 752 səh.
6. Cavadov Anar- “Dindirmənin prosessual və kriminalistik aspektləri” (dissertasiya), Bakı-2007
7. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ, Dərslük, Bakı: Bakı Universiteti, 2006, 698s.
8. Hacı R., Məmmədli Ə. Gün işiği bələdçisi. Media Hüququ İnstitutu. Bakı-2006, 309 s.
9. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası. Avropa Şurası Müqavilələr Seriyası (CETS) №.5. 76s.
10. Lukaşeva E.A. İnsan hüquqları. Rus dilindən tərcümə edən Ş.İ.Əliyev. Bakı, Şirvanəşr, 2005. 572 s.
11. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları. dərs vəsaiti Bakı: [Qafqaz Universiteti], 2009, 368 s.
12. Sarıcalinskaya K.Q. Kriminalistika: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 716 səh.
13. Абдуллаев М.И., Порубов Н.И., Рагимов И.И., Сулейманов Д.И. Тактика допроса обвиняемого в конфликтной ситуации: Учебное пособие. Баку: НМЦГУП, 1993, 108 с.
14. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии. Минск: Вышэйшая школа, 1998, 196 с.
15. Питерцев С.К., Степанов А.А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. Санкт-Петербург, 2001, 280 с.
16. Соловьев А.Б. Процессуальные психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии. М.: Юрлитинформ, 2002, 192 с.



**Ализаде Нурида**

### **Вопросы охраны личной и семейной тайны в тактике допроса**

#### **Резюме**

С помощью допроса, который является универсальным следственным действием, следователь собирает доказательственную информацию. Для этого необходимо корректно выбрать тактику допроса, также строго придерживаться к процессуальным нормам и тактическим указаниям. При допросе особое внимание должно быть уделено тому, что бы конституционное право на неприкосновенность не было нарушено, и информация о личной, либо семейной жизни не была необоснованно собрана.

**Alizade Nurida**

### **Issues of protecting the privacy of family and private life in interrogation tactics**

#### **Summary**

With the help of an interrogation which is a universal investigation, the investigator receives important information. For this purpose it is necessary to properly establish the interrogation tactics, to adhere to both procedural and tactical rules of interrogation. During the interrogation, the right to personal immunity of fundamental constitutional rights should be respected, and special attention should be paid to the unnecessary collection and dissemination of personal and family information.



NATIQ ABDULLAYEV

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi  
Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı  
natiqpsixoloq@gmail.com

## ÖZÜNÜ ÖLDÜRMƏ VƏ ÖZÜNÜ ÖLDÜRMƏYƏ CƏHD HALLARININ MƏHKƏMƏ-PSIXOLOJİ EKSPERTİZASININ METODOLOJİ PRİNSİPLƏRİ

**Açar sözlər:** metodologiya, prinsip, metodoloji prinsip, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir prinsipi, özünü öldürməyə cəhd, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının metodiki prinsipləri

**Ключевые слова:** методология, принцип, методологический принцип, принцип взаимодействия и взаимовлияния, попытка самоубийства, методические принципы судебно-психологической экспертизы.

**Key words:** methodology, principle, methodological principle, principle of interaction and mutual influence, suicide attempt, methodic principles of forensic-psychological expertise.

**İ**stənilən məhkəmə ekspertizası növü, cinsi və sinfində olduğu kimi, məhkəmə-psixoloji ekspertiza icraatı üçün metodoloji təminat böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Metodologiya qədim yunan sözü olub «Methodos» sözündən götürülərək doğru yol, tədqiqatın yolu deməkdir.

«Metodologiya – 1)hər hansı elmdə istifadə olunan idrak vasitələrinin, metodlarının, üsullarının məcmusu; 2)idrak və praktiki – dəyişdirici fəaliyyətin təşkili vasitələrini, ilkin şərtlərini və prinsiplərini öyrənən bilik sahəsi» [1, s.273].

Elmi idrakda metodologiya probleminin mərkəzi problemlərdən biri olduğu mövqedən çıxış edərək İ.İ.Mamayçuk qeyd edir: «Ənənəvi olaraq elmi idrakın ümumi nəzəriyyəsində «metodologiya» ilə analizin üç səviyyəsi əhatə olunur: ümumi fəlsəfi yanaşma, idrak üsulu kimi ümumi metodologiya; predmetin tədqiqi zamanı ümumfəlsəfi prinsiplərin reallaşdırılmasından ibarət olan xüsu-

si metodologiya və nəhayət konkret tədqiqat metodlarının məcmusu kimi metodologiya» [6, s.196-206].

Ensiklopedik lüğətlərdə «metodologiya»ya daha tam və tutumlu olmaqla yanaşı, həm də lakonik anlayış verilmişdir: metodologiya – fəaliyyətin strukturu, məntiqi təşkili, metodları və vasitələri haqqında təlimdir [7, s. 940].

«Metodologiya» termini çoxmənalı olmaqla, müxtəlif mənalarda işlədilir. Bəziləri bu anlayışı «idrak metodları haqqında təlim», digərləri «dərkətmə prosesində tədqiq olunan metodların məcmusu» kimi başa düşməyi təklif edirlər. Üçüncü qrup müəlliflər isə belə hesab edirlər ki, «metodologiya» anlayışı bütün metodları deyil, yalnız ümumi, fəlsəfi metodları əhatə edir [4, s. 32].

E.Q.Yudin elmin metodologiyası problemlərini nəzərdən keçirərkən metodoloji biliklərin aşağıdakı səviyyələrini fərqləndirmişdir: fəlsəfi metodologiya; ümumelmi prinsiplər və tədqiqat formaları səviyyəsində metodologiya; konkret-elmi metodologiya; tədqiqat metodikası və tədqiqat texnikası səviyyəsində metodologiya [8, s. 65-69].

Məhkəmə-ekspert tədqiqatının əsl «normativi» olmaqla metodoloji prinsip bütün tədqiqat praktikasını məhkəmə-psixoloji ekspertizasının konkret və məzmunlu məsələlərinin həlli üçün müəyyən qaydada istiqamətləndirir [9, s. 3-21]. Məhz buna görə də A.L.Yucaninovanın belə bir mövqeyi ilə razılaşmaq olar ki, «ekspert-psixoloq tərəfindən konkret tədqiqatlarda metodologiyanın müəyyən edici əhəmiyyətinin inkar edilməsi bu tədqiqatların nəzəri və metodoloji əsaslılığını və mötəbərliyini şübhə altına almaqla elmi cəhətdən əsaslı



olmayan ekspert nəticələrinin formulə edilməsinə gətirir» [10].

Psixologiyanın öyrəndiyi hadisələr olduqca mürəkkəb və özünəməxsus, öyrənilməsi çətin olan hadisələrdir. Ona görə də bu hadisələri öyrənmək üçün həddindən artıq kamil, həmin hadisələri araşdırmağa imkan verən metodlardan istifadə etmək tələb edilir. Məhz buna görə də psixoloji tədqiqatlar müəyyən prinsiplərə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

Məlum olduğu kimi, prinsip (lat.principium – əsas, başlanğıc)- nəzəriyyənin, təlimin, elmin hər hansı bir ilkin müddəası; insanın daxili inamı, onun əşyalara, müəyyən bir obyektə baxışı, mövqeyidir [11, s. 53].

Fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən «prinsip – davranışın ilk başlanğıcı, rəhbər ideyası, əsas qaydası deməkdir. «Məntiqi mənada prinsip sistemin hər hansı bir müddəanın ümumiləşdirilməsindən və mövcud prinsipin abstraklaşdırılmış olduğu sahənin bütün hadisələrinə şamil edilməsindən ibarət olan mərkəzi anlayışıdır, əsasıdır».

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının metodologiyasını psixologiya və hüquq psixologiyasının metodoloji əsasları təşkil edir. Bu baxımdan o, özünün xüsusi metodologiyasına, yəni metodoloji prinsiplərinə malikdir.

B.Əliyev yazır ki, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının əsas metodoloji prinsipləri kimi psixi hadisələrə sistemli yanaşma prinsipi, inkişaf prinsipi, determinizm prinsipi və psixi hadisələrin öyrənilməsinə şəxsiyyət yanaşması prinsipi nəzərdən keçirilməlidir. Eyni zamanda psixi hadisələr inkişafda nəzərdən keçirilməlidir [3, s. 18].

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərinin sonlarında V.V.Romanov və F.S.Safuanov, məhkəmə-psixoloji ekspert tədqiqatının metodoloji əsaslarını nəzərdən keçirərəkən bu ekspertiza tədqiqatının metodoloji prinsipləri dairəsini müəyyən etmiş və məhkəmə-psixoloji ekspertiza icraatında istifadə olunan psixodiyagnostik metodların təsnifatını vermişlər. Onlar tərəfindən metodoloji prinsiplərə aid edilmişdir: determinizm, struktur-səviyyəli analiz prinsipi, inkişaf, sistemlilik, şüur və fəaliyyətin vəhdəti, davranış və fəaliyyətin səviyyələr üzrə analizi, şəxsiyyət və şəraitlə bağlı amillərin qarşılıqlı təsiri [12, s. 46-54].

Elmin prinsipləri elmin metodoloji əsaslarını ifadə edir. klassik psixologiyanın prinsiplərindən fərqli olaraq müasir psixologiyanın yeni prinsipləri – **determinizm prinsipi, şüur və fəaliyyətin vəhdəti prinsipi, psixikanın fəaliyyətdə inkişafı kimi prinsiplər** formulə edilmiş, son illərdə daha da dəqiqləşdirilmiş və sözün əsl mənasında səmərəli tədqiqat strategiyasına çevrilmişdir. Psixologiyada bunlarla yanaşı bir sıra mühüm prinsiplər də işlənilmişdir ki, onların içərisində **sistemlilik prinsipini** xüsusi olaraq qeyd etmək olar.

Özünəqəsd və özünəqəsdə cəhd etmə ilə bağlı məhkəmə-psixoloji ekspert tədqiqatlarının əsasını təşkil edən xüsusi prinsiplər üzərində dayanaq.

**Sistemlilik prinsipi** psixi hadisələrin və psixi fəaliyyətin məcmu halda elementləri qarşılıqlı bağlı olan strukturun, hər bir elementin xassəsi ilə bu strukturda tutduğu yer ilə müəyyən olunan struktura malik sistem kimi baxılmasını nəzərdə tutur [13, s. 95-96].

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının metodologiyası psixi hadisələrin tədqiqinə sistemli, struktur-dinamik yanaşmaya əsaslanır (M.M.Koqanov, F.S.Safuanov, İ.A.Kudryavtsev, O.D.Sitkanskaya və s.).

Sistemli yanaşma psixi hadisələrin tam şəkildə açılmasını, onun əsasında duran müxtəlif tip əlaqə və mexanizmlərin müəyyən edilməsini tələb edir. Obyekti xüsusi qanunauyğunluqlara malik bir sistem kimi nəzərdən keçirmək onun xassələri və bu xassələrin təşkili yolları, onlar arasındakı əlaqə və asılılıqları müəyyən etməyə imkan verir [3, s.18-19].

Ən böyük və yüksək ümumiləşdirici səviyyəyə sistemli prinsip malikdir – digər bütün prinsiplər faktiki olaraq onun müxtəlif aspektləridir. «Elmin sistemliyi idrak predmetinə elə yanaşmanı bildirir ki, bu zaman bütünlükdə elm, onun ayrı-ayrı bölmələri və istiqamətləri, bu elm tərəfindən öyrənilən obyektlər və hadisələr elementlər kimi, yəni bütövün qarşılıqlı bağlı və qarşılıqlı şərtlənən hissələri kimi nəzərdən keçirilir. Elmin sistemliyi elmi biliyin toplanmasının fasiləsizliyi qanunu kimi onun ümumi inkişaf qanununun təsirini əks etdirir. Bu prinsipin reallaşdırılması elmin irəliləyişə doğru inkişafını təmin edir, çünki əldə olunan biliklərlə gözlənilən, proqnozlaşdırılan bilikləri əla-



qələndirməyə imkan verir» [11, s.54].

Psixi hadisələr sistemli xarakter daşıyır. Hələ psixologiyanın müstəqil bir elm kimi inkişaf etdiyi dövrlərdə ayrı-ayrı psixoloqlar bu cəhətə diqqəti cəlb etsələr də, sistemli yanaşmanın bir elmi prinsip kimi tətbiq olunmasından ötrü psixologiya elmi uzun inkişaf yolu keçmişdir. Sistemli yanaşma prinsipi psixoloji hadisələri – müxtəlif koordinasiya sistemində nəzərdən keçirmək və onları şərtləndirən amilləri elmi baxımdan ətraflı təhlil etmək imkanı verir [2, s.104].

**Struktur-səviyyəli analiz prinsipi** psixi fəaliyyət, şəxsiyyət, psixi vəziyyətin iyerarxik strukturu kimi nəzərdən keçirilməsi deməkdir.

Psixi vəziyyət istər subyektin yaşantıları, narahatlığı, istərsə də onun müxtəlif funksional sistemlərin fəaliyyəti kimi nəzərdən keçirilsə, onda qaçılmaz surətdə səviyyəli yanaşma tətbiq edilməli və bu zaman reaksiya göstərmənin psixi səviyyəsini, fizoloji səviyyəni, davranış səviyyəsini ayırmaq olar. Bu zaman zərərçəkənin psixi fəaliyyət xüsusiyyətlərinin tədqiqi psixi aparatın fəaliyyətinin aşağıdakı iyerarxik təşkil olunma səviyyələrini ayırmaqla tədqiq etmək məqsədəuyğundur:

- məna istiqamətliliyinin, dəyərlərin müəyyən edilməsi və istehsal məhsullarının şəxsiyyət-məna səviyyəsi və ya fəaliyyətin tənzimlənməsinin motivasiya səviyyəsi;

- fərdi xüsusiyyətləri, xarakteroloji cəhətləri və xassələri əks etdirən fərdi-icra və ya fərdi-psixoloji səviyyə (fəaliyyətin tənzimlənməsinin məqsədli səviyyəsi);

- psixi fəaliyyət aktlarının neyrofizioloji təşkili xüsusiyyətlərini müəyyən edən psixofizioloji səviyyə (tənzimlənmənin fərdi səviyyəsi).

Vurulmuş zərər nəticəsində dəyişikliyə məruz qalan fəaliyyətin tənzimlənməsi səviyyəsi (şəxsiyyət, fərdi, fərdi və ya psixofizioloji) yüksək olduqca, onun mənəvi iztirabları, yaşantıları daha dərin və ağır, psixi zərər dərəcəsi daha əhəmiyyətli olur [13, s.95-96].

Determinizm (latınca determinase – müəyyən etmək deməkdir) ictimai və təbii hadisələrin səbəbi haqqında təlimdir. Determinizm prinsipinə görə psixoloji hadisələr maddi həyat vasitələri, istehsal üsulunun inkişaf qanunları ilə, ictimai münasibətlərlə, sosial həyat tərzii ilə müəyyən olunur

və onların dəyişməsi ilə də dəyişilir. Beləliklə də həmin prinsip psixoloji hadisələrin mənşəyini, onların yaranmasını şərtləndirən amillərin, başlıca inkişaf qanunauyğunluqlarının təhlil edilməsini nəzərdə tutur [2, s.103].

**Şəxsiyyətin inkişaf prinsipi** zərərçəkənin şəxsiyyətinin dinamikasının və dəyişkənliyinin nəzərə alınmasını tələb edir. Dinamik yanaşmanın geniş konteksti ekspert-psixoloqdan təkcə tədqiqat zamanı zərərçəkənin aktual psixi fəaliyyət xüsusiyyətlərini deyil, həm də ontogenez prosesində onun psixoloji xüsusiyyətlərinin təşəkkülünün analizini tələb edir.

F.S.Safuanovun yazdığı kimi, «insanın psixoloji tərcümeyi-halı (biografiyası) dərin tədqiq edilmədən tam və hərtərəfli ekspert tədqiqatından danışmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda, inkişaf edən konkret şəraitdə psixi fəaliyyətin «mikrodinamikasını» da nəzərə almaq olduqca mühümdür» [14, s.53].

Özünü öldürmə cəhdləri ilə bağlı məhkəmə-psixoloji ekspertizasının inkişaf prinsipini dar konteksti hadisə anından eksperimental-psixoloji tədqiqat dövrünə qədər baş vermiş psixi vəziyyəti, şəxsiyyətin istiqamətliliyini, dəyişmələrini, mümkün xarakteroloji trasofrmasiyaların nəzərə alınmasını zəruri edir [13, s.101-102].

Inkişaf prinsipi məhkəmə-psixoloji ekspertizasında müayinə olunan psixi vəziyyəti və psixi fəaliyyətin retrospektiv və perspektiv xarakterli tədqiqat prinsipləri ilə sıx bağlıdır. Başqa sözlə, əldə olan obyektlərin (izlərin, fraqmentlərin, detalların) öyrənilməsi əsasında «tam» rekonstruksiya olunur; bu zaman hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən «tam» araşdırılan hadisəyə üzvi surətdə daxildir və onunla qırılmaz surətdə bağlıdır [15, s.3-4].

Zərərçəkənin psixi fəaliyyətinin dəyişməsinin retrospektiv analizinə daxildir:

1. Müayinə olunan şəxsin müəyyən psixi vəziyyətinin formalaşmasında situasion amillərin rolunun və situasiyanın analizi;

2. Zərərçəkənin fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin psixi fəaliyyətin neqativ dəyişikliklərə təsirinin analizi;

3. Psixi və psixofizioloji vəziyyətin və bütövlükdə psixi fəaliyyətin dəyişməsi dərəcəsini gös-



tərən iş materiallarında olan məlumatların analizi;

4. Bu məlumatların eksperimental-psixoloji müayinə nəticələri ilə tutuşdurulması;

5. Özünü öldürməyə cəhd dövründən psixi müayinə dövrünə qədər olan müddətdə psixi vəziyyətin dinamikasının və psixi fəaliyyətdə baş verən dəyişmələrin analizi [13, s.101-103].

**Şüur və fəaliyyətin vahidliyi prinsipinin** də nəzərə alınması zəruridir. Məsələn, şəxsiyyətə məxsus hüquqların pozulması faktının dərk olunmasının müxtəlif dərəcələri də zərərçəkənin diaqnostikasının psixoloji komponentlərindən biridir.

Şüur və fəaliyyətin vəhdəti, psixikanın fəaliyyətdə inkişafı prinsiplərinin tətbiqi ilə psixologiya tarixində əslində yeni mərhələ başlayır. Məsələnin kökü ondan ibarətdir ki, psixika və şüur psixologiyasının tarixi boyu müxtəlif idealist cərəyanlar tərəfindən öyrənilmişdir, lakin onlar psixika və şüura xarici ələmlə əlaqəsi olmayan xüsusi substansiya (latınca substansiya – mahiyyət deməkdir) kimi yanaşmış, onu davranış və fəaliyyətdən kənar tədqiq etmişlər [2, s.104-105].

**Qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir prinsipi xüsusi** ədəbiyyatda üç mövqedən nəzərdən keçirilir: insan və mühitin qarşılıqlı təsiri; fizioloji və psixi proseslərin qarşılıqlı təsiri, şəxsiyyət və situasiyon amillərin qarşılıqlı təsiri prinsipi [14, s.51-52].

Şəxsiyyət sosial mühitdə mövcud olduğundan, məhkəmə-psixoloji ekspertizası gedişində keçirilən zərərçəkənin şəxsiyyətinin psixi diaqnostikasına onun sosial statusunun, ailədə rolunun və «insan – mühit» sisteminin digər fenomenlərində dəyişikliklərin tədqiqi daxildir.

Bundan başqa, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının metodoloji xüsusiyyəti ətraf mühitin təsiri amillərinin iki qrupa bölünməsi zəruriliyi ilə bağlıdır. Birinci qrupa hüquq pozuntusu (əməl və ya hərəkət) və onun nəticələri ilə bağlı olmayan mühitin xüsusiyyətləri daxildir. Bu qrupa mühitin aşağıdakı ümumi xarakteristikalarını daxil etmək olar: 1)ekologiya; 2)davranış mühiti; 3)təşkil olunmuş struktur; 4)situasiyada insanların xarakteristikası; 5)dərk edilmiş (şüurlu) sosial atmosfer; 6)funksional və möhkəmləndirici keyfiyyətlər.

İkinci qrup amillər özünü öldürmə hadisələrindən irəli gələn solumda, ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır.

Bu prinsipə uyğun olaraq fizioloji proseslər psixi proseslərə birbaşa təsir edir və əksinə. Yəni, fiziki ağrı mənəvi iztirab doğurur və əksinə, neqativ yaşantılar psixosomatik xəstəliklərin, fiziki ağrıların və narahatlıqların yaranmasına təsir edə bilər.

Müasir psixologiya elmi tədqiqatların genetik (tarixi) prinsip əsasında aparılmasını vacib hesab edir. Bu prinsipə görə öyrənilən hər bir psixi hadisə proses kimi nəzərdən keçirilir və tədqiqatçı onun inkişafının bütün cəhətlərini bərpa etməyə, onların bir-birini necə əvəz etdiyini görməyə və anlamağa çalışır, öyrənilən psixi faktı onun konkret tarixində, təsəvvür etməyə təşəbbüs göstərir.

E.N.Xolopova məhkəmə-psixoloji ekspertizasının prinsipləri məcmusuna yeni, kifayət qədər orijinal yanaşmanı və bu prinsiplərin təsnifatını təklif edir. Müəllifin fikrincə, məhkəmə-psixoloji ekspertizasının prinsiplərini aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

1)məhkəmə-psixoloji ekspertizasının hüquqi prinsipləri: qanunçuluq; tədqiqatın obyektivliyi, hərtərəfliliyi, tamlığı; hümanizm; çəkişmə və s.;

2)ekspert-psixoloqun praktiki fəaliyyətinin prinsipləri: tədqiqatın planlılığı; tədqiqat nəticələrinin aydınlığı və mötəbərliyi; tədqiqat nəticələrinin əyaniliyi; istifadə olunan metodların əsaslılığı (motivləşdirilməsi);

3)məhkəmə-psixoloji ekspert tədqiqatının prinsipləri: a) məhkəmə-ekspert tədqiqatında metodlardan və vasitələrdən istifadənin mümkünlüyü prinsipləri: elmilik; effektivlik; təhlükəsizlik və ekspert metodikalarının yolverilənliyi; b)ümumpsiholoji prinsiplər: obyektivlik; determinizm; qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir; sistemlik; inkişaf; şüur və fəaliyyətin vəhdəti; v)xüsusi prinsiplər: davranış və fəaliyyətin sistemli-səviyyə analizi; şəxsiyyət və şəraitin qarşılıqlı təsir və əlaqədə nəzərdən keçirilməsi; tədqiqatın fərdiləşdirilməsi prinsipi və s. [16, s.8-9].

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının nəzəriyyəsinin və metodologiyasının əsasında ümumi psixologiyasının fundamental müddələrinin qoyulmalı olduğunu və bunun da, yəni ümumi psixologiyasının məhkəmə-psixoloji ekspertizasının əsas prinsiplərini müəyyən etdiyini qeyd edərək, İ.İ.Mamayçuk prinsiplər, yəni əsas ideyalar, rəhbəredici başlanğıclar sırasında aşağıdakıları fərq-





ləndirir: 1) sistemli yanaşma prinsipi; 2) səviyyələr üzrə analiz prinsipi; 3) kazual prinsip (bu prinsip müayinə olunan şəxsin fərdi-psixoloji xarakteristikalarının analizi zamanı olduqca mühümdür və böyük əhəmiyyət kəsb edir); şəxsiyyət kimi yanaşma prinsipi (bu prinsip onu göstərir ki, müayinə olunan şəxsə, onun fərdi xüsusiyyətlərinin bütün kompleksi nəzərə alınmaqla bütöv şəxsiyyət kimi yanaşılmalıdır); 4) ekspertizaya təqdim olunanın (müayinə edilənin) şəxsiyyətinin dinamik analizi prinsipi [6, s.196-197].

Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının keçirilməsi zamanı həmçinin etik, təşkilati-texniki və metodiki xarakterli prinsipləri də rəhbər tutmaq lazımdır.

Etik prinsiplərə aid edilə bilən: professional kompetentlik və peşəkar davranış prinsipi; müstəqillik prinsipi, obyektivlik prinsipi, konfidensiallıq prinsipi və s.

Y.R.Şəkiyevin qeyd etdiyi kimi, «məhkəmə ekspert-psixoloqunun əsas prinsipləri praktiki psixologiyanın və tibbin ümumi prinsipləri – humanizm, məsuliyyət, zərər yetirməmə, əl tutma (xeyirxahlıq), ədalətlik prinsipləri ilə uyğunluq təşkil edir». Müəllif, göstərir ki, ekspert-psixoloq öz fəaliyyəti zamanı mürəkkəb etik ziddiyyətlərlə rastlaşdıqda ümumi əxlaqi dəyərlərdən çıxış etməlidir: həqiqətə, dinə və insanlığa, haqq-ədalətə qulluq etməli, qərəzsizlik, obyektivlik, tamlıq, hərtərəflilik və məsuliyyətlik dəyərlərini rəhbər tutmalıdır. Göstərilən meyar və dəyərlər də məhkəmə ekspert-psixoloqun fəaliyyətinin başlıca etik prinsiplərini müəyyənləşdirir [5, s.211-212].

Təşkilati-texniki prinsiplər məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təşkili və aparılması texnikası ilə bağlı məsələlər dairəsini əhatə edir. Onlara aid edilə bilən: məhkəmə-psixoloji ekspertizasının hüquqi tənzimlənməsi prinsipi; məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aparılmasının informasiya bazasının strukturlaşdırılması prinsipi; ekspertizanın mərhələlərlə keçirilməsi prinsipi.

Beləliklə, idrak prosesini kimi məhkəmə-psixoloji ekspertizanın icraatında psixoloji tədqiqatın metodologiyası, məhkəmə-psixoloji ekspertizaların icraatı zamanı tətbiq olunan metodlar, rəhbəredici başlanğıclar, əsas ideyalar kimi məhkəmə-ekspert fəaliyyətinin prinsipləri məhkəmə-ekspert tədqiqatının məqsədlərinə və konkret vəzifələrin həlli-

nə, son nəticədə isə iş üçün əhəmiyyət kəsb edən faktiki məlumatların müəyyən olunmasına istiqamətlənən vahid bir sistem təşkil edirlər.

Beləliklə, tərəfimizdən tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil edən hüquqi, ümumelmi, xüsusielmi (psixologiya elminin xüsusi metodologiyası səviyyəsində) prinsipləri açılmışdır.

Hüquqi prinsiplər sırasında göstərilə bilən: qanunçuluq; insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi; obyektivlik; tamlıq; tədqiqatın hərtərəfliyi; müayinə olunanın hüquqi mövqeyi və s.

Prosessual hərəkət kimi məhkəmə-psixoloji ekspertizasının aşağıdakı hüquqi prinsiplərini ayırmaq olar:

- qanunçuluq prinsipi, o deməkdir ki, ekspertizanın təşkili və icraatı məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normalara ciddi uyğun olaraq həyata keçirilməlidir;

- məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının (ədalət və humanizm) əməl olunması prinsipi konstitusiya ilə nəzərdə tutulan hüquqlar riayət olunmasında və ilk növbədə şəxsi həyatın toxunulmazlığında, şərəf və ləyaqətin qorunması, ailə və şəxsi həyat sirlərinin qorunması və sairədə ifadə olunur;

- obyektivlik prinsipi ekspertdən təmsil etdiyi bilik sahəsinin müasir inkişaf səviyyəsinə uyğun olan elmi-metodiki və təcrübə əsasında tədqiqatları aparmaq və nəticələri formulə etmək tələbi deməkdir. Bu prinsip qərəzsizliyi və subyektivizmə yolverilməzliyi nəzərdə tutur;

- tədqiqatın hərtərəfliyi prinsipi o deməkdir ki, ekspertin sərəncamında tədqiqat üçün lazım olan bütün ilkin məlumatlar olmalı, ekspert həllinin bütün alternativlərini nəzərə almalı və bütün ümumi və xüsusi ekspert fərziyyələrini və əks fərziyyələr spektrini əhatə etməli, tədqiqatın əlamətləri və nəticələrini hərtərəfli üzə çıxarmalı və qiymətləndirilməlidir;

- tədqiqatın tamlığı prinsipi aşağıdakı xarakteristikalardan ibarətdir: ekspertin cavabları ekspertizanı təyin etmiş şəxsin və orqanın bütün suallarını əhatə etməlidir; bəzələrində suallar qoyulan bütün obyektlər tədqiq ediləməlidir; tədqiqat və rəy vermək üçün zəruri olan bütün əlçatan metodlardan və vasitələrdən istifadə edilməlidir [17, s.90-97].



Elmi tədqiqat kimi məhkəmə-psixoloji ekspertizası ümumi elmi prinsiplərə, yəni idrak nəzəriyyəsinin prinsiplərinə əsaslanır:

- ekspert tədqiqatı və onun nəticələrinin elmi-təcrübi istiqamətliyi prinsipi o deməkdir ki, ekspert psixoloji tədqiqatı elmi-praktiki fəaliyyət növlərindən biri olmaqla təcrübənin sınağından çıxan elmi müddəalara əsaslanır;

- tədqiqatın planlılığı prinsipi tədqiqatın müəyyən plan əsasında qurulmasında ifadə olunur, ayrı-ayrı əlamətlərin müəyyən olunmasından, obyekt və predmetin mahiyyətinin açılmasına və nəticələrin formulə edilməsinə istiqamətlənən ekspert vəzifələrinin ardıcıl (irəliyə doğru hərəkətlə) həllini nəzərdə tutur;

- nəticələrin mötəbərliyi və aydın olması prinsipi onu nəzərdə tutur ki, ekspert tərəfindən seçilmiş tədqiqat yolu, metodlar və nəticələrin doğrundan da düzgün olmasına hər hansı bir şübhəni istisna edir;

- tədqiqatın gedişatını və nəticələrin əyaniliyi və müşahidə olunması prinsipi onu göstərir ki, bütün ekspert tədqiqatı gedişi və əldə olunmuş nəticələr rəydə elə şəkildə təqdim olunmalıdır ki, təkcə tədqiqatın mərhələlərini deyil, həm də metodları, aşkar edilmiş xassə və əlamətləri, onların qarşılıqlı əlaqəsini və onların aşkar olunduğu şəraiti izləmək (görmək) mümkün olsun;

- istifadə olunan metodların psixoloji biliklərin müasir inkişaf səviyyəsinə uyğunluğu, qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün onların zəruriliyi və kifayət etməsi prinsipi;

- rəyin müəyyənliliyində ifadə olunan, yəni istə-

nilən qeyri-dəqiqəliyi istisna edən, ardıcılıığı, yəni arqumentlərin qarşılıqlı şərtlənməsi, sübutediciliyi, yəni nəticələrin sadəcə formulə edilməsini deyil, bu nəticələrin əsaslılığının göstərilməsi ilə rəydə məntiqin gözlənilməsi prinsipi [13, s.93-94].

Ekspert tədqiqatının ümumelmi prinsiplərinə elmi-praktiki istiqamətlənmə; tədqiqatın planlılığı; nəticələrin mötəbərliyi və aydınlığı; tədqiqatın gedişi və nəticələrinin əyaniliyi və müşahidə olunması; istifadə olunan metodların psixoloji biliklərin inkişafının müasir səviyyəsinə uyğunluğu; qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli üçün bu metodların zəruriliyi və kifayətliyi; rəydə məntiq tələblərinə əməl olunması prinsipi və s. aid edilə bilər.

Psixologiya elminin xüsusi metodologiyası səviyyəsində psixoloji komponentlərin ekspert tədqiqatının əsasında obyektivlik; sistemlik; struktur-səviyyəli analiz; determinizm; qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir; şüur (idrak) və fəaliyyətin vəhdəti; şəxsiyyətin inkişafı; psixi vəziyyətin və psixi fəaliyyətin tədqiqi və qiymətləndirilməsinin retrospektiv və perspektiv xarakteri kimi prinsiplər durur.

Qeyd olunan və ümumi olan əsas prinsiplərlə yanaşı, özünü öldürməyə cəhdlərlə bağlı işlər üzrə ekspertiza icraatında şəxsiyyət amillərinin, fəaliyyətin dəyər və motivasiya komponentləri, psixi vəziyyətin, zərərçəkənin həyatında keyfiyyət dəyişmələrinin, özünü öldürmə cəhdi ilə qeyd olunan vəziyyətlər arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin öyrənilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir [13, s.103-105].

### İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. Bakı, 1997, s.273, s 343.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı,2002, s.103, s. 104-105.
3. Əliyev B. Məhkəmə-psixoloji ekspertizası. Bakı, 1994, s.18-19.
4. Şabanov S.F., Şəkiyev Y.R. Məhkəmə-psixoloji ekspertizası terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, 2004, s.32.
5. Şəkiyev Y. Məhkəmə-psixoloji ekspertizasının keçirilməsinin etik məsələləri//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məjmuəsi.Bakı, 2006, №44, s.211-212
6. Мамайчук И.И. Методологические и методические проблемы судебно-психологической экспертизы//Вестник СПбГУ. Сер.12. 2011. Вып.3, с.196-197, 196-206.



7. Российский энциклопедический словарь. М., 2001. Кн.1., с.940.
8. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М., 1997, с.65-69.
9. Андреева Г.М. Методологические проблемы и практика социально-психологических исследований//Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. М, 1977, с.3-21.
10. Южанинова А.Л. Вопросы методологического обеспечения судебно-психологического экспертного исследования//www.cyberleninka.ru
11. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. М., 1999, с.53-54.
12. Романов В.В. Юридическая психология. Учебник. М., 1998, с.231-233; Сафуанов Ф.С. Судебно – психологическая экспертиза в уголовном процессе М., 1998, с.46-54.
13. Калинина А.Н. Теоретические и методические основы судебной психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда. Дисс....к.ю.н. М., 2006, с. 93-94, с.95-96, с.101-103, с.103-105
14. Сафуанов Ф.С. Судебная психологическая экспертиза в уголовном процессе. М., 1998, с.51-53.
15. Шипшин С.С. Ретроспективная диагностика психического состояния в судебно-психологической экспертизе. Методическое пособие ростов-на-Дону, 2003, с.3-4.
16. Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном судопроизводстве. Автореф.дисс....к.ю.н. М., 2006, с.8-9
17. Холопова Е.И. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические, правовые и организационные основы. Монография. Калининград, 2008, с.90-97.

#### **Методологические принципы судебно-психологической экспертизы самоубийств и попыток самоубийства**

**Аннотация:** в статье определены методологические основы и принципы судебно-психологического экспертного исследования и дана классификация психодиагностических методов, используемых при проведении судебно-психологической экспертизы. Показаны правовые, общенаучные, частнонаучные (на уровне частной методологии психологической науки) принципы, образующие методологические основы судебно-психологической экспертизы.

#### **Methodological principles of forensic-psychological expertise of suicides and suicide attempts**

**Abstract:** methodological basis and principles of forensic-psychological expert research are determined and classification of psychological diagnostic methods used in forensic-psychological expertise is given. Legal principles, principles of general sciences and particular field of science (on the level of particular methodology of psychological science) that form methodological basis of forensic-psychological expertise are shown.



## TAMERLAN QURBAN

Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı

Qəbələ Regional "ASAN xidmət"

Mərkəzində Notariat Ofisində Notarius

tamerqurban@mail.ru

055 220-45-80

# EKSTREMİST XARAKTERLİ CİNAYƏTLƏRİN (EKSTREMİST FƏALİYYƏTİN) İSTİNTAQINDA BƏZİ İSTİNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ VƏ APARILMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Açar sözlər:** ekstremist xarakterli cinayətlər, istintaq hərəkətləri, taktiki xüsusiyyətlər, hadisə yerinə baxış, axtarış, dindirmə.

**Ключевые слова:** преступления экстремистского характера, следственные действия, тактические особенности, осмотр места происшествия, розыск, допрос.

**Key words:** extremist crimes, investigative actions, tactical features, inspection of the scene, investigation, interrogation.

**Ş**əxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təzlükəsizliyi üçün ciddi təhdid olan ekstremizm, ekstremist yönümlü cinayətlər, qloballaşan dünyanın ən mürəkkəb və çoxaspektli neqativ təzahürlərindən birinə, ictimai təhlükəliliyi olduqca yüksək olan hadisəyə çevrilmişdir. Belə ki, terrorizm və ekstremizm haqqında qlobal bazanın məlumatlarına görə 1970-2016-cı illərdə 83 min partlayış, 18 min qəsdən adam öldürmə və 11 min adam oğurluğu ilə müşayiət olunan 170 000-dən artıq terror və ekstremist xarakterli hücumlar törədilmişdir. Yalnız 2017-ci ildə 1066 terror aktı və zorakı ekstremizm təzahürləri reallaşdırılmış, nəticədə 7363 insan həlak olmuşdur (11, s.80). Son dövrdə ekstremizmin ən təhlükəli formalarından biri olan dini ekstremizm də sürətlə yayılmaqdadır. Müasir şəraitlərdə kompüter şəbəkələrindən, telekommunikasiya vasitələrindən istifadə etməklə ekstremist ideologiyanın

yayılması halları da kəskin artmışdır.

Qeyd olunanlar amillər ekstremist fəaliyyətin, ekstremizmlə bağlı cinayətlərin istintaqının elmi-metodiki, təşkilati-texniki, taktiki-prosessual əsaslarının müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla yaradılmasının, ekstremizmin yeni forma və növlərinin taktiki-kriminalistik xüsusiyyətlərinin sistemli və hərtərəfli şəkildə araşdırılmasının, ekstremizmlə bağlı cinayətlərin (ekstremist fəaliyyətin) istintaqı gedişində ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsi xüsusiyyətlərinin elmi-nəzəri və təcrübə aspektlərdən öyrənilməsinin zəruriliyini xeyli aktuallaşdırmışdır.

Təşəkkül tapmış istintaq şəraitlərindən, irəli sürülən istintaq fərziyyələrindən asılı olmayaraq ekstremist fəaliyyətlə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı həyata keçirilməsi məqsəduğun və bir çox hallarda zəruri olan istintaq hərəkətləri vardır. Bu kateqoriyalı cinayətlərin istintaqı zamanı aparılması zəruri olan istintaq hərəkətləri kompleksinə hadisə yerinə baxış; dindirmə (şübhəli və təqsirləndirilən, şəxslərin, şahidlərin, zərərçəkənləri dindirilməsi); axtarış və götürmə; tanınma; məhkəmə ekspertizası və digərlərini aid etmək olar.

Təcrübə göstərir ki, ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqının başlanğıc mərhələsində keçirilməsi zəruri olan əsas istintaq hərəkətlərinə hadisə yerinə baxış, dindirmə, axtarış, götürmə və s. aid edilə bilər. Qeyd olunan istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsinin bəzi taktiki xüsusiyyətləri



yətlərini nəzərdən keçirək.

**1.Hadisə yerinə baxış.** Təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən biri olan hadisə yerinə baxış digər istintaq hərəkətləri ilə müqayisədə daha çox dərəcədə, maddi izlərin aşkarına, toplanmasına və tədqiqinə istiqamətlənmişdir (5, s.111-118).

Hadisə yerinin baxışın məqsədi AR CPM-nin 236-cı maddəsində göstərilmişdir. Belə ki, CPM-nin 236.1-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət işlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədi ilə müstəntiq hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların, insan meyitinin və heyvan cəsədinin baxışını aparır.

A.M.Mahmudov və B.Ə.Əliyev istintaq hərəkəti kimi baxışın məzmununu açaraq qeyd edirlər ki, «hadisə yerinə baxış – hadisə yerinin öyrənilməsi və şəraitinin qeyd edilməsi, cinayət izlərinin və digər maddi sübutların tapılması, qeydiyyatı, götürülməsi və tədqiqi, cinayət hadisəsi, onun mexanizmi, iştirakçıları barədə fərziyyələrin irəli sürülməsi və yoxlanması, həmçinin iş üçün əhəmiyyət kəsb edə biləcək məsələnin həlli məqsədilə müstəntiq tərəfindən hadisə yerinin bilavasitə qavranılmasından ibarət təxirəsalınmaz istintaq hərəkətidir» (3, s.85).

Ə.Allahverdiyev istintaq hərəkəti kimi hadisə yerinə baxışın əsas vəzifələri sırasında göstərir: cinayətin baş verməsi şəraitinin, onun mexanizminin və digər halların aydınlaşdırılması; cinayət hadisəsinin baş verdiyi vəziyyəti canlandırmaq və istintaqı düzgün istiqamətə yönəlmək üçün lazımı fərziyyələrin müəyyənləşdirilməsi; cinayətkarların şəxsiyyətini və bir sıra hallarda isə cinayətin motivinin müəyyən edilməsi və sair (2, s.276-277).

Ekstremist xarakter daşıyan cinayətlərə dair işlər üzrə hadisə yerinə baxışın keçirilməsi zamanı cinayətin motivlərinin müəyyən olunması zəruridir. Ekstremist yönümlü cinayətlərin törədilməsinin motivlərini hadisə yerində qoyulan və cinayətin millətçi, etnik, dini, irqi motivlərlə törədilməsini göstərən millətçi, radikal-dini və ya irqçi xarakterli simvolikalardan ibarət olan cinayətin alət və vasitələri; milli ləyaqəti və ya dini baxışları təhqir edən və alçaldan yazılar (məsələn, divar

yazıları); hadisə yerində aşkar edilmiş predmetlərdə ekstremist xarakterli simvolların təsviri; millətçi, irqçi və ya radikal-dini məzmunlu simvolika, şəkillər, vərəqələr, qeydlər; zərərçəkənlərin irqi, milli və ya dini mənsubiyyətini göstərən simvollarla bağlı təhqiredici hərəkətlərin izləri və s. göstərə bilər. Bu halda baxışın keçirilməsinə mütəxəssisin cəlb edilməsi də məqsədəuyğun hesab edilməlidir (14, s.266-267).

Ekstremist yönümlü cinayətlərin istintaqı zamanı cinayətin bilavasitə törədildiyi yerlərlə yanaşı, ekstremist fəaliyyətin həyata keçirilməsinə açıq çağırışların səsləndiyi yerlərə; irqi və dini ayrı-seçkilik, nifrət və düşmənçilik zəminində zorakılığın və ya zorakılığın tətbiqi hədələrinin ifadə edildiyi yerlərə; ekstremist xarakterli mütəşəkkil qurumun üzvlərinin toplaşdığı yerlərə; ekstremist materialların hazırlandığı, tiraclandığı, saxlandığı və yayıldığı yerlərə; İnternet şəbəkəsində ekstremist fəaliyyətin həyata keçirilməsinə çağırışların yayılmasında, ekstremist motivlərlə düşmənçilik və ya nifrət salmada istifadə edilən kompüter texnikasının tapıldığı yerlərə də baxışının keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir (9, s.89-93; 10, s.33).

**2.Dindirmə.** Verbal informasiyanın əldə edilməsinə istiqamətlənməklə, təşkili və aparılması taktikasına görə ən mürəkkəb istintaq hərəkətlərindən biri olan «dindirmə cinayət işi üzrə əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə dindirilən şəxsdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatların alınması və onların düzgün rəsmiləşdirilməsindən ibarət olan istintaq hərəkətidir» (2, s.318).

C.Süleymanov dindirmənin informasiya mənbələrinin axtarışı zamanı tətbiq olunan əsas istintaq hərəkətlərindən biri olduğunu vurğulayır (17, s.29).

G.A.Rzayeva da dindirmənin bütün cinayət işləri üzrə istisnasız olaraq həyata keçirilən istintaq hərəkəti olduğunu qeyd edir (4, s.21).

Ekstremist yönümlü cinayət işləri üzrə dindirmənin həyata keçirərək, müstəntiq, bu istintaq hərəkətinə mükəmməl hazırlaşmalı, dindirilənin şəxsiyyətini öyrənməli, ekstremist xarakter daşıyan kriminal əməli törədən şəxslərin ayrı-ayrı xarakterik xüsusiyyətləri, ekstremist yönümlü cina-



yətkar qrupların strukturu, dindirilən şəxsin bu qrupda rolu və funksiyaları barədə məlumatlar əldə etməlidir(6, s.58-59).

AR JPM-nin 232.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, şübhəli şəxsin dindirilməsi onun tutulmasından və ya barəsində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi barədə qərar ona elan edildikdən dərhal sonra aparılır.

İ.U.Məmmədov, şübhəli şəxsin aşağıdakı hallar barədə informasiyanın əldə edilməsi məqsədilə dindirildiyini qeyd edir: «a)şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yaradan hallar barəsində, habelə yaranmış şübhəni inkar edən, yaxud əməlin cinayət və cəzalanmalı olmasını aradan qaldıran hallar barəsində; b)tutulmanın, yaxud qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsas olmuş hallar barəsində; c)şübhə təsdiq edildikdə, gələcəkdə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan həmin şəxsə qarşı irəli sürüləcək ittihamın məzmununa daxil olan hallar barəsində; ç)iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən və sübut edilməli olan digər hallar (cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə halları və s.) barədə»(1, s.116).

A.M.Mahmudov və B.Ə.Əliyev qeyd edirlər ki, «dindirmə zamanı veriləcək sualların planlaşdırılması istintaqın düzgün istiqamətləndirilməsinə və iş üzrə gerçək məlumatların alınmasına kömək edir. Əlbəttə, veriləcək sualların hamısını qabaqcadan planlaşdırmaq olmaz, belə ki, dindirmə zamanı yeni suallar ortaya çıxa bilər, yaxud nəzərdə tutulan sualınv erilməsi məqsədəuyğun olmaz və s. Bununla belə sualların imkan dairəsində əvvəlcədən planlaşdırılması dindirmə prosesində vəziyyət dəyişdikdə də müstəntiqin düzgün istiqamət götürə bilməsinə kömək edir»(3, s.99).

A.İ.Romanov hesab edir ki, şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı istintaqı aparılan hadisənin faktiki halları ilə yanaşı, həm də cinayətkar qrupun təşkili, cinayətin planlaşdırılması, rolların paylanması, iştirakçılar arasında qarşılıqlı münasibətlər, onların sosial mövqeləri, intellektual səviyyəsi, psixi vəziyyətləri, istintaqa qarşıdurma üsulları və sair haqqında məsələlərin aydınlaşdırılması da zəruridir(16, s.142).

Nəzərdən keçirilən kateqoriyalı cinayət əməlləri üzrə şübhəli şəxsin (şəxslərin) dindirilməsinin

mühüm vəzifələrindən biri onların cinayətkar fəaliyyətinin ekstremist motivinin dəqiq müəyyən edilməsi çıxış edir. Bununla bağlı, dindirilənin istintaqla əməkdaşlığa meyli olduğu şəraitdə, müstəntiq, belə şəxslərdə və cinayətin digər iştirakçılarında ekstremist məqsədlərin və motivin formalaşması ilə bağlı aşağıdakı suallara cavab almağa çalışmalıdır:

- dindirilən konkret ekstremist ideologiyanın, təşkilatın və ya hərəkatın tərəfdarıdır mı?

- belə ideologiyanın sabit ardıcılıdır mı (davamçısıdır mı) və ya ekstremist qruplaşmaya və ya birliyə digər səbəblərdən qoşulmuşdur?

- cinayətin qurbanı irqi, milli, dini, siyasi və ya digər sosial nifrət motivləri ilə seçmişdir mi və ya belə seçim digər səbəblərlə bağlıdır?

- müəyyən mərkəzlərdə, dini təşkilatlarda (dini təhsil müəssisələrində), o cümlədən xaricdə təlim keçmişdir mi? Əgər bu baş vermişdirsə, onda belə hazırlıq nədən ibarət olmuşdur, kim (hansı ekstremist qurum) onu keçirmiş, təşkil etmiş və maliyyələşdirmişdir?

- ekstremist xarakterli hansı hərəkatları törətmiş və bu cür əməlləri sonradan da həyata keçirməyə hazır olmuşdur mu?

- ekstremist fəaliyyətdə iştiraka görə mükafat almışdır mı, ekstremist qurumun fəaliyyəti xarici mənbələrdən maliyyələşdirilmişdir mi?(7, s.193-194).

Şübhəli şəxsin dindirilməsi gedişində ilk növbədə ekstremist təşkilatın fəaliyyəti, onun təşkili və strukturu ilə bağlı bütün halların aydınlaşdırılmasına çalışmalıdır. Üzə çıxarılması zəruri olan belə hallar kompleksinə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- ekstremist qurum nə vaxt yaradılmışdır, onun təşkilinin əsas məqsədi nədən ibarətdir;

- ekstremist quruma ümumi rəhbərliyi, bu qurumda mənəvi liderliyi kim (kimlər) tərəfindən həyata keçirilmişdir;

- ekstremist fəaliyyətə necə cəlb olunmuşdur, bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün xüsusi hazırlıq keçmişdir mi?

- ekstremist qurumun hansı üzvlərini daha yaxşı tanıyır, onların yaşadığı ünvan;

- ekstremist qurumun üzvləri arasında əlaqə necə həyata keçirilmişdir;



- üzvü olduğu ekstremist qurumunda konspirasiya xarakterli tədbirlər, habelə hüquq-mühafizə orqanlarına qarşıdurma üzrə tədbirlər işlənmiş və həyata keçirilmişdir;

- ekstremist qurumun sərəncamında odlu və soyuq silah, partlayıcı qurğu və maddələr, rəbitə və müşahidə vasitələri, digər texniki vasitələr varmı; onlar harada, hansı şəraitdə və kimdən əldə edilmişdir;

- ekstremist qurumun fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi hansı üsulla həyata keçirilir; pul vəsaitləri kimin sərəncamındadır və hansı məqsədlərlə istifadə olunur və sair (12, s.149-151).

Ekstremist xarakterli cinayətlərin istintaqı zamanı təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AR CPM-nin 233-cü maddəsinə əsasən, müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsini ona itiham elan edildikdən dərhal sonra aparmalıdır. Təxirəsalınmaz hallar istisna olmaqla, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi yalnız gündüz vaxtı aparılmalıdır(1, s.117).

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi gedişində şübhəli şəxsə verilən suallar təqsirləndirilən şəxsə də verilə bilər, lakin ekstremist qurumun üzvü təqsirləndirilən şəxs keyfiyyətində çıxış etdiyi halda, bilavasitə dindirmə gedişində konkretləşdirilə bilən bir sıra hallar vardır. O cümlədən:

- ekstremist qurumun yaradılması təşəbbüsü ilə bilavasitə kim çıxış etmişdir;

- ekstremist qurumun strukturunu, funksional istiqamətliyini və ümumi fəaliyyət xəttini, tabeçilik və idarəetmə sistemini kim bilavasitə işləyib hazırlamışdır, onun şəxsiyyəti və olduğu yer haqqında məlumatlar;

- ekstremist qurumun komplektləşdirilməsini və maddi-texniki təminatını kim həyata keçirmişdir, hansı resurslar hesabına bu təminat yaradılmışdır;

- yeni üzvlərin qurumu cəlb edilməsi ilə kim məşğul olurdu, yeni üzvlərin cəlb olunması hansı üsullarla həyata keçirilirdi;

- qurumun rəhbərinin (təşkilatçısının) yaxın ətrafı kimlərdən ibarətdir;

- qurumun (rəhbərin) ən məsul tapşırıqlarını kim icra edirdi;

- ekstremist qurumun hansı üzvü (üzvləri) zəif

xarakterli və tabeçiliyə meyliliklə fərqlənir;

- ekstremist qurumda iştirakını (fəaliyyətini) dayandırmaq niyyətini bildirən şəxslər varmı, varsa, onlar kimlərdir(12, s.155-156).

A.İ.Romanov hesab edir ki, cinayətkar qurumun təşkilatçısının (liderinin, ideoloqunun) dindirilməsi zamanı aşağıdakıların müəyyən edilməsinə səy göstərilməlidir:

- cinayətkar qurumun təşkili ideyası necə, hansı şəraitlərdə yaranmışdır, bunun təhrikedici motivi qismində nə çıxış etmişdir, bu niyyət hansı ardıcılıqda reallaşdırılmışdır;

- hansı hüquqazidd fəaliyyət nəzərdə tutulmuş və reallıqda hansılar həyata keçirilmişdir; bu fəaliyyətin epizodları, onun konkret iştirakçıları;

- cinayətkar qurumun strukturu, maddi-texniki təminatı necədir;

- yeni üzvlərin cəlb edilməsi üsulları nədən ibarətdir;

- liderliyə iddialı digər şəxs varmı, onun qurumun təşkilatçısı (lideri) ilə münasibəti necədir(16, s.140-141).

Zərərçəkənlərin, həmçinin konkret əməllərin törədilməsini, hazırlanması və ya cinayətin gizlədilməsi izlərini görənlərin (şahidlərin) dindirilməsi zamanı dindirmə gedişində alınan ifadələrin əhəmiyyəti ondadır ki, bu şəxslərdən törədilmiş ekstremist xarakterli cinayətlərin ayrı-ayrı halları və onları törətmiş şəxslər barədə informasiya əldə etmək mümkündür(7, s.198-199).

Şahid ifadələri cinayətkar ekstremizmin istintaqı zamanı əhəmiyyətli sübut etmə vasitəsidir. Şahid cinayət işinə aid olan istənilən hallar barədə dindirilməlidir, o cümlədən cinayətin törədilməsinin ayrı-ayrı halları, ekstremist qurumun fəaliyyəti, bu fəaliyyəti maliyyələşdirən şəxslər, ekstremist fəaliyyəti həyata keçirən mütəşəkkil cinayətkar dəstənin liderləri, aktiv üzvləri, ekstremist çağırışların səsləndiyi, ekstremist materialların hazırlandığı yerlər, təqsirli şəxsin, zərərçəkənin şəxsiyyəti barədə, təqsirləndirilən və zərərçəkən arasındakı qarşılıqlı münasibətlər barədə və sair (7, s.199-200; 10, s.35).

**3.Axtarış və götürmə.** AR CPM-nin 242.1-ci maddəsinə uyğun olaraq əldə edilmiş (mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsa-



lat binasında, digər yerdə, yaxud hər hansı şəxsdə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və ya sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə, müstəntiq axtarış apara bilər.

CPM-nin 242.3-cü maddəsində isə göstərilir ki, toplanmış sübutlarla və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları ilə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və sənədlərin kimdə və harada olması müəyyən edildikdə müstəntiq həmin əşya və sənədləri götürə bilər.

R.İ.Qasımov qeyd edir ki, «İstintaq hərəkəti kimi götürmə də axtarışın aparılması əsaslarına uyğun qaydada həyata keçirilir. Götürmənin axtarışdan fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, götürmə zamanı götürüləcək əşya və sənədlərin əlamətləri harada və kimdə saxlanıldığı əvvəlcədən istintaqa dəqiq bəlli olur və bu hallar götürmə haqqında qərarda göstərilir»(1, s.728).

A.M.Mahmudov və B.Ə.Əliyev yazırlar: «Axtarış – cinayətlərin istintaqı prosesində cinayət alət və vasitələrin, habelə, şəxslərin, predmetlərin və sairə aşkar edilməsi məqsədilə, məcburi qaydada aparılan müstəqil istintaq hərəkətidir». Müəlliflər, axtarışın vəzifələri sırasında aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd edirlər: sübut əhəmiyyəti kəsb edən predmetlərin axtarılması və götürülməsi; axtarışda olan şəxsin, həmçinin onu xarakterizə edən və axtarışını asanlaşdıran materialların aşkar edilməsi; maddi ziyanın ödənilməsi və mümkün müsadirəni təmin etmək məqsədi ilə əşyaların aşkar edilməsi; mülki dövriyyədən çıxarılmış və müvafiq icazəsi olmadan saxlanılan predmetlərin götürülməsi»(3, s.93).

N.Həsənov, «axtarılan predmetlərin növlərindən asılı olaraq axtarışın vəzifələrinin də müxtəlif» olduğunu qeyd edərək, axtarışın bilavasitə vəzifələrinə aid edir: «1)maddi sübutların axtarılması; 2) təqsirləndirilən (şübhə edilən) şəxsin axarılması; 3) aşkar edilmiş predmetləri eyniləşdirmək üçün onların fərdi əlamətlərinin göstərilməsi; 4)aşkara çıxarılmış şəxslər barəsində zəruri məlumatların toplanması; 5) maddi ziyanın ödənilməsinə təmin edə biləcək əmlakın aşkar olunması; 6)axtarılan predmetlərin gizlədildiyi yerin aşkar edilməsi; 7)təqsirləndirilən şəxsin axtarılması və onun axtarışını asanlaşdırma biləcək mate-

rialların toplanması; 8)əmlak müsadirəsini təmin edəcək əmlakın tapılması və götürülməsi» (2, s.290-291).

D.N.Lofovski axtarışın ekstremist xarakterli cinayətlərə dair işlər üzrə əsas istintaq hərəkətlərindən, cinayət işi üzrə sübutların toplanmasının əsas vasitələrindən biri olduğunu qeyd edir (14, s.267).

Ekstremist yönümlü cinayətlərə dair işlərdə axtarış ümumilikdə kriminalistik ədəbiyyatda işlənib hazırlanmış tövsiyələrə uyğun olaraq həyata keçirilir (8; 15). Eyni zamanda, nəzərdən keçirilən cinayətlərə dair işlərdə axtarışın bir sıra təşkilati-taktiki xüsusiyyətlərlə səciyyələndiyi də qeyd olunmalıdır. Belə ki, axtarış gedişində konkret şəxslərin ekstremist fəaliyyətdə rolu müəyyən oluna bilər. Bundan başqa, axtarış nəticələri nəzərdən keçirilən kateqoriyalı işlər üzrə mühüm sübutlar qismində çıxış etməklə yanaşı, həm də artıq mövcud olan fərziyələrin təsdiqi və ya inkarının mühüm vasitəsinə çevrilə, yeni ehtimalların irəli sürülməsinə və yoxlanılmasına imkan verə bilər (7, s.177).

N.Həsənov düzgün olaraq qeyd edir ki, «axtarışın müvəffəqiyyəti axtarışa hazırlıqdan və onun planlaşdırılmasından çox asılıdır. Ona görə də axtarışa ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Axtarışa hazırlıq özündə kompleks tədbirləri birləşdirir: axtarış aparılacaq obyektlərin və axtarışın məqsədinin müəyyən edilməsi; axtarış iştirakçılarının dairəsinin, eləcə də onların vəzifələrinin müəyyən edilməsi; axtarış zamanı istifadə ediləcək zəruri elmi-texniki vasitələrin hazırlanması; axtarış planının tərtib edilməsi; axtarış zamanı hansı taktiki üsullardan istifadə ediləcəyinin müəyyənləşdirilməsi» (2, s.291-292).

Nəzərdən keçirilən kateqoriyalı işlər üzrə axtarış gedişində aşağıdakıların üzə çıxarılması və götürülməsi cinayətin uğurlu istintaqı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- ekstremist məzmunlu ədəbiyyat (kitablar, curnallar, vərəqələr və s.);
- ekstremist qurumun üzvləri və strukturu, ekstremist fəaliyyətin ayrı-ayrı epizodları haqqında məlumatların əks olunduğu dəftərlər, qeyd kitabçaları və s.;
- yeni üzvlərin ekstremist quruma cəlb edilmə-





si, təbliğat və təşviqat işinin aparılması üzrə təlimatlar;

- şəxsin müəyyən tip ekstremist ideologiyaya üstünlük verdiyini göstərən predmetlər və sənədlər (millətçi və radikal-dini materiallar, bayraqlar, emblemlər, geyim predmetləri və s.), ekstremist xarakterli ideoloji və öyrədici (təlimatverici) ədəbiyyat, irqi, milli, dini, siyasi və digər sosial nifrət və düşmənçilik motivləri üzrə cinayətlərin törədilməsini göstərən video yazılar və fotosəkillər;

- cinayətlərə hazırlığı, ekstremist aksiyaların planlaşdırılmasını göstərən sənədlər ( planlar, sxemlər, rolların paylanması, yazışmalar, bildirişlər, cinayətin törədildiyi yerlərin fotosəkilləri, sxemləri və s.), o cümlədən texniki daşıyıcılarda (kompüterlərdə, fleş-kartlarda, mobil telefonlarda və smartfonlarda, rəqəmsal və digər foto və videotexniki vasitələrdə və s.) elektron formada olan sənədlər;

- üzərində qeydlər edilmiş yaşayış məntəqələrinin topoqrafik xəritələri (məsələn, təhsil müəssisələrinin dislokasiyası);

- ictimai təşkilatların və dövlət qurumlarının binalarının planları (sxemləri);

- xidməti vəsiqələr (məsələn, müəyyən bir qəzetin və ya dini qurumun əməkdaşı olması haqqında vəsiqə);

- ekstremist fəaliyyətin təbliği, ekstremist ideologiyanın yayılması zamanı istifadə olunan kompüter avadanlığı, informasiyanın elektron daşıyıcıları;

- ekstremist ədəbiyyatın və materialların hazırlanması üçün istifadə olunmuş poliqrafik texnika;

- silah (odlu, soyuq, o cümlədən atıcı, qaz, pnevmatik), döyüş sursatı, partlayıcı qurğu və maddələr, partlayıcı qurğuların hazırlanması və quraşdırılmasında istifadə edilə bilən materiallar, vasitələr, alətlər və mexanizmlər, yandırıcı və partladıcı qurğuların sxemləri, çertyoqları, şəkilləri;

- silah qismində istifadə olunan predmetlər (zəncir, ağac, metal boru və s.);

- cinayətlərin törədilməsi və ya gizlədilməsi, kriminal fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi gedişində istifadə oluna bilən texniki vasitələr, avadanlıqlar və qurğular, rabitə vasitələri;

- təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxslərin geyin-

diyi paltar, baş geyimləri, ayaqqabı, özləri ilə daşdığı predmetlər (çanta, paketlər və s.), bioloji mənşəli izlər (qan, tüpürçək, tər, sidik və s.);

- termik təsir izləri, cinayət alətinin qoyduğu zədələnmə izləri;

- müəyyən qrupların və ya təşkilatların fəaliyyətinin, o cümlədən xaricdən, maliyyələşdirilməsini göstərən sənədlər, ekstremist fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutula bilən kredit kartları, pul vəsaitləri və sair;

- ekstremist fəaliyyətdə şübhəli bilinən (təqsirləndirilən) şəxslərin səfərləri və yerdəyişmələri haqqında məlumatların əks olunduğu sənədlər(7, s.180-182; 10, s.38).

Ekstremist xarakterli cinayətlərin bir çox hallarda mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən törədilməsi müstəntiq qarşısında axtarışın planlaşdırılması və keçirilməsi zamanı əhəmiyyətli yanaşı, bir sıra digər vəzifələr də qoyur. Onların sırasında axtarışın gedişində sübutedici və istiqamətverici yeni informasiyanın alınmasına və mövcud olanların yoxlanılmasına imkan verən aşağıdakı sənədlərin və ya digər xarakterli materialların aşkar edilərək götürülməsi xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- müəyyən şəxsin ekstremist cinayətkar qurma aid olması faktını, belə təşkilatın tərkibində onun rolunu və kriminal funksiyalarını göstərən informasiyanı özündə daşıyan sənədlər;

- ekstremist qurumun say tərkibi, ayrı-ayrı üzvlərin şəxsiyyəti barədə məlumatları əks etdirən sənədlər, digər informasiya daşıyıcıları;

- konkret şəxsin və ya bütövlükdə cinayətkar qurumun müəyyən regionda, istərsə də ölkənin başqa regionlarında törədilmiş ekstremist xarakterli digər cinayətlərə aidiyyətini göstərən sənədlər(7, s.178-179).

Mütəşəkkil cinayətkar qurumların liderlərin və digər aktiv iştirakçıların özlərinin «xüsusi missiyanın» daşıyıcısı hesab etməsi; özləri haqqında mövcud hakimiyyətin «qurbanı», siyasi repressiyalara, başqa cür düşüncəyə görə təqiblərə məruz qalan «qurban» haqqında təsəvvürləri formalaşdırmağa cəhd etmələri; belə qurumların sırası iştirakçılarından, habelə aktiv üzvlərinin ifadələrinin qeyri-sabitliyi, ifadələri tez-tez dəyişməyə, cinayətdə öz rolunu azaltmağa meyillikləri və s. kimi



amillər bu növ cinayətlər üzrə istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı aşağıdakı ümumi təşkilati-taktiki şərtlərin təmini zəruriliyini şərtləndirir:

1) sübutedici informasiyanın verbal, maddi-fiksə və ya kompleks əksinə istiqamətlənmiş istintaq hərəkətlərinin aparılmasına mükəmməl hazırlıq;

2) şübhəli, təqsirləndirilən şəxsin, zərərçəkənin, şahidin dindirilməsinin psixoloji cəhətdən təmin edilməsi, zəruri hallarda – dindirməyə hazırlıq və aparılması zamanı mütəxəssis-psixoloqun iştirakı ilə əlavə dəqiqləşdirici, detallaşdırıcı, yoxlama xarakterli sualların əvvəlcədən formalə edilməsi: a) cinayətin subyektlərinin psixoloji-kriminalistik portretinin tərtib edilməsi; b) psixofizioloji tədqiqat metodlarının tətbiqi – digər istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı məsləhət xarakterli kömək göstərilməsi üçün mütəxəssis-psixoloqun cəlb edilməsi; c) bu kateqoriyalı işlər üzrə məhkəmə-psixoloji ekspertizasının təyini əsaslarının genişləndirilməsi;

3) linqvistika, filologiya, fəlsəfə, tarix, dinşünaslıq, siyasətşünaslıq, yüksək texnologiyalar və s. kimi xüsusi bilik sahələrindən daha geniş şəkildə istifadə edilməsi;

4) istintaq hərəkətlərinin gedişinin və nəticələrinin qeydə alınmasının ən müxtəlif formalarından və vasitələrindən istifadə;

5) rabitə vasitələri və kompüter texnikasının, audio və video faylların məzmununun, telekommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə ötürülən informasiyanın analizi və hərtərəfli öyrənilməsi və bu əsasda əldə olunan məlumatlardan dindirmə, habelə digər istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsində istiqamətverici keyfiyyətdə istifadə edilməsi;

6) zərərçəkənlər və şahidlərlə yanaşı, istintaqla əməkdaşlıq yolunu tutmuş şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin də təhlükəsizliyinin təmini və sair (13, s.348).

### Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / C.H.Mövsumovun, B.C.Kərimovun və Ə.H.Hüseynovun redaktəsi ilə. Bakı, 2016.
2. Kriminalistika. Dərslük. B.Ə.Əliyevin məsul redaktorluğu ilə. Bakı: Qanun, 2010.
3. Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. Kriminalistika: sxemlər, şərhlər, terminlər (tədris-metodik vəsait). Bakı: Qanun, 2003.
4. Rzayeva G.A. Yalançı sahibkarlıq cinayətlərinin istintaqının kriminalistik metodikasının bəzi problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014, s.21.
5. Yaqublu O. Mənzil oğurluğu ilə bağlı cinayətlər üzrə hadisə yerinin baxışı istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi nəticəsində cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatın toplanmasının taktiki xüsusiyyətləri// Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2014, №60, s.111-118.
6. Алгозин И.И. Особенности допроса потерпевших по делам о причинении вреда здоровью по мотиву политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой либо социальной группы//Правовые основы противодействия экстремистской деятельности. Мат.Всероссийской научно-паракт.конфр. Тюмень, 2011, с.58-59
7. Аристархова Т.А. Криминалистическая характеристика и совершенствование методики расследования преступлений против прав и законных интересов человека и гражданина, совершенных по экстремистским мотивам. Дисс.....к.ю.н. Тула, 2015.
8. Бедняков И.Л. Обыск: проблемы эффективности и доказательственного значения. Дисс.....к.ю.н. Самара, 2009.
9. Бычков В.В. Особенности производства осмотра при расследовании преступлений экстремистской направленности//Расследование преступлений: проблемы и пути их решения.



Сб.н.тр. М., 2014. Вып.2.

10. Бычков В.В. Особенности производства отдельных следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера//Воронежские криминалистические чтения. 2018. №3(201).

11. Выстропов В.Г. Теория криминалистической ситуологии и вопросы ее реализации при расследовании преступлений, связанных с организацией экстремистской деятельности//Философия права. 2018. №2(85), с.80

12. Еремин Д.Н. Методика расследования преступлений, связанных с потилическим экстремизмом: на материалах Северо-Кавказского региона. Дисс.....к.ю.н. Калининград, 2015.

13. Кулешов Р.В. Теоретико-методологические основы раскрытия и расследования преступлений в сфере экстремистской и террористической деятельности. Дисс....докт.юрид.наук. Ростов-на-Дону, 2017.

14. Лозовский Д.Н. Отдельные аспекты производства следственных действий по уголовным делам экстремистской направленности//Вестник АГУ. Выпуск. 3(163). 2015, с.266-267.

15. Луценко О.А. Обыск и выемка. Процессуальный порядок, тактика и доказательственное значение. Ростов-на-Дону, 2005.

16. Романов А.И. Первоначальный этап расследования уголовных дел об организации преступного сообщества: Диссерт....к.ю.н. М., 2003.

17. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений. Автореферат диссертации на осискание научной степени доктора юридических наук. Киев, 1997, с.29.

**Тамерлан Гурбан**

### **Особенности организации и проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера (экстремистской деятельности)**

**Аннотация:** В статье рассмотрены особенности проведения отдельных следственных действий при расследовании преступлений экстремистского характера. Рассмотрены тактические особенности проведения следственных действий направленных на собирание и использование материально отображаемой доказательственной и иной криминалистически значимой информации. Проанализированы специфика и особенности производства таких следственных действий, как осмотр места происшествия, обыск, допрос.

**Tamerlan Gurban**

### **Features of carrying out separate investigative actions in the investigation of extremist nature crimes**

**Summary:** The article examines the issues of peculiarities of performing certain investigative activities in the investigation of extremist crimes nature. Examine the tactical features of carrying out of investigatory actions directed on gathering and use of the material displayed evidence and other relevant forensic information. Specifics and features of production of such investigative actions as the examination of the scene, questioning and a search, are analyzed.



**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına  
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word programında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

**Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:**

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində – 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə azərbaycan, ingilis və rus dillərində – 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir;
- mətndəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: **ehg69@mail.ru**

Əlaqə telefonu: +994 50-210-48-80

---

**Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале  
«Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики»**

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта – 14, межстрочный интервал – 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

**В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:**

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- аннотация (4-5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с.44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц.

Электронный адрес для направления научных статей: **ehg69@mail.ru**

Контактный телефон: +994 50-210-48-80

---

***Dərc olunan məqalələrin məzmununa görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşıyır!  
Редакция не несет ответственности за содержание публикуемых статей!***

---